

JURAJ KRIŽANIĆ I NJEGOVI SUVREMENICI*

(A. Kircher — I. Caramuel Lobkowitz — N. Panajotis — V. Spada)

Ivan Golub

Uvod

O Jurju Križaniću postoji zamjerna literatura. Ipak, njegov život i djelo nisu ravnomjerno istraženi. Među područja koja su najmanje istražena ulaze Križanićeve veze sa suvremenicima. Nedostatak tih istraživanja lako dovodi do iskrivljene optike u gledanju na samog Križanića.

Prilogom »Križanić i njegovi suvremenici« pokrivam bar dijelom jedan dio te praznine. Velim dio, jer se omeđujem samo na jedan krug Križanićevih suvremenika, na onaj s kojim je Križanić bio za svoga dugog boravka u Rimu (1651—58) tješnje povezan. Velim dijelom, jer u studiji govorim poglavito o *osobnim* vezama Križanića sa suvremenicima; ostaje da se istraže i *književne* veze između Križanićevih djela i djela dotičnih suvremenika, na što tijekom rasprave obilno upozorujem.

Suvremenici s kojima Križanić saobraća predstavljaju raznolikost u mnogočemu i jedinstvo u jednom. Raznoliki su po narodnosti i zanimanju. Luka Holstenius i Anastazije Kircher su Nijemci, Juan Caramuel je Španjolac, Virgilije Spada Talijan a Nikusios Panajotis Grk. Kircher polihistor enciklopedijskih razmjera, Holstenius specijalist krajnje kritičnosti, Caramuel pronicljiv, pravi »homo ludens«, Panajotis znalac turskog i grčkog, civilnog i crkvenog orijenta, i Spada graditelj i ljubitelj glazbe. A jedno im je zajedničko: ljudi su to visoke kulture, a s nekima od njih povezani su vrhovni nosioci tadašnje kulture, kao Galilei, Leibniz, Bernini, Boromini... I još nešto! Križanićevi suvremenici nisu otoci u moru baroknog Rima XVII stoljeća već tvore jedan krug prijateljstva, suradnje, pomoći i duhovnog obogaćivanja, pri čemu im pisma, dopisivanja nadomještaju na neki način ono što su danas revije i recenzije. U tom krugu, nekad po rubu, a nekad pri samom središtu, kretao se Juraj Križanić.

I. ATANAZIJE KIRCHER I JURAJ KRIŽANIĆ

Veza između Križanića i Kirchera može se istraživati na dvije razine: na razini izvora koji posvjedočuju osobne dodire i suradnju znamenite dvojice i na razini djela iz kojih se vidi koliko je Kircherov opus utjecao na

---

* U ovoj se studiji detaljno obrađuju novi dokumenti koje je autor otkrio u Rimu i koje objavljuje na drugom mjestu.

Križanićevo djelo. Moje se istraživanje tiče prvenstveno osobnih odnosa i suradnje što je postojala između te dvojice, a zatim ukazujem i na Kircherova djela koja srodnošću tematike pozivaju na to da se usporedo ispita Kircherov i Križanićev literarni opus s obzirom na interes koji mi je bio zajednički.

1. Uvid u Križanićevo biografiju i Kircherovu bibliografiju pokazuje da su čuveni Barberini odigrali u obojice više ili manje značajnu ulogu.

Anastazije Kircher rodio se 2. svibnja 1601. u Geisi kod Fulde. Godine 1618. stupa u Družbu Isusovu. Studira u Paderbornu, 1628. zaređen je za svećenika, a već godinu dana kasnije postaje profesor u Würzburgu.

S g. 1631. počinje Kircherova literarna djelatnost čija će bilanca nakon punih pet decenija iznositi brojne tiskane volumene iz raznih područja ljudskog znanja. Kako je Kircher prije svega i nada sve bio istraživač i pisac koji je, čini se, otklanjao sve što bi ga s toga puta skretalo, nemoguće je, makar i sumarno, govoriti o Kircherovu životu a da se ne govori o njegovim, barem glavnim, djelima.

Kircher je napisao autobiografiju, koja je objavljena pod naslovom »Vita Admodum Reuerendi P. Athanasii Kircheri, Societ. Jesu Viri toto orbe celebratissimi«, a izdana je posthumno 1684. Knjižica u oktavu, na svega 78 str., predstavlja bibliofilsku rijetkost; nema je ni u Vatikanskoj knjižnici niti u Biblioteca Casanatense, koja sadrži mnoge raritete iz XVII i ranijih stoljeća. Studirao sam je u British Museumu u Londonu gdje se čuva pod signaturom: B. Mus. b. 55, 101. Značajno je da je sam Kircher svoju autobiografiju koncipirao kao »biografiju« svojih djela.

Kircherov literarni prvijenac pada u g. 1631. To je djelo »Ars magnesia«, izdano u Würzburgu. Kircher bude tada određen za carskog matematičara u Beču.¹

Za svoje pak specijalno literarno usmjerenje Kircher smatra presudnim to što je naišao na knjigu »u kojoj se izlažu svi rimski obelisci podignuti u Rimu od Velikog svećenika Siksta V, izraženi hieroglifskim figurama«.² Ovo nam asocira Križanića za čije je specijalno usmjerenje također bio presudan susret s jednom knjigom, naime s djelom o Moskoviји od Antuna Possevina.

Godine 1634. dolazi Kircher u Rim i daje se smjesta na izučavanje egiptiskih obeliska, te započinje svoju sumu egiptologije »Oedipus Aegyptiacus« — na nagovor jednog prijatelja, a po želji i nalogu kardinala Franje Barberinija:

»U Rim sam tako stigao 1634 [...] boraveći tako u Rimu započeh po želji, nalogu Franje kard. Barberinija, a na nagovaranje Peiresciusa, hieroglifsko djelo pod naslovom Oedipus Aegyptiacus, što sam ga konačno s božjom milošću nakon dvadeset godina rada dovršio.«³

---

¹ Vita Admodum Reverendi P. Athanasii Kircheri, Societatis Iesu Viri toto Orbe celebratissimi, Augsburg 1684, str. 43. Signatura raritetnog primjerka, konzultiranog u British Museum, London: B. Mus. b. 55, 701.

² N. dj., 36.

³ N. dj., 52.

Kontekst pak ovog autobiografskog zapisa daje naslutiti da je i sam Kircherov dolazak u Rim povezan s kard. Franjom Barberinijem, državnim tajnikom jednog drugog Barberinija, Franjina strica Mafea, koji se kao papa zvao Urban VIII. Spomenimo odmah da je isti kard. Franjo Barberini pozvao u Rim 1625. nadarenog geografa i bibliotekara Luku Holsteniusa, s kojim će Križanić biti također povezan.⁴

Tako su Barberini odigrali važnu ulogu za životni pravac dvojice Nijemaca, koje su uputili u Rim.

Zanimljivo je da su Barberini također imali udjela u Križanićevu udomljenju u Rimu i, na neki način, u njegovu usmjerenju. Molbu što ju je Križanić podnio Kongregaciji za širenje vjere da ga prime u Grčki kolegij Sv. Atanazija u Rimu, s tim da se poduču u grčkom jeziku i kontroverzijama, kako bi završivši studije otišao u Moskoviju kao misionar, referirao je na kongregaciji kardinala Kongregacije za širenje vjere kard. Antun Barberini. Na sjednici je zaključeno da se molbi u cjelini udovolji pod uvjetom da Križanić uspješno obavi neku vrstu »prijemnog ispita« pred kard. Santa Croce.⁵ Jedva se može posumnjati u to da je rješavanje molbe prilično zavisilo o stavu što ga je prema molbi zauzeo kardinal-referent molbe. Vjerojatno je, dakle, da je i kard. Antun Barberini, referent o Križanićevoj molbi, pridonio njenom pozitivnom rješenju. Pošto je Križanić uspješno prošao ispit pred kard. Santa Croce, ostala je još jedna teškoća, a to je nedavno izdana Bula Urbana VIII prema kojoj se u Grčki kolegij ne može primiti one koji su latinskog obreda. Sam je Urban VIII (nekoć Mafeo Barberini) dispenzirao Križanića od tog pravila i dopustio da se on primi u Grčki zavod »non obstante quatenus opus sit Collegii Graeci constitutione«.⁶ Da se Križanićeva molba za prijem u Grčki kolegij nije tada pozitivno riješila, pitanje je, da li bi se Križanić mogao zadržati u Rimu i kamo bi se bio usmjerio. Tako su Barberini, na ovaj ili onaj način, udomili u Rimu znamenitu trojicu, koja će biti i međusobno povezana: Luku Holsteniusa, Anatazija Kirchera i Jurja Križanića.

Kircher, vidjeli smo, spominje, da je na rad oko djela »Oedipus Aegyptiacus« prionuo po želji i nalogu kard. F. Barberinija i na nagovor Peiresciusa. Zanimljivo je da je taj isti čuveni mecena Klaudije Nikola Peiresc, koji je nagovarao Kirchera na egiptološka istraživanja, poticao Holsteniusa na geografska istraživanja i bibliotekarske akcije, štoviše i sam surađivao s Holsteniusom.⁷

Međutim, protiv Kirchera su se podigli progoni i pojavila se osporavanja. Tu mu je u pomoć pritekao kard. Barberini: »Uzdajući se u božju dobrotu izdao sam u svoju obranu a pod pokroviteljstvom kard. Barberinija *Prodromum*

⁴ Roberto Almagia, *L'opera geografica di Luca Holstenio, Città del Vaticano* 1942, 5—6.

⁵ Vatroslav Jagić, *Zur Biographie G. Križanić's, Archiv für slavische Philologie* 6, 1882, 120.

⁶ N. mj.

⁷ Almagia, n. dj., 24, 37, 40, 75, 86.

Coptum«. ⁸ Djelo je tiskano 1636. u tiskari Zbora za širenje vjere, kojem je prefektom bio jedan drugi Barberini, kard. Antun.

Godine 1637, zadužen od kard. Franje Barberinija, Holstenius je pratio landgrofa Fridricha od Hessena na Maltu. S njime je — možda također zahvaljujući Barberinima — bio i Kircher kao duhovni savjetnik grofa koji je nedavno prešao na katolicizam. To putovanje, koje je trajalo oko pola godine, Holstenius je upotrijebio za posjet biblioteka i arhiva u Napulju, Beneventu, Capui, Cepranu, Isoli, Montecassinu, Veroliju, Casamariu.⁹ Kircher je, čini se, tom prilikom uredio da mu se u Napulju tiska djelo »Specula Melitensis encylica«, koje je 1637. i izašlo. Put dvojice učenjaka mogao je probuditi njihovu povezanost, ljudsku i znanstvenu.

2. Kircher u svojoj autobiografiji spominje da ga je katedra matematike zadržala u Rimu.¹⁰

U popisu profesora koji su predavali pojedine discipline na Rimskom kolegiju (Collegium Romanum, danas Pontificia Universitas Gregoriana), što ga je u svojoj povijesti rimskog kolegija objelodanio Rikard Villoslada, spominje se Kircher kao profesor matematike u godinama 1629—40. i 1644—46.¹¹ Nejasno je što je s Kircherom bilo između 1641. i 1644. Za nas je to tim interesantnije, što se Križanić tih godina nalazi (1641—42) u Rimu na studiju. Budući da su pitomci Grčkog zavoda dolazili na predavanja u Rimski kolegij,¹² bit će da je i Križanić kao konviktor Grčkog zavoda studirao na Rimskom kolegiju. Da li se u to doba Kircher nalazio u Rimskom kolegiju? U Rimskom arhivu Družbe Isusove sačuvan je jedan podatak; u »Katalogu Rimske provincije pod konac 1641« dolazi popis imena isusovaca što rade u rimskoj isusovačkoj provinciji s naznakom mjesta i funkcije. Kircher dolazi pod mjesnom naznakom »Collegium Romanum«, a što se funkcije tiče ne nalazi se među profesorima, nego u skupini šestorice za koju stoji kao djelatnost naznačeno: »Scribunt imprim [enda]«. ¹³ Sudeći po tom podatku Kircher, doduše, nije predavao na Rimskom kolegiju u vrijeme kad Križanić ondje studira, no boravio je u istom kolegiju. Nije isključeno da se odvažni Križanić za svog prvog studentskog boravka u Rimu 1640—42. približio Kircheru. Tim više, što je Kircher, kako se iz njegove korespondencije može razabrati, bio vrlo pristupačan i komunikativan čovjek.

3. Godine jubileja 1650. izlazi u Rimu Kircherova enciklopedija glazbenog znanja, prva te vrste uopće, pod značajnim naslovom: »Athanasii Kircheri Fuldensis e Soc. Iesu Presbyteri MUSURGIA UNIVERSALIS sive ARS MAGNA CONSONI ET DISSONI in X libros digesta. Qua universa sonorum doctrina

⁸ Vita Athanasii Kircheri, 55.

⁹ Almagia, n. dj., 21.

¹⁰ Vita Athanasii Kircheri, 56.

¹¹ R. Villoslada, Storia del Collegio Romano, dal suo inizio (1551) alla soppressione della Compagnia di Gesù (1773), Roma 1954, 335.

¹² N. dj., 143.

¹³ Rimski arhiv Družbe Isusove — Archivum Romanum Societatis Iesu, Rom: 80 Catalogus Provinciae Romae 1616—1645, f, 293v.

et Philosophia, Musicaeque tam theoricæ, quam practicæ scientia, summa varietate traditur; admirandæ Consoni, et Dissoni in mundo, adeoque Universa Natura vires effectusque, uti nova, ita peregrina variorum speciminum exhibitiones ad singulares usus, tum in omnipoene Medicina, Politica, Metaphisica, Theologia, aperiuntur et demonstrantur. Romæ. Ex Typographia Haeredum Francisci Corbelleti. Anno Iubilæi MDCL, Tomus I. — Tomus II Qui continet. In Lib. VIII Musicam mirificam. In Lib. IX. Magiam Consoni et dissoni. In Lib. X. Harmoniam mundi. Romæ. Typis Ludovici Grignani. Anno Iubilæi MDCL«. Djelo je doživjelo drugo izdanje u Amsterdamu 1662, te izašlo u prijevodu na njemački 1684, a sada se u Njemačkoj sprema i anastatsko izdanje. U vezi s Kircherovom glazbenom enciklopedijom »Musurgia universalis« i Jurjem Križanićem značajno je troje: ponajprije to da je Križanić, kako sam veli u svom pismu Kircheru od 3. ožujka 1653, proučio »Musurgiju«; zatim da se na Kircherove glazbene koncepte osvrnuo u svom djelu »Asserta musicalia« (1656)¹⁴ i, napokon, da je i on, poput Kirchera, u svojim spisima »Politika« i »O Preverstve beseda« koji su nastali u Rusiji govorio o glazbi s teološkog i političkog gledišta. U tom smislu valjalo bi komparativno izučiti Križanićeve i Kircherove teorijske glazbene tvrdnje s jedne strane, te njihove poglede na praktičnu teološko-crkvenu i političko-vojnu primjenu glazbe s druge strane. Napokon, valjalo bi vidjeti da li je Kircher u drugom izdanju svoje »Musurgije« registrirao Križanićeve »Asserta musicalia«. Moje traganje za drugim izdanjem Musurgije u Vatikanskoj biblioteci, zatim u Biblioteca Angelica i Biblioteca Casantense u Rimu, te u Sveučilišnoj knjižnici u Heidelbergu ostalo je bez uspjeha. Drugo izdanje Musurgije ne nalazi se ni u Biblioteca nazionale centrale u Rimu, u koju je kao bazični fond ušla biblioteka Rimskog kolegija na kojem je Kircher predavao.

4. Nakon teškoća koje su se ponovo sručile na Kirchera, sreća mu se naposljetku naklonila kad je Inocent X zatražio od Kirchera da protumači Karakalin obelisk koji je nakanio podići.¹⁵ Iz toga je rezultirala Kircherova knjiga »Obeliscus Pamphilius« (Rim 1650), koja je, poklonjena Ferdinandu III, potakla cara da postane mecenom Kircherovih istraživanja. U svojoj autobiografiji bilježi Kircher kako mu je car Ferdinand, primivši djelo »Obeliscus Pamphilius«, pisao da će financirati izdanje djela »Oedipus Aegyptiacus« te da će ubuduće biti mecenom i drugih Kircherovih radova. Ne ostajući na riječima, Ferdinand je, bilježi Kircher, zatražio predračun za tiskanje »Oedipusa«. Kircher je odgovorio da se djelo, koje bi obuhvaćalo 4 sveska, ne bi moglo po sudu tipografa tiskati za manje od 3000 rimskih škuda. Car je smjesta na to pristao i dao novac, a Kircher je u tri godine priveo djelo kraju.¹⁶

¹⁴ Albe Vidaković, »Asserta musicalia« (1656) Jurja Križanića i njegovi ostali radovi s područja glazbe, Rad JAZU 337, 1965, 152.

¹⁵ Vita Athanasii Kircheri, 60.

¹⁶ N. dj., 60—62.

Od tada car svake godine daje Kircheru 100 škuda za promicanje njegovih djela. »Zato želim« — piše Kircher u Autobiografiji — »da štogod od mojih djela iziđe na svijetlo kasnija pokoljenja pripišu darežljivome caru Ferdinandu III i po njegovoj smrti carevu sinu Leopoldu«. ¹⁷

Zanimljivo je kako Ferdinand u vlastoručno potpisanom pismu upućenom Kircheru iz Regensburga 13. listopada 1640. ističe da Kircherov rad na drevnim spomenicima i orijentalnim jezicima, uopće njegovo čitavo djelo, »nije samo na javnu korist nego i na preporuku i hvalu njemačke nacije«. ¹⁸

Kircher je unajmio Križanića da pjeva hvale njegovu meceni. Međutim Križanić sanja o ruskom caru koji će biti mecena njegovih djela na korist i hvalu slavenske nacije. Pohitao je iz Rima pun nade. Klonuvši u sibirskom progonstvu morao je utvrditi:

»Nezasluženo me neki nazivaju lutalicom, skitnicom i volokitom.

Došao sam naime k jedinome na svijetu kralju mojega roda i jezika, došao sam k svojem narodu i u vlastitu domovinu. Došao sam u takvo mjesto, u kojem će jedinom moći biti koristi i ploda od mojih djela i radova; u kojem će jedinom moći biti u cijeni i u prodaji moji trudovi, to jest gramatike, rječnici, i druge knjige u prijevodima na slavenski jezik. Nigdje se drugdje u svijetu nisam mogao nadati da bi ovi moji radovi bili primljeni s milošću. Prije bih mislio da ću radi njih pasti u nemilost, mržnju ili kaznu kod gospodara tuđih naroda nenaklonjenih našem rodu i jeziku. Prije bih u bilo kojem dijelu svijeta bio lualica i stranac nego u ovom kraljevstvu«. ¹⁹

5. Kircherova suma egiptologije izlazi pod naslovom »ATHANASII KIRCHERI e Soc. Iesu OEDIPUS AEGYPTIACUS hoc est UNIVERSALIS HIEROGLYPHICAE VETERUM DOCTRINAE TEMPORUM INIURIA ABOLITAE INSTAURATIO, Opus ex omni Orientalium doctrina et sapientia conditum, necnon viginti diversarum linguarum auctoritate stabilitum. Felicibus auspiciis Ferdinandi III. Austriaci Sapientissimi et Invictissimi Romanorum Imperatoris semper Augusti e tenebris erutum atque Bono Reipublicae Literariae consecratum. Ex Typographia Vitalis Mascardi, Tomus I Romae 1652, Tomus II, pars prior, pars altera, Romae 1653, Tomus III Romae 1654«. ¹⁹

Kircher je predstavio svoje djelo javnosti riječima: »Imaš tako, dobrohotni čitatelju, djelo od dvadeset godina, rađano stalnim žarom duha«. ²⁰ Kako je

¹⁷ N. dj., 62.

¹⁸ »Quando igitur non ad publicam modo utilitatem, sed laudem et commendationem Germanicae Nationis pertinere intelligo, quae praeclare coepisti, perfici; recte faciet Paternitas Tua si instituto suo institerit, operamque dederit, ut eius laboris fructus quam primum in publicum prodeat. Qua in re habet me et habebit non modo boni operis fautorem et hortatorem, sed et Protectorem. De quo eidem hisce constari volui caeteroquin etiam gratiam meam Caesaream tibi quam benignissime offerens« (Arhiv Papinskog sveučilišta Gregorijane u Rimu — Archivum Pontificiae Universitatis Gregorianaee in Urbe. A. Kirchner, Miscellanea epistolarum II, br. 556, f. 168).

¹⁹ Peter Bezsonov, O Promysle. Sočinenije togo že avtora kak i »Russkoe Gosudarstvo v polovine XVII veka«. S. 1. 1860, 39.

²⁰ »Habet itaque benevole Lector, viginti annorum Opus, continuo mentis aestu partum,«

već rečeno, namisao o »Oedipusu« začela se 1634. na nagovor Peiresciusa i na analog Barberinija.

Znanstvena je javnost, kako se vidi iz Kircherove korespondencije, već nestrpljivo iščekivala »Oedipusa«. Tako M. Santinus još 1645. (14. listopada), decenij nakon što je djelo započeto, piše Kircheru:

»Ali, jao, moj Oče, kad će već po Vašoj Velečasnosti slijepi Edip ugledati svijetlo? Kako dugo ćete nas željom za njim mučiti. Smilujte se kako njemu tako i nama!«²¹

U uvodnom dijelu »Oedipusa« koji sadrži pohvalne pjesme meceni djela Ferdinandu III nalaze se i Križanićevi stihovi. U samom, pak, djelu riječ je o Križaniću u vezi s dobivanjem podataka o Teodozijevu obelisku iz Carigrada. O obojemu govorit ćemo još podrobno.

6. Kircherov »Oedipus« nalazio se u knjižnici Nikole Zrinskoga (1620—64). Križanić je mogao upoznati Nikolu Zrinskoga već u dječastvu u svom rodnom kraju. Nikola je, naime, podijelivši posjede s bratom Petrom, zadržao suvlasništvo u Ozlju i Čakovcu, s tim da se, kako se čini, Petar više zadržavao u ozaljskom a Nikola u čakovečkom posjedu. Ako Križanić nije upoznao Nikolu Zrinskog u Ozlju za svog dječastva, onda ga je zacijelo upoznao u vrijeme svog župnikovanja u Nedelišću, nedaleko od Čakovca 1643—44, i za župnikovanja u Varaždinu 1645—56. Vjerojatno je Nikola Zrinski, sam pjesnik, čitao u Kircherovu »Oedipusu« Križanićeve stihove.

Primjerak Kircherova »Oedipusa«, što se nalazio u biblioteci Nikole Zrinskoga, bio je vlasništvo ostrogonskog nadbiskupa i primasa Ugarske Jurja Lippaya. Na prvom svesku, ispod slike što dolazi prije same naslovne stranice, nalazi se Kircherovom rukom napisana posveta Lippayu: »Celesissimo Principi Archiepiscopo Strigoniensi donum Authoris«. Ovaj je primjerak, dakle, sam Kircher darovao Jurju Lippay, kome je, uostalom, posvetio čitav jedan traktat u samom »Oedipusu«, naime: »Classis VIII: Mechanica sive Architectonica« (sv. II, dio 2, str. 278). Tu se i opet otkriva jedan krug kojemu je Križanić pripadao: na jednoj strani Zrinski, Križanićev znanac,²² na drugoj Lippay, prijatelj Kircherov i Križanićev, a čini se i Nikole Zrinskoga. Nije, doduše, jasno kojim je putem Lippayev primjerak »Oedipusa« došao u ruke Nikole Zrinskoga. Teško je ipak pretpostaviti da je to išlo putem prodaje, jer se jedva može vjerovati da bi primas Ugarske bio prodao djelo što mu ga je sam autor s posvetom poklonio. Vjerojatnije je da je primas Ugarske poklonio Nikoli Zrinskomu, ugarskom pjesniku i proznom piscu, Kircherovo djelo.

Juraj Lippay, bio je i Kircherov prijatelj i Križanićev pokrovitelj;²³ primasovu rođaku, Ivanu Lippay, Križanić je 1656. posvetio svoje »Glazbene

²¹ »Sed heus, mi Pater, quando tandem caecus R. V.a Oedipus lucem aspiciet? Quamdiu eius nos desiderio cruciabit? Misereatur quasi illius et nostri« (Kircher, Miscellanea epistolarum IIIa, br. 557, str. 30).

²² Ioannes Golub, De mente ecclesiologica Georgii Križanić, Romae 1964, 15—17, 25.

²³ S. A. Belokurov, Jurij Križanić v Rossij, vyp. III (Dopolnitel'nye dokumenti 1641—1658 gg), Čtenija v Imperatorskom obščestvu istorii i drevnostej rossijskih, Moskva 1909, sv. II, 22—23.

tvrdnje» («Asserta musicalia»), tiskane u Rimu, u proslavu kojih je udario u rječite elogije samom Jurju Lippayu. A 1658. tražio je od Zbora za širenje vjere da mu dopusti da ode k ostrogonskom nadbiskupu koji mu je naklonjen, kako bi u njegovoj biblioteci nastavio radom. Budući da su Kircher i Lippay bili toliki prijatelji, nije isključeno da je ili Lippay Kircheru ili Kircher Lippayu ili jedan drugome u raznim prilikama preporučao Križanića.

Na koncu valja spomenuti da se primjerak Kircherova »Oedipusa«, koji je bio najprije Lippayev a onda Zrinskoga, nalazi danas u sklopu fonda Zrinski u Sveučilišnoj i nacionalnoj biblioteci u Zagrebu pod signaturom B Z 249.

Primjerak Kircherova »Oedipusa« nalazio se i u biblioteci Ivana Draškovića, sina Ivana Draškovića, palatina Ugarske, koji je Križanića, kad se taj 1642. vratio s rimskih studija, pozivao da bude podučavatelj njegove djece u jezicima. Palatinova djeca o kojima je ovdje riječ jesu Ivan, u čijoj se biblioteci nalazio Kircherov »Oedipus«, i Nikola. Ova dva nesudena Križanićeva učenika — Križanić se nije odazvao pozivu njihova oca — naći će se u Rimu kad se dovršavao Kircherov »Oedipus« i u sporu o pravu Kranjaca na svetojeronimske ustanove dat će izjavu u prilog strani koju je zastupao Križanić, a za koju je i Kircher dao svoj elaborat.²⁴

Draškovićev primjerak Kircherova »Oedipusa« nalazi se u Sveučilišnoj i nacionalnoj biblioteci u Zagrebu pod signaturom: II — 1357. Na prvom čistom listu prvog toma, i drugog toma prvog dijela te trećeg toma stoji: »Comitis Ioannis Draskovich Anno 1664«, a na prvoj stranici drugog dijela drugog toma stoji »Comitis Ioannis Draskovich Anno 1662«.

7. Među prijateljima kojima je Kircher posvetio pojedine traktate svog »Oedipusa« nalaze se i osobe koje su bile i Križanićevi prijatelji ili zagovornici, odnosno znanci.

Posve je razumljivo da je Kircher istaknute traktate svog »Oedipusa« posvetio Barberinima; tako je *kardinalu Franji Barberiniju*, koji mu je dao konačni poticaj prije dvadeset godina da se posveti radu na sumi egiptologije, Kircher posvetio traktat: »Obeliscus olim Veranus modo Barberinus«. Kardinalu, pak, Antunu Barberiniju posvetio je traktat »Obeliscus Constantinopolitanus a Theodosio Imperatore in Hippodromo Byzantino erectus«. Oko dobivanja podataka o tom obelisku pomagao je Kircheru Križanić.

Kardinalu Franji Mariji Brancacciju, hvalitelju i preporučivatelju Križanića i njegovih djela, Kircher je posvetio traktat »De canapis hieroglyphicis«. Jedan je traktat posvetio također Franji Nadasdyju.

Zaključni dio čitavog djela posvetio je Kircher skupno *Luki Holsteniusu*, bibliotekaru Vatikanske knjižnice, i *Leonu Allatiusu*, znalcu grčke književnosti i teološke kontroverzije: »Rekapitulacija čitavog djela. Presvijetlomu i prečasnomu Luki Holsteniusu, kustosu Vatikanske knjižnice, te Leonu Allatiusu, jezikoslovcu mnogomudromu, muževima svojom zaslugom slavnima i odasvuđ vrlo učenicima«. ²⁵ U tekstu same pak posvete Kircher kaže da bi bio nezahvalan kad dio svoga djela ne bi posvetio njima dvojici, kojima puno

²⁴ Ivan Golub, Juraj Križanić i pitanje prava Slovenaca na svetojeronimske ustanove u Rimu, HZ 21—22, 1968—69, 238.

²⁵ Athanasius Kircher, Oedipus Aegyptiacus III, Romae 1654, 550.

duguje. Pomagali su ga, kaže, svojim poticajima i knjigama, te ga štitali svojim ugledom: »Vašim se dakle zaslugama dugovala ova Anakefalaiosis [Rekapitulacija] čitavog djela kao stručnim ocjenjivateljima stvari koje su u djelu raspravljene«. ²⁶ završava Kircher svoju posvetu.

Kako se nisu sačuvali, odnosno pronašli podaci o Križanićevim vezama s Allatiusom, ne možemo ništa drugo reći nego da su ove zacijelo postojale. Ne može se zamisliti da Križanić ne bi stupio u vezu s najčuvenijim Grkom u tadašnjem Rimu, vještim jeziku i kontroverziji, kojom se i sam Križanić baš tih godina intenzivno bavio, no kakve su prirode te veze bile, nije poznato. Možda je Allatius s visoka gledao na ne-Grka Križanića koji se dao na prevođenje grčkih pravoslavnih teoloških djela i na njihovo pobijanje, a možda mu je, naprotiv pomagao, kao što je Kircheru pomagao knjigama.

Dok je neizvjesno kakav je karakter imala Križanićeva veza s Allatiusom, sasvim je sigurno da je Holsteniusov odnos prema Križaniću bio krajnje blagonaklon. Holstenius, o kome Kircher piše da ga je štutio svojim ugledom, štutio je i Križanića, hvaleći i preporučujući njegov rad »Bibliotheca schismaticorum universa«. A nije isključeno, nego je čak vrlo vjerojatno, da je Holstenius koji je Kirchera pomagao knjigama, pomagao knjigama i Križanića.

Na prijateljsku vezu Kirchera s obitelji Spada upućuje posveta traktata »De Sphyngis Niloticis« *kardinalu Bernardinu Spada*. Bernardinov pak brat, pater Virgilije, znanac Kircherov, bio je osobito naklonjen Križaniću, te ga zagovarao i preporučao njegova djela. Spomenimo da je *kard. Fabiju Chigi*, kasnijem papi Aleksandru VII, Kircher posvetio traktat svog »Oedipusa«: »Theosophia metaphysica sive Theologia hieroglyphica«. Prije nego podrobnije progovorimo o vezi između Kirchera i Aleksandra VII, istaknimo da se u početku XVIII st. radilo na prijevodu Kircherova »Oedipusa«, odnosno izvadaka iz njega, na ruski jezik. ²⁷

8. U brojnim svescima, još u cjelini neobjavljene, Kircherove korespondencije nalaze se i autografska pisma papinskog nuncija Fabia Chigi, što ih je od 1638. do 1651. slao Kircheru s raznih mjesta službovanja. ²⁸ Kao papinski nuncij u Njemačkoj u kritičnim godinama kad se tridesetgodišnji rat približavao kraju, intimno se povjerava Kircheru, brižljivo prati sve što on objavljuje i daje oduška čežnji da se vrati u Rim, te postojano šalje pozdrave prijateljima u Vječnom gradu, napose Kircherovu kolegi Pallaviciniju, profesoru na Rimskom kolegiju.

U pismu od 1. travnja 1651. piše Kircheru da je primio njegovo djelo »Musurgia universalis«, i da se veseli najavljenom djelu »Oedipus aegyptiacus«: »Priželjkujem da u njemu i u drugim učenim umnim porodima Vašeg

²⁶ N. mj.

²⁷ C. Sommervogel, Bibliothèque de la Compagnie de Jésus IV, Paris 1893, 1055.

²⁸ Arhiv Papinskog sveučilišta Gregorijane u Rimu. A. Kircher, Miscellanea epistolarum II, br. 556, f. 1—47v.

Očinstva uživam u Italiji nakon 12 godina kako se moje zdravlje nikako nije moglo naviknuti na njemačko nebo.²⁹

Uskoro se Chigijeva želja ispunila. Iste se godine vratio u Rim. Imenovan je kardinalom. Iz konklava, nakon smrti pape Inocenta X, izišao je 7. travnja 1655. kao papa Aleksandar VII. A što se tiče Kircherova »Oedipusa«, spomenimo pismo što ga je Chigijev i Kircherov zajednički prijatelj, teolog B. Nihusius, 24. svibnja 1655. uputio Kircheru: »Nije li primio [Aleksandar VII] s velikim i preslatkim osjećajem kako Vašu Velečasnost, koju otprije pre-dobro pozna, tako i 'Oedipusa'?«. ³⁰

Tako je Chigi, koji je kao papinski nuncij u Njemačkoj čeznuo za »Oedipusom«, dobio to djelo kao papa u Rimu. Nije isključeno da je papa-pjesnik Aleksandar VII iščitao baš pjesme koje se nalaze na početku djela »Oedipus Aegyptiacus«, među njima i Križanićeva »Carmina illyrica«.

Kircher bilježi u svojoj autobiografiji da je Aleksandar VII kao papa jednako prisno saobraćao sa svojim prijateljima kao i prije. On kaže da je obelisk sa slonom, što je »in foro Minerva« podignut u čast Aleksandra VII, obilježen Kircherovim djelom. Obelisk se s natpisom i danas nalazi na Piazza Santa Maria sopra Minerva u Rimu. Na koncu Kircher spominje u Autobiografiji da ga je Aleksandar VII pitao, kakvu milost da mu udijeli; on je odgovorio da mu ništa nije potrebno jer je car dovoljno providio za izdavanje njegovih djela³¹. Iznenađuje da Aleksandar VII, tolik prijatelj Kirchera, nije tako znamenitog muža učinio kardinalom. Čini se da je Kircher više volio istraživački rad nego kardinalski purpur. No zato je Palavicini postao kardinalom.

Taj i takav Aleksandar VII, čovjek krajnje profinjena duha koji, npr., izabran za papu nije dao da mu kardinali ljube nogu i ruke, već je u rukama držao veliko raspelo koje neka ljube, poznavao je Križanića. Njemu je Križanić darovao vjerojatno svoje glazbeno djelo »Asserta musicalia.«³² Protiv volje tog pape Križanić je iz Rima otišao u Rusiju.

9. Kad je 1656. kuga zahvatila Napulj i doprla do Rima, Kircher se dao na izučavanje bolesti. Rezultate je objavio u djemu »Scrutinium Physico-Medicum contagiosae luis quae pestis dicitur« (Rim 1658). Zlo što je zadesilo Rim tumači Kircher na dvije razine, na teološkoj i na fizičkoj, na prvoj kao bič božji, na drugoj kao bacil kuge. Kircher je bio prvi koji je taj bacil opisao.

²⁹ »... optarem eo aliisque doctissimis Paternitatis Vestrae ingeniis partubus frui in Italia post XII. annum, quo assuescere Germanico coelo nullatenus potuit valetudo mea; seu ob aspera aura, seu a venientibus annis ea laedatur« (Kircher, *Miscellanea epistolarum* II, br. 556, f. 38).

³⁰ »Excepitne magno dulcissimoque affectu tum Reverentiam Vestram, pridem sibi cognitissimam, tum Oedipum« (Kircher, *Miscellanea epistolarum* IIIa, br. 557a, f. 171).

³¹ *Vita Athanasii Kircheri*, 69—70.

³² Ivan Golub, O sačuvanim primjercima Križanićevih *Asserta musicalia*, *Arti Musices*, Muzikološki zbornik 2, Zagreb 1971, 31—41.

Križanić će po sličnom modelu tumačiti zbivanja; tumačit će ih teološki kao odmazdu ili odgojni bič božji, i tumačit će ih povijesno kao vremensko događanje. I Kircher i Križanić združuju teološko i empirijsko, i niti jedno od tog dvoga nije zapreka ozbiljnom istraživanju drugoga. Tako teologijska interpretacija zbivanja ne smeta Križanića da ista kritički povijesno istražuje i obrnuto: kritički pristup činjenicama ne priječi ga da im dade teološko tumačenje. Ono što razlikuje Kirchera i Križanića nije teološka interpretacija kao načelan pristup nego konkretna znanstvena sfera: ta je naime u Kirchera fizička (bacili kuge), a kod Križanića je prvotno povijesna i događajna (ratni udesi).

Spomenimo još da je Kircher u spomenutom djelu o rimskoj kugi plastično ocrtao stanje Rima u vrijeme kuge i istakao izvanredno zalaganje Aleksandra VII oko suzbijanja pošasti.

10. Popis profesora i materije na Rimskom kolegiju bilježi kao prvog profesora teoloških kontroverzija Roberta Romula Bellarina, koji tu materiju predaje od 1576. do 1587. i svoju kontroverzističku djelatnost okrunjuje veledjelom kontroverzistike »Disputationes de controversiis christianae fidei adversus huius temporis haereticos« (Ingolstadt 1586—93). Poslije Bellarina nema nikoga tko bi kontroverziju predavao. To se obrazlagalo time da se nitko nije osjećao za to doraslim i spremnim.³³ Prvi koji nakon Bellarina predaje na Rimskom kolegiju kontroverzije jest Atanazije Kircher.³⁴ Nakon više od pol stoljeća, g. 1660, opet se kontroverzije predaju. Očito je da je Kircher smatran sposobnim da iza tolikog prekida nastavi predavati materiju po kojoj je njegov daleki prethodnik postao teološki stup protureformacije.

Začuđuje ipak da je baš Kircher postao profesorom teoloških kontroverzija. On je, naime, prvobitno bio prirodoslovac i filolog. Zacijelo mu ta važna materija ne bi bila povjerena kad on sam ne bi bio imao za nju sklonosti. Tu se postavlja pitanje dodirnih točaka između Kirchera i Križanića. Križanić je baš za svog drugog boravka u Rimu, u vrijeme kad je surađivao s Kircherom na »Oedipusu«, intenzivno radio na svojoj sumi kontroverzija s pravoslavnom crkvom kojoj je dao naslov »Bibliotheca Schismaticorum Universa«. Nije isključeno da je i na toj razini saobraćao s Kircherom. Kircher je predavao kontroverzije, zacijelo poglavito usmjerene protiv protestanata, no njemu nisu bila strana ni moskovitska zanimanja. Da se zanimao za Moskoviju, potvrđuje pismo Jakova Reutenfelsa upućeno 29. listopada 1675. iz Firenze Kircheru, u kojem autor napominje ono što je u Rimu bio predložio o stvarima Moskovije.³⁵ Možda je Križanić kontaktirao s Kircherom i na razini raspre s protestantima. U svojim spisima pokazuje on zanimanje i stanovito poznavanje protestantske teologije. Negdje ju je zacijelo morao upoznati.

---

³³ Viloslada, n. dj., 224.

³⁴ N. dj., 325.

³⁵ Kircher, *Miscellanea epistolarum* XI, br. 565, f. 353—353v.

11. Kircherovo djelo o univerzalnoj poligrafiji izlazi u Rimu 1663. pod ovim značajnim naslovom: »ATHANASII KIRCHERI e Soc. Iesu POLYGRAPHIA NOVA ET UNIVERSALIS EX COMBINATORIA ARTE DETECTA. Qua quivis etiam linguarum quantumvis imperitus triplici methodo, Prima, Vera et reali sine ulla latentis arcani suspicione, manifeste, Secunda, per Technologiam quandam artificiose dispositam, Tertia, per Stenographiam impenetrabili scribendi genera adornatam, unius vernaculae linguae subsidio, omnibus populis et linguis clam, aperte; obscure, et dilucide scribere et respondere posse docetur, et demonstratur. In III syntagmata distributa. In principum gratiam et recreationem inventa et in lucem edita. Felicibus auspiciis Leopoldi Rom. Imper. semper Augusti. Romae, ex Typographia Varesii MDCLXIII«. Kako se iz toga duga naslova vidi, djelo sadržava Kircherov pokušaj da se sačini zajedničko pismo koje bi mogao pisati čovjek bilo kojeg jezika i koje bi mogao čitati svatko na svom jeziku. Takvo znakovno pismo ne iznenađuje kod sinologa Kirchera, ponzavaoca kineskoga znakovnog pisma. Čim je djelo izašlo, Ivan Caramuel Lobkowitz, Kircherov prijatelj, uputio je Kircheru pismo napisano na principu Kircherove poligrafije.³⁶

12. Još jedna dodirna točka između Kirchera i Križanića. Godine 1669. Kircher objavljuje u Amsterdamu jedan politološki tekst kojemu naslov izriče sadržaj: »*Principis christiani archetypon politicum sive Sapientia regnatricis; quam regis instructam documentis ex antiquo numismate Honorati Ioanni Caroli V. Imp. et Philippi II Aulici. Caroli Hispanorum Principis Magistri necnon Oxonensis Ecclesiae Antistitis. Symbolicis obvelatum integumentis, Reip. Literar. evolutam exposuit Aathanasius Kircherus e Soc. Iesu*«.

Križanićeva »Politika« ima stanovitu srodnost koncepcije s onom Kircherovom edicijom. Naime, Kircher donosi i izlaže tekst svog autora. Križanić, pak, u uvodu svojoj »Politici« piše: »U ovim knjigama su protumačeni razgovori i poduke nekih znamenitih pisaca koji su pisali o politici... poimence Filipa Comminesa, Pavla Parute, Justa Lipsiusa i drugih«. ³⁷

S obzirom, pak, na sadržaj valjalo bi porediti Križanićeva politička shvaćanja s onima koja su izložena u Kircherovoj ediciji.

Godine 1673. Kircher izdaje u Kemptenu još jedno djelo o glazbi: »*Phonurgia nova sive Conjugium Mechanico-physicum artis et nature paranympa phonosophia concinnatum*«, koje je zapravo IX glava djela »Musurgia« koja je prerasla u knjigu³⁸. Kako je u »Phonurgiji« riječ o glazbenim instrumentima, valjalo bi ono što je Križanić o instrumentima i glazbi pisao u Rusiji³⁹ kao

³⁶ Ramon Ceñal, Juan Caramuel, Su epistolario con Atanasio Kircher, S. J., Revista de filosofia 12, Madrid 1953, 139—143.

³⁷ Jurij Križanić, Politika, Podgotovil k pečati V. V. Zelenin, prevod i komentarii A. L. Gol'dberg, pod redakciej akademika M. N. Tihomirova, Moskva 1965, 11.

³⁸ W. Staunder, A. Kircher, u djelu F. Blume, Die Musik in Geschichte und Gegenwart VII, Kassel-Basel 1949—51, 939.

³⁹ Vidaković, n. dj., 88—92.

i njegove »Glazbene tvrdnje« u Rimu⁴⁰ usporediti s Kircherovim glazbeno-teorijskim djelima. Nastojao sam u Kircherovu djelu »Phonurgia nova« utvrditi da li se Kircher bilo kako osvrnuo na Križanića. Križanić je 1653. pisao Kircheru o nazorima što ih je taj iznio u svojoj »Musurgia universalis«, a 1656. je tiskao svoje »Glazbene tvrdnje«, za koje je tvrdio da su posve izvorne. Bilo bi, dakle razumljivo da se Kircher obazreo na Križanića u svom novom glazbeno-teorijskom djelu. Prošao sam »Phonurgia nova«, no nisam našao traga Križaniću; tek su neki podaci u vezi s Moskovijom uzeti od Olausu Magnusa.

13. Alfonso DONINO DA TOSCANELLA, tajnik Rimskog senata oporučno je ostavio Rimskom kolegiju svoju zbirku starina. Umro je 1651. Na jezgri te zbirke izgradio je Kircher svoj muzej. Kircherov suradnik, da ne rečeno tajnik, Georgius de Sepibus izradio je katalog muzeja i objavio ga 1678. Katalog predstavlja raritet, čak ga ni sam muzej ne posjeduje; ima ga Biblioteca nazionale u Rimu; Signatura 255. 3. E 26. U Vatikanskoj biblioteci nalazi se pod signaturom Cicognara VII. 3399.

Naslov kataloga, podulji ali iscrpan, glasi: »Romani Collegii Societatis Jesu *Musaeum celeberrimum*, cuius magnum Antiquariae rei, stratarum, imaginum, picturarumque partem ex legato Alphonsi Donini, SPQR a Secretis, munifica liberalitate relictum P. ATHANASIIUS KIRCHER Soc. Jesu, novis et raris inventis locupletatum, compluriumque Principum curiosis donariis magno rerum apparatu instruxit; innumeris insuper rebus ditatum, ad plurimorum, maximè exterorum, curiositatisque doctrinae avidorum instantiam urgentesque preces novis compluribusque machinis, tum peregrinis ex Indiis allatis rebus publicae luci votisque exposuit GEORGIUS DE SEPIBUS Valesius, Authoris in machinis concinnandis Executor. Amstelodami, ex officina Janssonio-Waesbergiana MDCLXXVIII. Cum Privilegiis«.

Katalog, zapravo pravo djelo, ima 66 str. u folijantu, ne brojeći indeks. Na početku dolazi suvremena slika Atanzija Kirchera. Posveta nosi nadnevak 25. I 1678.

Opis samog muzeja za nas je zanimljiv s obzirom na Križanića. Nameće se pitanje, nije li Križanić kojim izloškom pridonio što ovom muzeju. Treba se prisjetiti da je Križanić imao i kolekcionarskih sklonosti i izumiteljskih pobuda, a Kircherov muzej je upravo sastavljen od kolekcionarskih izložaka i kojekakvih tehničkih izuma — instrumenata. K tome treba imati pred očima i to da je Križanić surađivao s Kircherom na djelu »Oedipus Aegyptiacus« kako poetskim prilozima tako i posredovanjem oko podataka o carigradskom obelisku.

U šestom poglavlju Kataloga s naslovom »Razni spomenici stranih jezika i kraljevstva« (*Varia peregrinarum Linguarum ac Regnorum Monumenta*), navedeni su kao izložci i ilirski molitvenik zajedno s kineskim rječnicima i

⁴⁰ [Juraj Križanić], *Asserta musicalia nova prorsus omnia et a nullo antehac prodita*. In Academico congressu propugnanda a Georgio Crisanio. Romae 1656. *Requiritur modus musicos, et narrantes carmina scripturarum. Ecclesiastici* 44, 5. Apud Angelum Bernabò dal Verme. Superiorum permissu.

tabelom na kojoj je u 72 pisma napisano Božje ime: »Visuntur demum volumen Orationum Illyricarum libri, et dictionaria Chinensia; praegrans Tabula Idiomatum quae 72, diversis characteribus nomen ineffabili Dei exprimentur« (str. 10). Kakav je to svezak s molitvenim knjigama ilirskim nije izvjesno niti da li je Križanić imao udjela u njegovoj akviziciji.

Pažnje je vrijedan podatak o izloženim kožama nekih moskovitskih životinja o kojima se kaže da su Kircheru dostavljene na poklon iz Poljske: »Sorices, seu Mures Moscovitici ... Horum murium exuviae duae in hoc Musaeo prostant, Authori ex Polonia dono transmissae« (str. 29). Ovdje se nameće pitanje, nije li Križanić mogao sudjelovati u akviziciji tog poklona Kircheru, ali treba ipak uvažiti da je Kircher imao i drugih prijatelja u Poljskoj.

U Katalogu su zabilježeni izlošci raznih tehničkih i optičkih »igračaka«, egzotičnih satova, rijetkih minerala, a spominje se i »Phoenix rediviva« (str. 45). Postoji i velika numizmatička zbirka (str. 48—50), no u njoj se ne navode moskovski novci.

Kad imamo pred očima Križanićeva glazbena zanimanja, spontano će nam se nametnuti pitanje, nije li Križanić ostavio kakva traga baš u onom dijelu Kircherova muzeja koji sadrži glazbene instrumente. Kircher se itekako bavio glazbenom teorijom, a napisao je i prvu enciklopediju glazbenog znanja (»Musurgia universalis«), pa je razumljivo da je posebno mjesto u svom muzeju dao i glazbenim instrumentima. Muzej je osobito skupio rijetka glazbala, koja su već izašla iz upotrebe. Uostalom, evo što je u samom Katalogu, u poglavlju »De musicis instrumentis«, zabilježeno o tome što je načelno uključeno u zbirku glazbala: »Plura praeterea instrumentorum genera in hoc musaeo asservantur; maximè verò talia, quae per neglectum iam fere oblita erant; ut sunt, Plectræ, Musetae, Psalteria, Litui, Cornamusae, quae tamen hodie partim voraci temporis injuria perierunt; partim ob loci angustiam alio translata, destructa et neglecta sunt. Supersunt duo solum, organum scilicet... Superest instrumentum Aonium quod sine ullo humano contactu, solo fortioris venti impulsu chordas radentis, adeo vagum soni genus efficit... (str. 50—51). Da li je Križanić, koji je baš u to doba bio tako zagrijan za glazbena pitanja, imao bar u tome kakva udjela, tko će znati?

No kako je Kircher u svom muzeju izlagao i tiskana djela, pa, čini se, i svoju »Musurgia universalis«, nije isključeno da su se u njemu nalazila i Križanićeva »Asserta musicalia« i njegov »Novum instrumentum ad cantos mira facilitate componendos«, koji su nastali u vrijeme Križanićeva drugog boravka u Rimu (prvi tiskan 1656. a drugi 1658, oba u Rimu), dakle baš u doba polaganja temelja za Kircherov muzej.

U Muzeju su bila izložena i pisma upućena Kircheru, uvezana u 12 svezaka, među kojima su se nalazili autografi papa, vladara, kardinala, knezova, filozofa, matematičara i dr., kako je to u Katalogu zabilježeno ovim riječima: »Continentur praeterea in Musaeo Kircheriano Epistolarum 12 Tomi in folio à 40 Annis ad eum datarum annuatim collecti, quos non solum Pontifices, Imperatores, Cardinales et Principes Imperii, sed et literati Philosophi, Mathematici, Physiologi ex toto orbe ad eum variis linguis, tum honoris causa, tum

veluti ad oraculum, de difficillimarum questionum ex omni scientia propo-
sitaram solutione exaratas miserunt, quas uti plures non contemnendum The-
saurum aestimaverunt rerum in eo contentarum, ita quoque saltem majoris
momenti epistolae luci ut darentur, institerunt: attamen pro solita Auctoris
modestia nihil ab eo hucusque obtinere potuerunt» (str. 65).

Križanić je 1653. uputio Kircheru pismo. Da li je i ono bilo izloženo u Kircherovu epistolariju? To je dosta vjerojatno. Križanićevo se pismo danas nalazi u XIV svesku, ali je u indeksu zabilježeno izvorno u svesku IIIa, a u tom svesku nalazi se i Galilejevo pismo Kircheru. Može li se sumnjati da u Kircherovu muzeju nije bio izložen svezak u kojem se nalazi i Galilejevo pismo. Vjerojatno je dakle da je i Križanićevo pismo bilo među izloženom korespondencijom. Kakogod bilo, Križanić se u Kircherovu epistolariju nalazio u krugu najistaknutijih znanstvenih imena onog vremena.

U Katalogu se u vezi s izloženim svescima Kircherove korespondencije kaže kako bi trebalo objaviti važna pisma iz Kircherova epistolarija. To je učinjeno 1684: *Fasciculus epistolarum Adm. R. P. Athanasii Kircheri — ad nobiles, eruditosque excellentissimos viros*, DD. Lucas Schrökios, seniore et iuniorem, Trigam illustram medicorum, D. Ankelium, Theophilum Spizelium, et ad auctorem ipsum — Accurante A.R.D. Hieronymo Ambrosio Langenmantello, Augustae Vindelicorum MDCLXXXIV. Međutim, u toj zbirci ne nalaze se Križanić niti Holstenius, zajednički prijatelj Kircherov i Križanićev.

U vezi s Kircherovim muzejem spomenimo još da se prema Katalogu nalazio ondje i nekakav pokušaj oko »perpetuum mobile« zabilježen: »De Mobili perpetuo apparante« (56—57). Zanimljivo je da se Križanić bavio konstrukcijom nekakva »perpetuum mobile« i o tome pisao ruskom caru.

Kircherov muzej je 1913, kako mi nedavno reče, njegov vicedirektor prof. Rossi, bio na neki način oljušten i preuređen po jednom kriteriju: predmeti koji nisu etnografske i prehistorijske prirode raspodijeljeni su drugim specijaliziranim muzejima, s tim da ne postoji nikakva dokumentacija o tome kamo su koji izlošci otišli. Novo sistematizirani muzej dobio je po svom sistematizatoru Pigoriniju ime »Museo Pigorini«. Muzej se upravo prenosi u novo sjedište iz Collegium Romanum na EUR pa nije za sada dostupan.

Što se tiče vrijednosti Kircherova muzeja, pa na neizravan način i samog Kirchera, Ettore de Ruggiero u svom »Catalogo del Museo Kircheriano« (I, Rim 1878) kaže: »Kabinet je bio više manje sličan tolikim drugim koje su diletanti, njemu jednaki, i njegovi suvremenici običavali držati kao ukras svojih kuća« (str. X). Ruggiero smatra Kirchera diletantom ne samo s obzirom na muzej nego i s obzirom na njegova djela: »Danas se te knjige čitaju tek kao predmet znatiželje i kao ogled toga koliko može proizvesti duh jednog čovjeka, kome nije nedostajao stanoviti talenat, no nedostajala su mu svojstva vlastita savjesnom promatraču, i u kojem je više nego ljubav prema istini bila poticajem i pokretnom ambicijom težnja da ispadne originalnim i novatorom. I sami suvremenici su bili oštri prema njemu; ni apolozijske obrane nekih njegovih obožavatelja nisu mogle izbrisati mišljenje koje su oni imali o tome da je on vizionar, manje varalica« (str. VIII).

Ovaj dosta strogi sud o Kircheru kao diletantu i vizionaru podsjeća na sud što ga je o Križaniću izrekao Pavao Pierling nazvavši ga genijalnim diletantom apostolata.

14. Godinu dana prije svoje smrti Kircher je objelodanio djelo o podrijetlu jezika i njihovu grananju pod naslovom u kojem je zapravo sažetak čitavog djela: »TURRIS BABEL, sive ARCHONTOLOGIA quo Primo Priscorum post diluvium hominum vita, mores rerumque gestarum magnitudo, Secundo Turris fabrica civitatumque exstructio, confusio linguarum, et inde gentium transmigrationis, cum principalium inde enatorum idomatum historia, multiplici eruditione describuntur et explicantur. Auspiciis Augustissimi et Sapientissimi Caesaris Leopoldi Primi Mecoenatis. Amstelodami. Ex Officina Janssonio-Waesbergiana Anno MDCLXXIX«.

Kako je Kircher djelo najavio još 1650, Križanić mu pismom od 7. ožujka 1653. ponudio suradnju u materiji koja se odnosi na »ilirski« jezik. O samoj ponudi detaljnije ćemo govoriti kad bude riječ o Križanićeveu pismu.

15. 27. studenoga 1680. Atanazije Kircher je završio spoj plodan život.

U Kircherovoj Autobiografiji nalazi se kao dodatak molitva koju je Kircher potpisao svojom krvi. U njoj Kircher kaže i ovo: »... što god sam dobra napisao, to sam milostivo postigao ne toliko mojim nastojanjem i radom, blaga Majko, koliko posebnim darom Tvoje milosti, i vodstvom svijetla Vječne Mudrosti«. ⁴¹ Potpisivanje molitve vlastitom krvlju primjer je barokne religioznosti i simbol spremnosti na mučeništvo.

Križanić živi u vrijeme baroknih vizija zbilje. On, koji nije bio izuzetak u baroknom svijetu svoga vremena i u Rimu napose procvatologa duhovnog baroka, svojim je zamislama izražavao i nešto barokno. Križanićeve osnove barokni su izražaj stvarnosti. Što se tiče mučeništva, Križanić se izjavio spremnim za nj:

»Ašče li na konec kto umislit nas za to [promicanje rada na sjedinjenju crkava] i života izbaviti: my Gospodu i Spasitelju svojemu Iisusu Hrstu svoju grišnu dušu preporučujem: i svojim grihom nadejem se prošćenje: ašče budem pomilovan, za Gospoda Isusa čest, muku i smert prijati«. ⁴²

16. Pošto smo razmotrili Kircherova djela u asocijativnoj vezi s Križanićem, opravdano je pitanje, kakva je vrijednost toga, količinski gledano, tako obimnog opusa. U Kircherovo vrijeme mišljenja su bila podijeljena. Današnje, kritički raspoloženo vrijeme, revalorizira Kirchera i njegovo djelo. Godine 1968. osnovan je međunarodni institut za istraživanje Kirchera: »Internazionale Athanasius-Kircher-Forschungsgesellschaft« sa sjedištem u Wiesbadenu i Rimu, pod predsjedništvom Olafa Heinea. Institut sprema izdanje Kircherovih sabranih djela u 66 svezaka koje će uključivati dosad objavljena

---

⁴¹ Vita Athanasii Kircheri, 78.

⁴² J. Križanić, Sobranije sočinenij II, Moskva 1891, 56.

djela, zatim djela u rukopisu i korespondenciju (svesci 44—55). Izdavači Kircherovih djela upozoruju na širinu njegovih zanimanja i na dubinu nekih od njih.

Kircher je matematičar i fizičar specijaliziran u optici, akustici i pitanjima magnetizma. On je geograf koji se napose bavio hidrografijom, oceanografijom i vulkanologijom. On je kalkograf, geolog i astronom, glazbeni teoretičar, povjesničar, arheolog, specijalist u poznavanju egipatskih obeliska. On je komparativni filolog, filozof, teolog i orijentalist, izučavatelj medicine i kemičar.

Posebno mjesto pripada Kircheru kao suosnivaču indologije, egiptologije, sinologije i muzeologije. On je i izumitelj nekih sprava kao »laterna magica«, te jednog od najstarijih strojeva za računanje. Od njega potječe i prva tiskana izdana kartografska slika glavnih morskih struja. On je prvi indijsko Devanagari znakovno pismo učinio dostupnim u zapadnjačkom štampanju. Prvi je upotrebljavao mikroskop za utvrđivanje bolesti (ispitivanje krvi) i došao do postavke da je uzročnik zaraznih bolesti »contagium animatum«; njegova su istraživanja o kugi danas priznata. Kircher je otkrio u samostanu Presv. Otkupitelja na Malti rukopis s prvom Pindarovom pitskom odom koja sadrži ispod melodiju iz antike, a vjerojatno najstariju notama zabilježenu melodiju, što ju je i izdao 1637—38.

O revalorizaciji Križanića samo jedna riječ: nakon najekstremnijih ocjena o njemu od »oca panslavizma« do »vatikanskog agenta«, od sanjara do iluzionista, u posljednje se doba kroz literaturu probija lik istinskog Križanića, a pomalja se i nada da će njegova djela biti u cjelini izdana.

17. Kirchera i Križanića nije povezivala tek srodnost zanimanja, nego i prava, obostrana suradnja. Kircher je sudjelovao u nekim akcijama u kojima je Križanić bio angažiran, a Križanić je surađivao u nekim djelima koja je Kircher priređivao.

Između Zbora (Kongregacije, Bratovštine) sv. Jeronima i Kaptola Sv. Jeronima u Rimu izbio je 1651. spor koji je dokrajčen tek 1656. na najvišem rimskom sudištu »Rota Romana«. Kaptol je u svoj gremij primio 1651. Ivana Jampšića, kome je otac bio rođeni Ljubljčan, a Svetojeronimski je zbor prosvjedovao, jer da se nije postupilo po pravilu koje od kandidata traži dvoje: da je porijeklom iz »ilirske pokrajine«, i drugo, da umije »ilirski«. Jampšić, pak, niti umije »ilirski« niti je iz »Ilirske pokrajine«, jer Ljubljana iz koje po ocu potječe ne nalazi se u »Ilirskoj pokrajini«. Oko središnjeg pitanja da li su Kranjska, Štajerska i Koruška u »Ilirskoj pokrajini« ili nisu zgrnulo se mnoštvo dokumentacije za jednu i za drugu stranu. Križanić zastupa sve otvorenije prokranjsko stanovište tj. da su Slovenci u »Ilirskoj pokrajini«. ⁴³

Prokranjska strana prihvatila je negdje u početku veljače 1652. elaborat od Atanazija Kirchera u kojem ovaj zastupa mišljenje da su Ljubljana i Kranjska, u kojoj se Ljubljana nalazi, u »Ilirskoj pokrajini«. Elaborat je potpisao i u Rimu čuveni geograf Luka Holstenius, a nalazi se u prijepisu u

⁴³ Golub, Križanić i pitanje prava Slovenaca . . . , 213—258.

Zavodu Sv. Jeronima u Rimu, odakle ga je objavio Ivan Črnčić.⁴⁴ Kako sam kasnije našao tekst elaborata u Vatikanskoj knjižnici (Fondo Chigi) upozorio sam na razlike između Črnčićeva objavljeno teksta i između Vatikanskog primjerka.⁴⁵ Elaborat je još i u Fondu Barberini (Barb. Lat. 3071, f. 113—114) u Vatikanskoj biblioteci te u Biblioteca Valliceliana (vol. XCVI) u Rimu.⁴⁶

Tko je od prezaposlenog Kirchera isposlovao elaborat o položaju Kranjske? U to je doba Kircher zaokupljen izdavanjem djela »Oedipus Aegyptiacus«. Čak se njegovi prisni prijatelji ne usuđuju ometati ga svojom korespondencijom. Liječnik Marco Marci piše 8. ožujka 1653. iz Praga Kircheru:

»Uzdržavao sam se do sada od izmjene pisama, ne zato što se ne bih sjećao svog Atanazija — bilo to daleko od mene, — nego što razabirem da [Atanazije Kircher] toliko radi na izdavanju svoga Oedipusa, i zato ne bih htio oduzeti ni onaj moment koji bi trebalo utrošiti na čitanje mojih pisama, kako bi brzo izišao [Oedipus] na svijetlo, za kojim [Oedipusom] nevjerojatnom čežnjom već toliko godina plamtim.«⁴⁷

Mada nije isključeno, teško je ipak pretpostaviti da je od toliko zaposlena, no i pristupačna Kirchera elaborat o položaju Kranjske isposlovao mladi student Jampšić Ivan ili njegov otac postolar Luka. Ne mogu se oteti pomisli da je upravo Križanić mogao biti taj koji je od Kirchera isposlovao elaborat za prokranjsku stranu.⁴⁸

18. Dana 7. ožujka 1653. Križanić je potpisao pismo za Kirchera. Našao sam ga u Arhivu Papinskog sveučilišta Gregorijane, nekadanjeg Rimskog kolegija, na kojem je Kircher bio profesor, a Križanić student. Pismo je Križanićev autograf.

Križanićevo pismo se nalazi pod signaturom: A. Kircher: Miscellanea epistolarum, sv. XIV, br. 568, ff. 25—26. Dimenzije pisma su 31 × 21,5. List 25r sav je ispisan, a list 25v ispisan je malone čitav. List 26r je prazan, a na listu 26v ispisan je Kircherova adresa i stavljen pečat. Pismo je bilo savinuto četiri puta po širini i tri puta po dužini i tako zapečaćeno.

U kazalu pisma upućenih Kircheru u svesku III a, br. 557, na listu 8. Kazala stoji: »Georgij Crisoenij. Viennae 7 Martij 1653«. Neka je ruka na listu 5. Kazala po sredini povukla crtu i naznačila na rubu da se pisma što se u Kazalu nižu ispod te crte ne nalaze u sv. III a, br. 557 nego u sv. XIV, br. 568. Križanićevo pismo je, kako rekosmo, zabilježeno u Kazalu na listu 8 i, prema tome, ide u pisma koja se nalaze u sv. XIV. Ono se doista

⁴⁴ Ivan Črnčić, Prilozi k razpravi »Imena Slovjenin i Ilir u našem gostinju u Rimu poslije 1453 god.«, Starine JAZU 18, 1886, 88—90.

⁴⁵ Ivan Golub, Neki arhivski materijali o ustanovama Sv. Jeronima u Rimu, HZ, 23—24, Zagreb 1970—71, 357—359.

⁴⁶ Almagia, n. dj., 66.

⁴⁷ »Abstinui hactenus a commercio literarum, non quod mei Athanasii immer-
mor essem, absit enim hoc a me; verum quod tantum in Suo Oedipo in lucem eden-
do versari intelligerem, atque ita neque illud momentum, quod literis meis legendis
erat impendendum, demi vellem, quo minus cito in lucem prodiret: cuius incredibili
desiderio a tot iam annis ardeo« (Kircher, Miscellanea epistolarum IIIa, br. 557a,
f. 126).

⁴⁸ Golub, Juraj Križanić i pitanje prava Slovenaca, 223—224.

ondje i nalazi, makar je u Kazalu zabilježeno u sv. III a. Spomenimo da se na listu 8. Kazala u sv. III a nalazi zabilježeno i pismo Galilejevo: »Galilei Galilei. Romae 7 Januarii 1620 (1626?)«. Netko je olovkom pripisao »deest«, ali je na listu 9. Kazala nalijepljena cedulja na engleskom jeziku s potpisnikom »Fr. Phillips« a s datumom 28. II 1939, na kojoj stoji da je neobjavljeno Galilejevo pismo iz sv. III a istrgnuto i preneseno u sv. I, br. 530, f. 155. Ostaje pitanje, kad je to učinjeno?

S obzirom na mjesto gdje je pismo datirano postoji neusklađenost između podataka iz Kazala i nadnevka u samom pismu. U Kazalu je kao mjesto navedeno »Viennae«, a u pismu zabilježeni su samo dan, mjesec i godina pisanja no mjesto nije navedeno. Ne znamo, odakle sastavljaču Kazala podatak da je pismo poslano iz Beča. Budući da je pismo pisano latinski, očekivalo bi se da je Križanić za Beč upotrijebio latinski oblik Vindobona namjesto talijanskog Vienna. (I u Francuskoj postoji Vienne).

Kako na adresi uz Kircherove naslove ne dolazi naznaka mjesta, a Kircher se u to vrijeme svakako nalazi u Rimu, možda odsutnost naznake mjesta u dataciji pisma treba razumjeti tako da je riječ o pismu napisanu u Rimu i poslanu u tamošnji Rimski kolegij. Ipak ostaje nejasno zašto bi Križanić slao Kircheru pismo ako ga je mogao osobno posjetiti. Možda je bio spriječen bolešću. Ali zašto to onda u pismu ne navodi?

Što se stila tiče, Križanićevo je pismo Kircheru i literarna vrijednost. Biljegom ispovijesti i markantnim biblijskim aktualizacijama ono kao rod podsjeća na Križanićevo pismo Levakoviću iz 1647. U pismu Križanić govori o tri Kircherova djela, od kojih je jedno objavljeno a dva su tek najavljena. Prvi sloj pisma tiče se objavljenog Kircherova djela iz područja glazbenog znanja »Musurgia universalis«. Drugi, kraći sloj pisma odnosi se na najavljeno djelo »Ars magna gravium et levium«. Treći, pak, opsežni sloj pisma odnosi se na djelo o postanku i povijesti jezika »Turris Babel« što ga je Kircher također najavio.

19. Križanić počinje svoje pismo s oduševljenjem: »Riječima ne mogu izraziti kakvu utjehu i kakvo osvježanje duha dobih čitajući Musurgiju«. Zatim prelazi na sjetno radosnu ispovijest; sjetan je što mu nije dano ostvariti želje koje su srodne Kircherovima, no radostan je da vidi kod drugih ostvareno ono što on nije mogao postići: »Što je Vaše Očinstvo o sebi ispovijedilo: 'Duh je moj bremenit stranim idejama [peregrinis ideis]' to gotovo isto neka i o meni osjeća. No nije svima dano doći u Korint. Onaj poticaj božanskog proroka 'Dodžite i vidite djela Gospodnja što ih postavi čudesna po zemlji' upalio je prije moj duh silnom željom za znanjem i uvijek ga više razgara, ali nesretno me je siromaštvo do sada uvijek od samog praga odbijalo. Kakogod bilo, radujem se da se barem kod drugih mogu diviti za čim žalim što je od mene daleko. Vrlo velike nade i u domovini i ovdje u Rimu također prezreh samo zato da bih uživao u ljepoti znanosti i da bih sebe mogao obmanuti kakvom sjenom filozofskog imena«.

Iz pisma je očita ponajprije Križanićeva glad za znanjem, i to ne tek materijalnim nego vlastitim mišljenjem zahvaćenim, jer inače ne bi govorio o filozofskoj strani stvari; najveća zapreka koja mu stoji na putu jest kletu siromaštvo; za ljubav prema znanosti on se odriče unosnih položaja.

U domovini je Križanić 1642. otklonio da bude dvorski odgojitelj kod Petra Zrinskog i Vuka Frankopana odnosno palatina Ivana Draškovića. Tada je također otklonio da bude rektorom Ilirsko-ugarskog zavoda u Bologni, kojemu je još pred koju godinu bio pitomcem. Odrekao se i kanonikata u Zagrebu. Pod vrlo velikim nadama kojima se Križanić u domovini ispunjavao treba zacijelo podrazumijevati ne samo spomenuti kanonikat i rektorat nego i episkopat; Križanić je bio od Benedikta Vinkovića, zagrebačkog biskupa, predložen za Svidničku (današnju Križevačku) biskupiju, a visoka napredovanja koja je kanoniku Križaniću stavljalao u izgled palatin Ivan Drašković jedva da su mogla biti nešto drugo nego biskupstvo. Kakvi su se veliki izgledi pružali Križaniću u Rimu, ne da se ni iz čega razabrati. Da li je to bila kakva služba vezana uz nacionalne svetojeronimske ustanove u Rimu kao kanonikat pri crkvi Sv. Jeronima, ili pak kakav posao u kojoj rimskoj kongregaciji, ostaje neizvjesno. Križanić se nije dao vezati. On je, doduše, za vrijeme svoga drugog boravka u Rimu pomagao u crkvi Sv. Jeronima od milosrđa (San Girolamo della carità) i bio kapelan papinske švicarske garde, no sve je to bilo prolazno i ne baš tako veliko, iako je bilo više manje u skladu s njegovim željama. Kao što je u domovini visoke izgleda za napredovanje u crkvenoj službi zamijenio time što se povukao na župu Nedelišće i zatim Varaždin, tako je i u Rimu visoke izgleda zamijenio kapelovanjem u rimskim crkvama.

Križanić se nije htio vezati institucionalnim sponama. On je bio odviše mobilan da bi se vezao uz bilo što što je zahtijevalo strogo držanje rezidencije. Bio je odveć u rastu i dinamici da bi zaključio jednom sjedilačkom odlukom svoja opredjeljenja. Napokon, bio je svećenik, ali takav koji je nadrastao onaj konkretni, njegovu vremenu vlastit lik svećenika, čvrsto vezanog uz ustanovu. Križanić je, čini se, iz Bologne otišao u Rim mimo znanja svoga biskupa; iz Rima će pak otići u Moskvu protivno papinoj drugačijoj volji; iz Vilna će, čini se, na svoju ruku krenuti put Rima da bi na tom putu pod Bečom (1683) završio svoj nemiran život. Križanić je bio pun napona, sav u rastu, a da bi bio mogao stati i ostati u tvrdim crkvenim okvirima što ih je, posebice kleru, postavio tridentski protureformacijski sabor. Križanić je, govoreći današnjim govorom, bio »outsiderski« svećenik. S druge strane, bio je izuzetan vjernik i ozbiljan teolog, ali se sav zalagao i za svjetovna, kulturna, politička i ekonomska zbivanja.

Križaniću su se nesumnjivo nudili izgledi na upravnom crkvenom polju, a on je čeznuo za znanstvenim i literarnim radom. No na svoj način. Njegov san nije bila kabinetska znanost, i, recimo suvremen izraz, l'art-pour-l'artističko pisanje, već znanost i publicistika u službi konkretnog kulturnog i političkog i crkvenog dobra čovjekova.

Križanić je otklanjao upravne funkcije, a znanstveno-literarne nije zapravo dosegao zbog siromaštva. Tragično je doista da čovjek tako žarke želje za objavljivanjem svojih radova, mislilac širokog spektra i pisac vrijednih djela nije za svoga života vidio objavljene ni jedne svoje knjige do »brošurice« od 13 stranica (»Asserta musicalia«, Rim 1656).

Križanić nije znao ili nije htio ili nije mogao slijediti, barem u malom, put svog suvremenika i znanca Ivana Caramuela, koji je primao crkvene časti i položaje, a zatim se dobrima koja su mu odatle pritjecala koristio za svoja istraživanja i za objavljivanje svojih radova. Križanić također nije imao sreće koju je imao Kircher, kome je sam car financirao izdavanje djela. Križanić možda nije, uz ostale razloge, slijedio model Caramuelov, i zato što se nadao naći mecenu u ruskom caru, sličnog onomu kakvog je Nijemac Kircher imao u njemačkom caru, no doživio je gorko razočaranje. Riječju, Križanić je, kako sam veli, »prezreo« visoke izgleda, očito upravne prirode, a zbog nesklonih prilika ili neprecizne prognoze i planiranja nije postigao znanstveno literarne. Tako je velik čovjek bio i ostao velik siromah.

20. U svom se pismu Križanić osvrće na Kircherovo djelo »Musurgia universalis«. Uostalom, ono mu je dalo i povoda za to pismo:

»Riječima ne mogu izraziti kakvu utjehu i kakvo osvježanje duha dobih čitajući Musurgiju. I kad bih razumio što sam čitao! Smatrao bih zacijelo da već dijelom boravim među nebesnicima, o čemu sam posve uvjeren o Vašem Prečasnom Očinstvu«. Zatim veli kako mu čitanje »Musurgije« nije bilo bez ploda. Ona mu je riješila sumnju koja ga je prije zaokupljala, tj. da li onaj poluglas što se nalazi u tonu »MI« solfegia proizlazi iz naravi, i tako je ušao u onaj ključ, ili se to slučajno desilo zbog nota raspoređenih od Guida iz Arezza, i preuzetih iz himna »Ut queant laxis«. Kad je, kazuje dalje Križanić, opazio da se pet nota izriče otvorenim ustima, a samo »MI« zatvorenim, činilo mu se da se to dešava slučajno, da taj poluglas iz stisnutih usta izlazi različit od drugih. Što, pak, ostali tekstovi koji ulaze u isti ključ traže sličan ton, to bi moglo dolaziti od navike kojom su dječaci u solmizaciji bili podučeni. No Kircher mu je, veli on, znanstveno i čudesno razriješio sumnju. Također, piše Križanić, ne razmišlja više o Caramuelovoj sedmoj noti o kojoj je nekoć (dok još nije poznavao Caramuela) često razmišljao. Mislio je naime da treba dodati ne »BI«, kako je Caramuel stavio, nego »SA«, jer u himnu slijedi glas »Sancte Ioannes«.

21. U drugom sloju svog pisma Križanić se osvrće na Kircherovo najavljenno djelo iz mehanike »Ars magna gravium et levium«. On se nada da će Kircher tu raspraviti pitanje vječnog gibanja (motus perpetuus), da će donijeti ili sigurne principe o tom gibanju ili otvorene dokaze o nemogućnosti gibanja.

Križanić će u Rusiji, po povratku iz sibirskog izгона, nuditi (1676) caru Feodoru Aleksejeviču svoj izum samokretnog kotača: »samovratno ili samo soboju neprestanno tekušče kolo«. ⁴⁹

22. U trećem sloju svog pisma Križanić se osvrće na Kircherovo najavljenno djelo »Turris Babel«, u kojem Kircher obećaje raspraviti postanak i povijest jezika. Križanić nudi Kircheru suradnju s obzirom na »ilirski jezik« i nabraja »akreditive« za taj posao:

⁴⁹ A. Belokurov, Jurij Križanić v Rossii. Iz duh. žizni mosk. obščestva XVII v., Moskva 1902, 178.

»Obećaje se također Turris Babel. Zamišljam da Vaše Očinstvo neće u tom djelu izostaviti neke ideje i univerzalne harmonije jezika. Zbog čega, ako se [Vaše Očinstvo] bude udostojilo nešto o ilirskom jeziku dotaći, nudim spremno i ponizno svoj rad. I obećajem da ono što god koji od Grka može reći o svojem jeziku gramatički, znanstveno i univerzalno, to isto mogu i ja, ako Bog da, reći o ilirskom jeziku. Najveći sam, naime, trud uložio u njegovo promatranje i njegovanje tako da gotovo nisam ni jedne pojedinosti ostavio koju nisam rasvijetlio do dna poteškoće. Zato nisam mirovao dok nisam samom svojom prisutnošću i ušima ispitao širinu i duljinu čitavog spomenutog jezika. Po dužini, naime, poduzeo sam putovanje od Jadranskog mora do Moskve, po širini pak od Beča do Carigrada; gdje sam marljivo motrio sve različnosti narječja, i načine pisanja, i običaje naroda, i ostalo što sam mogao, osobito ono što se odnosi na religiju«.

Zanimljiv je spomen Jadranskog mora u kontekstu jezika. Hoće li Križanić time reći da je upoznao jezik čitave Jadranske obale, uključujući i onaj dubrovački? Može li se iz te rečenice izvući odlučan dokaz u prilog Križanićeva poznavanja dubrovačke književnosti?!

Iz navedenog se ulomka Križanićeva pisma vidi kako su izgledali programi njegovih putovanja, osobito po slavenskim zemljama. Križanić je motrio sve što se tiče jezika, običaja i religije. S obzirom na jezike motrio je narječja i način pisanja.

Od najave Kircherova djela »Turris Babel« do pojave prošlo je trideset godina. Djelo je izašlo pod naslovom »Turris Babel sive Archontologia...« 1679. Već svojim nazivom odražava tipičnu sklonost onog vremena da se pišu razne »arhontologije«, vizije o počecima pojedinih socijalnih, kulturnih i drugih stvarnosti. Kažem vizije, jer su pisci više maštovitim, barokno kićenim vizijama nadomještali ono što nisu nalazili u izvorima. Arhontologije zauzimaju istaknuto mjesto u Križanićevoj lektiri.

U djelu »Turris Babel« koje radi o počecima, razvoju i stanju jezika svijeta, Kircher je doista dao mjesta i ilirskom jeziku u knjizi trećoj, gl. 6, odmah nakon germanskih jezika kojima su posvećene glava 4. i 5. Nameće se pitanje, nije li tekst što ga je Kircher objelodanio o ilirskom jeziku Križanićev elaborat. Križanić, doduše, u vrijeme tiskanja ovog djela nije u Rimu, već u Litvi traži načina kako da dođe u Rim. No možda je Križanić ubrzo nakon ponude da sudjeluje prilogom o ilirskom jeziku u Kircherovu djelu (1653) i izradio taj prilog ostavivši ga Kircheru. To se može utvrditi samo analizom teksta o ilirskom jeziku što ga nalazimo u Kircherovu »Turris Babel«.

Naslov poglavlja o ilirskom jeziku glasi »De lingua Illyrica, Dalmatica, Slavonica, eiusque filiabus« (str. 215). Na početku, po običaju, Kircher nastoji povezati ilirski jezik s Biblijom, pa kaže: »Illyris, hodie Slavonia, vel Dalmatia, antiquitus Thracia, à Thyras nepote Japhet dicta, qui primus huius regionis possessor fuit«. Otklanja mišljenje prema kojem Ilirija, zapravo nekadašnja Tracija, ne dolazi od Tirasas, unuka Jafetova, sina Noina, nego od Elisana, njegova brata, koji da je iz obližnje Grčke došao u te krajeve.

»Kakav je bio onaj jezik što ga je Thyras u Traciju preveo teško je pogoditi. No izvjesno je da se taj jezik u kasnijim vremenima, poslije Krista, iz

grčkog, latinsko-talijanskog, štoviše i njemačkog govora, naposljetku izrodio u vlastiti i prirodni jezik koji se od svijuu razlikuje. Međutim, ima različita narječja koja su vlastita različitim nacijama. I premda je danas ona koja se nekad zvala Tracija ili (vel) Srbija (Zervia) razdijeljena u mnoge krajeve (regiones), ipak se tim jednim jezikom služe svi krajevi sadržani pod Tracijom, ili (sive) Ilirijom, a to su Srbi (Zervi), Dalmatinci (Dalmatae), Bosanci (Bosni), Hrvati (Croatae), Rašljani (Rasci), Valdavljeni (Valdavi), Vlasi (Walachi), Podoljani (Podoli), Dačani (Daci) i naseljenici Čeha (Boemorum), Moravljana (Moravorum), Poljaka (Polnorum), i Moskovljana (Moscovitarum), o kojima Bibliander.«

Kircher zatim, pored Bibliandera tj. Buchmanna Theodora (umro 1546), upućuje na ove pisce: »Vide de hisce quàm copiosissimè tractantes Gesnerum, Sigismundum ab Herberstein, Matthiam Michou Polonum, et Boëmorum scriptorem Sigismundum Galenium.« I zaključuje:

»Iz toga je jasno da ilirski, ili slavenski, češki, poljski, litvanski, moskovitski jezik i onaj koji je najvećma u upotrebi na carigradskom dvoru, jest jedan te isti jezik samo iskvaren različitim narječjima, već prema stanju različitih krajeva [...]« (str. 215—216).

Nakon toga Kircher govori o abecedi ilirskog jezika:

»Iliri (Illyrici) imaju dvostruku, sebi vlastitu, abecedu slova, kojima se služe u pisanju knjiga. Prva abeceda toliko je, ako se neke stvari izuzmu, slična grčkoj abecedi da jedva ima slova koje ne ide za nečim grčkim; za tu se abecedu kaže da ju je sastavio Ćiril, biskup Velegradski. Druga se abeceda pridaje Svetom Jeronimu, o čemu govori Bibliander: o tome vidi veoma opširno izrađeno u idućoj knjizi o principima ilirskog jezika i o raznim abecedama kojima se služe Dalmatinci« (216).

Međutim, dalja knjiga i obećana rasprava o principima ilirskog jezika ne slijedi. Možda ju je Kircher napisao, ali ju nije tiskao. U djelu »Turris Babel« još je na jednom mjestu riječ o ilirskom jeziku:

»Preostaje ilirski drevni jezik, koji je proširio svoje grane u Poljsku, Litvu, Moskoviju, Tartariju, sve do krajnjih krajeva Istoka; iz njega je poslije rođeni turski, bugarski, bosanski, tatarski jezik najveći dio Velike Tatarije ispunio. No ti su jezici ipak toliko iskvareni da su jedva sačuvali kakav trag prvotnosti« (str. 131, knj. III, sekcija I, gl. I).

Cjelokupno Kircherovo tumačenje porijekla i postojanja ilirskog jezika ne može potjecati od Križanića. Ponajprije, tvrdnja da su se slavenski jezici izrodili od grčkog, latinsko-talijanskog i čak od njemačkog daleko je od Križanićevih shvaćanja o samostojnosti slavenskih jezika i u suprotnosti s njegovim nastojanjem da se ruski jezik ispravi očišćenjem upravo od germanizama i drugih tuđica. Nadalje Kircherovo tumačenje da se ilirski jezik proširio u Poljsku i Moskoviju protivno je Križanićevu, po kome je ruski prouzročitelj jezik. Koliko su, pak, Kircherova tumačenja baš njegova, teško je znati. Možda su ona skrpljena iz na brzinu napabirčenih podataka što ih je našao u pisaca koje navodi, osobito u Buchmanna (Bibliandera) koji je objavio djelo o povijesti jezika: *De ratione communi omnium linguarum et litterarum commentarius*, Zürich 1548. Međutim, nije isključeno da je i koji pripadnik hrvatske kolonije u Rimu, okupljene oko ustanova Sv. Jeronima, mogao imati udjela

u Kircherovu elaboratu. Ipak, treba se prisjetiti da su u to vrijeme u svetojeronimskim ustanovama bili još neki od onih koji su u svetojeronimskom sporu o Kranjcima odlučno stajali na pozicijama protivnim onima koje je svojim geografskim elaboratom zastupao Kircher i branio Križanić. I još se nameće jedno pitanje: što je Križanić, a što Kircher razumijevao pod nazivom »Illyria«, pod kojim su u Kircherovu »Oedipusu Aegyptiacus« izašle Križanićeve pjesme? Možda nisu isto podrazumijevali.

23. Križanićeva ponuda (1653) da surađuje u Kircherovom djelu »Turris Babel« prilogom o »ilirskom jeziku«, potakla je, čini se, Kirchera da pozove Križanića, neka sudjeluje pjesmama na »ilirskom jeziku« u djelu »Oedipus Aegyptiacus« koje je upravo dovršavao. Taj se poziv može iz vremenskih razloga učiniti nevjerojatnim. Križanićevo pismo kojim nudi jezičnu suradnju za »Turris Babel« nosi nadnevak 7. ožujka 1653, a prvi svezak »Oedipusa« u kojem su objelodanjene njegove pjesme označen je godinom 1652.

Iako sv. I nosi tipografski datum 1652, svezak II 1653, a sv. III 1654, ipak je štampanje djela dovršeno tek 1655. Da je djelo dotiskano 1655, vidi se iz ovih podataka. Na kraju trećeg, posljednjeg sveska »Oedipusa« stoji: »Romae Ex Typhographia Vitalis Mascardi MDCLV. Superiorum permissu«. Zašto, dakle, na početku sv. III mjesto 1654. ne stoji 1655. godina? Tiskanje je moglo započeti 1654, a 1655. je ono dovršeno. Možda godina na svakom pojedinom svesku označuje početak tiskanja.

Nadalje, postavlja se pitanje da li je »Oedipus« predavan javnosti kako je koji svezak izlazio ili zajedno, kad su sva tri toma otisnuta? Pokazatelji koji slijede govore za to da je djelo predano javnosti u cjelini kad je dovršeno tiskanje posljednjeg sveska, dakle 1655.

Dozvola tiskanja »Imprimatur«, što ga je djelu podijelio isusovački general, datirana je 12. siječnja 1655. i nalazi se na početku I sveska:

»Pošto je djelo u tri sveska koje se zove Oedipus Aegyptiacus, što ga je sastavio O. Atanazije Kircher, svećenik naše Družbe, nekoliko teologa iste Družbe priznalo i potvrdilo da može biti tiskano, ovlašćujemo da se ono tiska«.

Budući da se djelo ne bi moglo predati javnosti bez »Imprimatura«, a taj je dan tek 1655, ne može biti sumnje da djelo nije bilo objavljeno po svescima nego je objavljeno u cjelini 1655.

I još jedan razlog za to. Kad bi djelo »Oedipus« bilo predavano javnosti po pojedinim svescima, onda zacijelo ne bi u ožujku 1653. Kircherov prijatelj Marko Marci pisao autoru kako željno očekuje »Oedipusa«, jer bi I svezak već mogao imati u ruci.⁵¹

U uvodnim materijalima koji se nalaze na početku sv. I, inače označena tipografskom datacijom 1652, nalaze se i Križanićeve pjesme. Pitanje je kad su ti materijali, odnosno Križanićeve pjesme u njima tiskani? Razlozi što slijede govore za to da su uvodni materijali, dakle i Križanićeve pjesme, tiskani kad se djelo doštampavalo, tj. 1655.

Neki od uvodnih materijala imaju dataciju, a drugi je nemaju. Tako Kircherova posveta djela meceni Ferdinandu III nosi nadnevak od 1. siječnja 1655, dok carevo pismo što slijedi iza Kircherove posvete nema nadnevka. Nadnevka

⁵¹ Kircher, *Miscellanea epistolarum* IIIa, br. 557a, f. 126.

nema ni sloj s naslovom »Triumphus Caesareus polyglottus«, u kojem se nalaze i Križanićeve pjesme. Međutim, sloj »Propylaeum agonisticum ad viros Veteris Sapientiae Studio deditos« sadrži među ostalim pismo Josipa Marije Suareza s nadnevkom od 1. ožujka 1655. Iz svega toga proizlazi da su uvodni materijali, a prema tome i Križanićeve pjesme, tiskani 1655.

Da je »Triumphus Caesareus polyglottus«, tj. sloj uvodnih materijala u kojem se nalaze i Križanićeve pjesme, tiskan 1655, dokazuje i to da postoji separat »Triumphusa« kao zasebna knjiga na čijoj prvoj stranici stoji datacija: »Romae Tipis Vitalis Mascardi, Anno MDCLV«. Separat sam našao u Vatikan-skoj biblioteci pod signaturom: Chigi Lat. 1074. Pripadao je biblioteci Chigi, koji je upravo bio papom (Aleksandar VII) u vrijeme izlaženja Kircherova »Oedipusa«. Još jedan separat »Triumphusa« nalazi se u Biblioteca Casanatense u Rimu⁵², gdje se nalazi i Križanićeva »Bibliotheca Schismaticoum Universa« u prijepisu. S kojom su svrhom tiskani separati »Triumphusa«? Možda s tom da se svakom koji je sudjelovao u »Triumphusu« dađe po jedan primjerak. S tim u vezi postavlja se pitanje: nije li primjerak u Biblioteca Casanatense (nisam ga mogao naći pod Kircher ni pod Triumphus ni pod Ferdinandus III) kojim slučajem Križanićev?

Primjerak »Triumphusa« u Vatikanskoj biblioteci nalazi se u svesku koji sadrži razne tekstove, redovito slavljeničke naravi. Većina ih pjeva hvale Aleksandru VII, ali i nekim drugima. Jedan, iz približno istog vremena kao »Triumphus«, tj. iz 1654, hvali kard. Antuna Barberinija (ff. 200—206). Kako se vidi iz naslova: »Natjecanje gradova i kraljevstava oko najviših časti Antuna Barberinija... — Urbium regnorumque contentio de summis honoribus Antonio Barberino decernendis ad musicos modulus exposita, dum Iosephus Pauluccius Pisarenis S. R. C. doctoris laurea ornaretur in aula Gregoriana Collegii Romani Maximo anno christiano MDCLIV. Romae«, riječ je o pohvalama različitih gradova i zemalja, konkretno Mletaka, Rima i Galije. Doba je to kićenih elogi-ja. »Triumphus caesareus polyglottus«, u kojem Križanić sudjeluje svojim pjes-mama, nije nešto izdvojeno i neobično za ono vrijeme. Štoviše, nije niti jedinstven po svom modelu. Hvalospjeve od strane raznih gradova ili zemalja vidi se i u upravo navedenoj elegiji Antunu Barberiniju. Ono po čemu »Triumphus caesareus« odskake nije njegova struktura, nego mnogolikost i bujna kićenost koja se odražuje u množini zastupljenih jezika i u odličnosti autora elegija.

Kad je najzad Kircherov »Oedipus Aegyptiacus« kao cjelina od tri sveska (drugi svezak ima dva zasebna dijela) predan javnosti? Svakako godine 1655. Ali kada u toj godini? Nikako ne prije 1. ožujka 1655, jer se u uvodnim mate-rijalima donosi Suarezovo pismo s nadnevkom od 1. ožujka 1655, niti poslije 24. svibnja 1655, jer Kircherov prijatelj Bartholdus Nihusius piše Kircheru toga dana iz Mainza o »Oedipusu« kao objelodanjenom, štoviše, pretpostavlja da ga je Kircher u prvoj audijenciji kod novog pape, njihova starog prijatelja Aleksandra VII poklonio papi⁵³. Fabio Chigi je izišao iz konklava kao papa Aleksandar VII 7. travnja 1655. »Oedipus« se, dakle, mogao pojaviti u javnosti

⁵² Sommervogel, n. dj., 1056.

⁵³ Kircher, *Miscellanea epistolarum IIIa*, br. 557a, f. 171.

nekako u isto vrijeme kad je Chigi izišao kao papa iz konklava. Sačuvano je jedno pismo od 15. lipnja 1655. u kojem je riječ o rasprodaji Kircherova »Oedipusa«⁵⁴.

Kircherov »Oedipus Aegyptiacus« se raširio i izvan Evrope. Tako je dvanaest primjeraka »Oedipusa«, uz dvadeset i četiri primjerka »Musurgie«, donešeno i u Kinu.⁵⁵ Što se tiče cijene za »Oedipusa«, spominje se »decem regios«, a za »Mussurgia« »tre scudi e mezzo«. Križaniću je papa Aleksandar VII dodijelio šest škuda mjesečno za njegov rad i uzdržavanje. Nešto preko polovina mjesečnine išla bi za Kircherovu »Musurgiju«. Križanić ju je čitao. Da li ju je kupio? U vrijeme kad piše Kircheru da ju je pročitao (1653), nije još imao šest škuda mjesečnine. Neke je svoje knjige Kircher podijelio a neke dao u zamjenu za druge knjige.⁵⁶ Bogatstvu sadašnje Biblioteca nazionale centrale u Rimu, čiji bazični fond tvori biblioteka Rimskog kolegija na kojem je Kircher predavao, zacijelo je doprinio i Kircher zamjenom svojih brojnih djela.

24. Pošto smo utvrdili da su Križanićeve pjesme, objavljene u prvom svesku Kircherova »Oedipusa«, unatoč tome što taj svezak nosi kao tipografsku dataciju 1652, bile tiskane g. 1655, preostaje još pitanje kad je Križanić svoje pjesme napisao?

U samom naslovu »Triumphus caesareus polyglottus« koji dolazi u sklopu uvodnih materijala u I. sv. »Oedipusa« stoji da je slava Ferdinandu III iskazana na toliko jezika koliko jezika dolazi u samom djelu. Ilirski se jezik spominje u II svesku. Taj svezak nosi tipografsku dataciju 1653, što bi značilo da je te godine počelo i tiskanje sveska. Iste godine, kad Kircher u sv. II ima posla i s ilirskim jezikom, dolazi mu 3. ožujka pismo od Križanića koji mu nudi suradnju o »ilirskom jeziku« za najavljeno djelo »Turris Babel«. Ako je Kircher već tada zamislio da se meceni Ferdinandu III ispjevaju pohvale na toliko jezika koliko ih se u »Oedipupu« spominje, Križanićevo ga je pismo moglo potaknuti da pozove Križanića neka sastavi pohvalne pjesme caru; ako tada još nije na to pomišljao, Kircher se vjerojatno sjetio Križanićeve ponude kad je za to došlo vrijeme.

Sve u svemu, na pitanje kada je Križanić mogao napisati pjesme za Kircherov »Oedipus«, mogli bismo odgovoriti: vjerojatno ne prije 7. ožujka 1653. niti poslije 12. ožujka 1655, jer je tada izdan »Imprimatur« isusovačkog generala kada je moralo biti zaključeno. No kako je Kircher svoju posvetu Ferdinandu datirao s 1. siječnja 1655, opravdano se može pretpostaviti da su do tada bile pohvalne pjesme raznih autora barem napisane. Prema tome, možemo zaključiti na temelju izloženoga da je Križanić svoje pjesme što su izašle u »Oedipusu« mogao napisati negdje 1653—54.

25. U Arhivu Papinskog sveučilišta Gregorijane u Rimu (nekadašnji Rimski kolegij), u Kircherovoj korespondenciji, našao sam (18. XI 1963) autografsku Križanićevu pjesmu »Napis Pohvalni«. Pjesma sadrži pohvale u čast Atanazija

---

⁵⁴ Arhiv Gregorijane: Kircher, *Miscellanea epistolarum* IIIa, br. 557a, f. 179.

⁵⁵ John Fletcher, *Athanasius Kircher and the Distribution of His Books*, London 1968, 110.

⁵⁶ N. dj., 110—111.

Kirchera, autora, i Ferdinanda III, mecene djela »Oedipus Aegyptiacus«. Autograf se nalazi u spomenutom arhivu pod signaturom »A. Kircher: Miscellanea epistolarum, sv. III, a, br. 557 a«. U Kazalu je Križanićeva pjesma zapisana ovako: »Carmina Graeca Georgij Crisantij in Laudem P. Kircheri f. 235«. Međutim, ne radi se o grčkim pjesmama, kako to Kazalo bilježi, nego o slavenskim, napisanim ćirilicom, koja, očito, sastavljača Kazala navela na misao da su to grčke pjesme. Dimenzije autografa su 21 x 15. Lista su dva: 235 i 236. Na listu 135r nalazi se naslov pjesme »NAPIS POHVALNI« koji se proteže u osam redaka slavenskog teksta i u isto toliko redaka Križanićeva prijevoda na latinski. Pod slavenskim tekstom dolazi Križanićev potpis »Upisa že Jurai Križanič, Svetago pisma učitel'«.

Pod prijevodom dolazi Križanićevo prezime u latiniziranom obliku »Crisanius«, a akademski naslov »Svetago pisma učitelj'« zabilježen je kraticom »S[acrae] T[heologiae] D[octor]«. Ovo je jedino mjesto, koliko je poznato, gdje se Križanić potpisao kao »doctor theologiae«. Nije slučaj da je u slavenskom jeziku mjesto teologije upotrijebio naziv Sv. Pismo. Ta pojedinost pokazuje koliko je za nj Sv. Pismo imalo središnje značenje za teologiju.

Na listu 235v nalazi se Križanićeva pjesma u čast Kircheru i caru Ferdinandu. Pjesma ima 18 stihova. U 12. stihu Križanić je jednu riječ prekrizio, jednu ispravio i jednu dodao.

Pjesma je, kao i opširan naslov na prijašnjoj stranici, pisana ćirilicom i jezikom, koji se u odgovarajućoj štampanoj verziji u »Oedipusu« naziva »staroslovinski — sclauonice antique«. Ovdje, kao i u naslovnom tekstu (f. 235 r), Križanić sasvim izostavlja tvrdi poluglas, a meki upotrebljava za umekšanje »l« i »n«, dakle mjesto »j« (npr. iztolkovan'e, učitel'). Vidljivi su ruski elementi: ♠, ruska vokalizacija: mudrec, venec; vokalno »r« i »l« ima ruski refleks: stolpov, vmolknut, iztolkovan'e; ê je prešao negdje u »i«: povelil . . .

Na listu 236r, posve uporedo s ćirilskim tekstom lista 235v, nalazi se latinski prijevod slavenskog teksta s lista 235v. U 18. stihu latinskog prijevoda Križanić je nešto prekrizio i natpisao dvije nove riječi.

Na listu 236v nalazi se trag pečata i Križanićevom rukom ispisana Kircherova adresa na latinskom, bez naznake mjesta. Bit će da je Križanić slao svoj prilog iz Rima u Rim (zapravo Rimski kolegij).

26. Pošto smo opisali »Napis Pohvalni« u autografu, preostaje da opišemo ukratko »Napis Pohvalni« u tiskanom tekstu u Kircherovu »Oedipusu«, da bismo zatim usporedili Križanićev autograf i tiskani tekst.

Križanićev »Napis Pohvalni« tiskan je u prvom svesku Kircherova »Oedipusa«, u sklopu uvodnih materijala, u sloju naslovljenom »Triumphus Caesaris polyglottus«. »Triumphus« sadrži pohvale caru Ferdinandu na onoliko jezika, koliko ih se u djelu »Oedipus« spominje. U »Triumphusu« se reda 27 elogija od kojih je svaka označena rednim brojem i imenom zemlje odnosno jezika koji pjeva hvale caru. Tako dolaze: »Elogium III Graecia«, »Elogium IV Italia«, »Elogium V Hispania«, ali »Elogium VI Galicum«. Kod Francuske elogije ne navodi se zemlja odnosno narod »Elogium VI Galia«, već se navodi jezik »Elogium VI Galicum«. Možda zbog tadašnjih francusko-germanskih odnosa nije bilo primjereno da se stavi kako »Francuska-Galia« pjeva hvale caru njemačkom.

Križanićeve pjesme dolaze pod rednim brojem XII a pod naslovom »Illyria«. Zašto ovdje stoji naziv zemlje, a ne jezika? Vjerojatno najprije zato što dio onog područja koje se pokriva imenom »Illyria« podliježe vlasti cara kojem se pjeva, a zatim, valjda, i zato što se pod »Illyrijom« ne navodi elogija u jednom govoru već u nekoliko njih, pa se ne bi mogla nazvati »Elogium XII Illyricum«.

Elogije su očito svrstane po nekom geografsko-etničko-političkom mjerilu. Raspored elogija, redni brojevi, a vjerojatno i sam naziv zemlje ili jezika koji pjeva hvale caru ne potječu od autora elogija nego od Kirchera kao redaktora.

27. Upada u oči da u autografu nema početka »Elogium XII ILLYRIA« koji se nalazi u tiskanom tekstu. Razlog je tome, najvjerojatnije, taj što se redni broj elogije, a zacijelo i naziv zemlje ili jezika koji je elogijom predstavljen, duguje Kircherovoj redakciji, a ne samom autoru elogije. Križanić nije mogao u autograf staviti redni broj elogije jer ga nije znao, a ni naziv zemlje odnosno jezika, jer, iako je znao da se radi o »ilirskom« jeziku odnosno kraju (tâ za taj prilog je bio i pozvan), sama formulacija bila je, očito, stvar konačne Kircherove redakcije.

Moglo bi se pomisliti da je ipak u autografu, na listu koji je eventualno prethodio naslovu »Napis Pohvalni«, stajao Križanićev »radni« naslov koji je na neki način označavao »Iliriju«. Međutim, ni iz čega se ne može razabrati da bi autografu koji ima dva lista nedostajao još jedan list sprijeda. Ta dva lista s Kircherovom adresom pokazuju se kao neokrnjena cjelina. Razlika je, dakle, između autografa i tiskanog teksta najprije u tome što redakcijskog natpisa: Elogium XII, ILLYRIA, u autografu nema.

Ćirilski oblik autografa i tiskanog teksta nije u uvodnom dijelu po sadržaju posve isti. U autografu je ime Atanazija Kirchera stavljeno velikim slovima u središte, a u tiskanom je tekstu u središtu ime cara Ferdinanda. To je razumljivo, jer Križaniću, koji je zazirao od Nijemaca na političkom polju, više je bilo do toga da opjeva učenjaka Kirchera, nego da istakne nje-mačkog cara. To što je ipak u tiskanom tekstu istaknut Ferdinand duguje se zacijelo samom Kircheru.

Postoji, nadalje, razlika između naslovnog lista u autografu i u tisku s obzirom na izbor i raspored riječi. Napokon, dok u autografu naslovni list završava Križanićevim imenom, kao potpisom, u tiskanom tekstu Križanićevo ime kao autora ne dolazi na tome mjestu. Dalja je razlika u tome što u autografu nema transkripcije ćirilskog teksta na latinicu, a u tiskanom je tekstu ima. Možda je sam Kircher tražio da Križanić transkribira ćirilski tekst za tisak.

Na naslovnom listu dolaze riječi: Augustissimo Teroptimo Caesari — ILLYRIA. Vitam praecatur (i t.d.), kojih u autografu nema. Da li je taj tekst ipak Križanićev ili je redaktorov? Sa sigurnošću se Križanića ne može posve isključiti, a postoje pouzdani razlozi koji govore protiv toga da se taj tekst pripíše Križaniću. On je samo na latinskom, dok su ostali Križanićevi tekstovi u elogiji (izuzev onaj na turskom jeziku) objavljeni na »slavenskom« jeziku u latinskom prijevodu. Ne vidi se zašto bi Križanić ovdje učinio izuze-tak pa dao tekst samo na latinskom. Zatim, latinski je tekst odijeljen od tek-

stova koji su nedvojbeno Križanićevi, i to od neposredno prethodnog teksta vinjetom, a od susljednog teksta crtom po širini čitave stranice.

Napokon, ono što je zajedničko naslovom listu autografa i naslovnom listu tiskanog teksta jest sam naslov »Natpis Pohvalni«, no i tu ima, s obzirom na način, razlike. U autografu je naslov ispisan jednostavnim ćirilskim slovima, a u tisku je također na ćirilici, ali izveden složenom ukrasnom ligaturom.

28. Što se tiče same pjesme u čast caru prilična je razlika između autografa i tiskanog teksta. Autograf sadrži samo jednu pjesmu o kojoj se ne navodi jezična specifikacija. Tekst tiskan u »Oedipusu« sastoji se od četiri pjesme s jezičnim specifikacijama i s naznakom stihovnog načina:

Najprije:	DVMA Harvacki.	CARMEN PINDARICVM Illyrice moderne.
Zatim:	PJSAN Staroslovinski.	IAMBICVM BETTINIANVM Sclauonice antique.
Zatim:	DAVORIJA Sarbski.	EPOS HEROICVM Modi et styli Sarbiaci.
Zatim:	DAVORIJA Latinski.	EPOS HEROICVM Modi Latini.

Ispod posljednje pjesme, pod latinskim prijevodom pjesme, dolazi: »Georgius Crisanius accinuit«.

Dok je pjesma u autografu pisana ćirilicom, ni jedna od četiri pjesme u »Oedipusu« nije napisana ćirilicom, već su sve na latinici.

Pjesma u autografu nije posve istovjetna ni s jednom od četiri pjesme u »Oedipusu«. Najbliža je pjesmi označenoj s »PJSAN Staroslovinski«. Tiskana pjesma ima 22 stiha, a rukopisna 18. Prva tri stiha su u oba teksta gotovo istovjetni. Četvrti stih autografa ne nalazi se ni u kojem obliku u tiskanom tekstu. Stihovi 5. do 9. autografa s malim se preinakama nalaze u tiskanom tekstu. Stih 10. autografa ne nalazi se nikako u tiskanom tekstu. Stihovi 12. do 18. autografa nalaze se u tiskanom tekstu, ali su znatno promijenjeni.

Odakle ta razlika između autografa i tiskanog teksta? Nije vjerojatno da su u sklopu našeg autografa postojale pjesme koje su poslije u »Oedipusu« izašle pod nazivima »Harvatski, sarbski, latinski«, te da se taj dio autografa izgubio. Te bi se pjesme u autografu morale nalaziti između f.235v i 236r, i to ne prije f.235r, jer na tom foliju dolazi sam naslov »Napis Pohvalni«, niti iza f.236v, jer je tu Kircherova adresa. Međutim između f.235v i 236r, gdje bi se jedino mogle te pjesme nalaziti, nije ništa stajalo, jer je latinski prijevod na f.236r posve paralelan s ćirilskim tekstom na f.235v.

Nađeni autograf predstavlja vjerojatno prvi oblik Križanićeve elogije, a tekst tiskan u »Oedipusu« ili je nastao amplifikacijom elogije iz autografa ili je zasebno izrađen, pa je u nj, uz određene preinake, uklopljena elogija iz našeg autografa.

Na koncu spomenimo da se u tiskanom tekstu Križanićeve elogije nalazi, poslije četiriju pjesama i Križanićeva imena, njegova alokucija »Ad Turcos« na turskom jeziku i u latinskom prijevodu. Odijeljena crtom po širini čitave stranice, ta alokucija ispada kao dio koji ne pripada prethodnim pjesmama. Doista, alokucija nema elogijski, hvalidbeni karakter, pa ni politički biljeg. U alokuciji se ne napadaju Turci kao politički protivnici, nego se oslovljavaju i pozivaju da prihvate istinu. Budući da nakon Križanićeva potpisa a prije same alokucije stoji »eiusdem«, ne može biti sumnje da je turska pjesma Križanićeva. Križanić je, očito, toliko umio turski da je mogao tu pjesmu napisati? Nije li mu kod učenja turskog pomogao carski tumač na Visokoj Porti Nikusios Panajatis, s kojim je za svog boravka u Carigradu 1651. saobraćao ili pak, carinski poslanik Rudolf Schmidt von Schwarzenhorn, kome je Križanić bio kapelan i osobni tajnik u poslanstvu na Portu 1650—51.

29. Budući da je tekst Križanićeve elogije u Kircherovu »Oedipusu« drugačiji i dulji od teksta u nađenom autografu, pretpostavio sam da je autograf tiskanog teksta elogije bio dan u samu tiskaru i da se sačuvalo s Kircherovim čitavim djelom, ukoliko se ono uopće sačuvalo. U tu sam svrhu preko prof. Monachina, arhivara Papinskog sveučilišta Gregorijane, pokušao saznati da li se ondje nalazi rukopis Kircherova »Oedipusa«, pa i rukopisi drugih djela, poglavito rukopis predavanja kontroverzija što ih je Kircher držao na Rimskom kolegiju. Monachino mi je priopćio da nije našao kataloga iz kojih bi se vidjelo da i rukopisi postoje.

Kada je u prošlom stoljeću Rimski kolegij bio od talijanskih vlasti nacionaliziran, bogata knjižnica kolegija prešla je zajedno sa zgradom u civilno nadležstvo i osnovni je fond sadašnje talijanske Nacionalne Centralne knjižnice u Rimu. Doista, u Biblioteca nazionale centrale u Rimu u »Fondo Gesuitico« pod br. 1235 našao sam rukopis pod naslovom »Athanasii Kircheri e Soc. Iesu OEDIPUS AEGYPTIACUS, Tomus I et II (Pars I et altera)«. Na naslovnom je listu ista ruka koja je napisala naslov pripisala na talijanskom jeziku napomenu prema kojoj su svi listovi ovog fascikla u redu, premda mnogih nema; mali, pak, fascikl, koji je priložen velikome, sadrži nenumerirane listove koji su se našli usred ostalih numeriranih i bili su kojekako izmiješani. Bude li tko želio te numerirane listove staviti na pravo mjesto, neka se posluži tiskanim djelom »Oedipus Aegyptiacus«. Iza naslovnog lista, na kojem se nalazi spomenuta napomena a koji je ispisala kasnija ruka, dolazi sam tekst »Oedipusa« počinjujući krnjom rečenicom: »in femina quae peperit«. Očito je, dakle, da manuskript nema početka.

Uzalud sam i u velikom i u malom fasciklu tragao za »Triumphus caesareus polyglottus«, u kojem bi se trebale nalaziti i Križanićeve pjesme u rukopisu. U malom fasciklu s nepaginiranim listovima nalazi se listić od tri retka pisana ćirilicom.

Na pitanje da li je rukopis »Oedipusa« Kircherov autograf ili prijepis, prof. B. Szczeniak odgovara na listiću što ga je priložio rukopisu. Na listiću stoji ova engleski pisana napomena: »Manuskript potječe od prepisivača, s autografnim Kircherovim ispravicima, marginalijama itd. Manuskript nije kompletan. On je iz 17. stoljeća, oko 1670, očito pripravljan za drugo izdanje

djela Oedipus Aegyptiacus«. ⁵⁷ Kako u popisu čitatelja spomenutom manuskripta stoji da je prof. B. Szeszniak ispitivao rukopis 1952. i 1954, njegova će opaska biti iz jedne od ovih dvaju godina. Ako stoji Szeszniakova napomena, manuskript »Oedipusa« jest necjelovit rukopis »Oedipusa«, autoriziran od Kirchera. Ako je to bio tekst pripremljen za drugo izdanje, razumljivo je da je iz njega trebao izostati »Triumphus caesareus« koji je bio namijenjen Ferdinandu III, i na njegovo mjesto doći drugi, namijenjen meceni novog izdanja. Međutim do drugog izdanja nije više došlo.

30. Oko Kirchera kao polihistora okupio se kroz decenije zapažen krug, što osobnim dodirima u Rimu, što izmjenom pisama koja nije imala tek kurtoazni karakter nego je na neki način nadomještala stručne revije i literarne recenzije. Kao pokazatelj Kircherova kruga izdvojio bih s jedne strane Kircherovu korespondenciju, a s druge suradnike Kircherova »Triumphusa«.

Evo imena pjesnika zastupljenih u »Triumphus caesareus«. *Pompeo Colona*, knez od Galicana. Zatim *Ignatius Bomplanus*, isusovac, kasniji profesor na Rimskom kolegiju. ⁵⁸ Nadalje *Ferdinand de Fürstenberg*, paderbornski kanonik. Fürstenberg je bio osobni prijatelj Aleksandra VII još iz vremena kad je ovaj (kao Fabio Chigi) bio nuncij u Westfaliji. Boravi u Rimu od 1652. do 1661, kad je bio izabran za biskupa-kneza u Paderbornu. U rukopisnom kodeksu Vat. Lat. 6906 našao sam pisma Luke Holsteniusa i Stjepana Gradića upućena Fürstenbergu, iz kojih se vidi da je povjesničarski i literarno nadareni Fürstenberg prisno saobraćao s obojicom (f. 30—31v; 33—34v; 37v—39). Da li se Križanić i osobno sreo s Fürstenbergom, s kojim se našao na stranicama Kircherova »Triumphusa«? Vjerojatnost je za to znatna, jer Fürstenberg boravi tih godina u Rimu i bavi se istraživanjem povijesti, za što mu je bila potrebna Vatikanska biblioteka, u kojoj je zacijelo i Križanić radio. Napokon, obojica su uživala naklonost Luke Holsteniusa, bibliotekara dviju najbogatijih knjižnica u Rimu, Vatikanske knjižnice i Biblioteke Barberini. Bio je u prepisci s Leibnizom, Bossuetom, podupirao bolandiste i bio »najučeniji paderbornski knez-biskup, plemenita, dubokoreligiozna osobnost...« ⁵⁹

Dalji pjesnici »Triumphusa« jesu *Franciscus Gozadinus* [*ΓΟΖΑΔΙΝΗΣ*] episcopus Zacynthiae et Cephaleniae; te *ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΥΣΑΛΟΣ ΟΚΡΗΣ* autori grčkih elogija. *Agostino Favoriti* je autor talijanske elogije. *Don Francisco de la Carrera y Santos*, Academico de los Anfitilos, de Roma pisac je španjolske pohvalne pjesme. Autor francuske elogije je *Pierre Siffrein Galterius*. Portugalska elogija nema potpisnika. Pod englesku elogiju se potpisao »*Iacob Albanus Gibbesius*, Med. Doct.«, pod njemačku »*G. P. H. Dicasta Norinberg*«, pod mađarsku »*Ferdinand Czaszar*«, a pod češku »*Melchior Balthasar Hanel S. I.*« »*Ioannes Baptista Iona ex Sapheta Galileae*, in Romano Aethenaeo Hebraicae Linguae Professor«, napisao je elogiju na hebrejskom.

Abraham Ecchellensis, autor sirske i arapske elogije, Arapin iz Libanona, predaje orijentalne jezike na Sorboni u Parizu i na Kolegiju za širenje

⁵⁷ Biblioteca nazionale centrale Roma, Fondo gesuitico 1235.

⁵⁸ Villoslada, n. dj., 326, 336.

⁵⁹ H. L a h r k a m p, Fürstenberg Ferdinand, Lexikon für Theologie und Kirche IV, Freiburg 1960, stupac 471.

vjere u Rimu, gdje je možda bio i Križanićev profesor; suradnik izdanja Biblije na arapskom jeziku, tada najčuveniji orijentalist Evrope, izdavač i prevodilac brojnih crkvenih i svjetovnih književnih spomenika arapske kulture.

Autor jedne, također arapske, elegije jest »*Phillipus Guadagnolus, clericus minor, et in Athenaeo Romano linguae Arabicae professor pontificius*«. Guadagnolo (1596?—1656) je kao i Abraham Ecchellensis, surađivao na izdanju Biblije na arapskom, a u rukopisu je ostavio »*Thesaurus seu dictionarium arabicum*«. Pod armensku elegiju potpisao se »poetično«: »*Zacharias Agam Nachaiuanensis ad radices montis Ararat, sacerdos Armenus*«. Etiopsku pjesmu je potpisao »*Electus episcopus Calliopolensis Antonius de Andrada*«.

Jednu kinesku elegiju ispjevao je *Michael Boym*, a na jednoj je surađivao s Kinezom *Andrijom Chin*. Moguće je da se Križanić za svog drugoga boravka u Rimu upoznao s Boymom, rođenim u Lavovu (1614?), misionarom i sinologom, koji je iz Kine, s pratiocem *Andrijom Chin*, došao u Rim u delikatnim pitanjima kineskih dinastičkih borbi i bio ondje isprva nepovjerljivo primljen. Da se mogao upoznati s Boymom proizlazi odatle što je Boym bio iz slavenske zemlje (Lavov), što su se Boym i Križanić našli kao suradnici u istom Kircherovu »*Triumphus caesareus*«. Nije isključeno da su se Križanićevi radovi o Kini, što ih je oko 1675. u Tobolsku napisao za ruskog poslanika Nikolu Spafarija-Mileskua, začeli već u Rimu, u dodiru s Mihaelom Boymom i njegovim drugom Kinezom *Andrijom Chinom*. Da su se sačuvali Križanićevi spisi »O kitajskom torgu« i njegova knjiga o Kini, kao i elaborat o sibirskim putovima i Kini, možda bi se ova mogućnost potvrdila. Možda on svoje poznavanje Kine, koje iznenađuje, duguje Boymu i Chinu, konkretno svoje geografsko poznavanje Boymovoj velikoj karti Kine što se čuva u Parizu. Boymov suputnik i suposlanik papi od strane ugrožene kineske dinastije *Andrija Chin* potpisan je u »*Triumphusu*« kao nosilac funkcije »*Yeu-Ki*«. Iz svega se može nazrijeti da se radi u uglednoj i političkoj osobi. Kad se Boym vratio u Kinu, ugrožena dinastija je već bila pala. Umro je u Kwangsiu 1659.

31. Korespondencija što je ostala u Kircherovoj ostavštini potvrđuje konstataciju Ramon Ceñala: »Kad se pogleda četrnaest velikih svezaka koji čine Kircherovu prepisku, nije pretjerano ustvrditi da je Kircher bio jedan od najvitalnijih centara evropske znanosti u XVII stoljeću.«⁶⁰ Prolistao sam svih četrnaest svezaka, ispitao rukopisni katalog (*Carteggio del P. Atanasio Kircher. Archivio della Pontificia Università Gregoriana. Indice delle 14 filze con indice alfabetico generale*), koji nije potpun, jer u njemu, npr., nije zabilježeno pismo Galilejevo i Panajotisovo. Na temelju vlastitog istraživanja spomenutih svezaka i ispitivanja rukopisnog kataloga želim ovdje upozoriti na one osobe Kircherova kruga koje su relevantne za Križanića, da bi se jasnije vidjelo gdje se to Križanić kao suradnik i dopisivatelj Kircherov nalazio.

S Kircherom je bio u prepisci *Galileo Galilej*. — U sv. V, br. 559, na f. 166r—166v. nalazi se sitno i stisnuto pisano pismo s naslovom »*Vir magne*« koji odudara od tadašnjih crkvenih titula, s potpisom i nadnevkom »*Gottfriedus Guilielmus Leibnitius. I. U. doctor. Moguntiae 16. Maij 1670*«.

⁶⁰ Ceñal, n. dj., 121.

Križanić je u svojim radovima s područja glazbe u Rimu i u svojoj »Politici« u Rusiji spominjao i navodio talijanskog teoretika glazbe Ivana Krstitelja Donija.

Ivan Krstitelj Doni (Firenza 1594 — Firenza 1647) pripadao je krugu znanstvenika i umjetnika što ih je oko sebe okupio kard. Franjo Barberini. Poticaj da intenzivira svoja izučavanja antikne muzike dolazio je upravo od Barberinija, s kojim je boravio u Francuskoj i s kojim je došao u Rim da bi se 1640. vratio u Firenzu i predavao ondje latinsko i grčko govorništvo. Doni je pripadao i Kircherovu krugu. U sv. III Kircherova epistolarija nalaze se dva njegova pisma, oba iz Firenze, jedno od 30. studenoga 1644, drugo »die 3 Kalendas Augusti 1647«, nedugo pred smrt. U njemu Doni piše: »Promatrajući svestranu tvoju naobrazbu i posve jedinstven i zadivljujući tvoj um, dugo sam i mnogo dvojio da li da ti pošaljem svoje djelce: O odličnosti drevne muzike.« (f. 318) Dugo je doista oklijevao da ga pošalje (izašlo je 1643?) znajući koliko je ono kontroverzno. Vrijedilo bi utvrditi u Kircherovoj »Musurgiji« kakav je stav o spornom djelu zauzeo Kircher, a vrijedilo bi također istražiti kako se Križanić odnosio prema Doniu. Spomenimo bih tek da je Doni izumio »novum instrumentum« zvan »Anficordo o lyra barberiniana«, a da je Križanić izumio »Novum instrumentum ad cantus mira facilitate componendos«, u objavi kojega kaže kako je pročitao i Donija.⁶¹ Križanić se i po inovacijama i izumima u glazbi pokazuje djetetom svoga vremena. Spomenimo još jednu sudbinsku sličnost Donija i Križanića: Donijeva djela, izuzev neka, izašla su tek nakon više od stotinu godina (u Firenzi 1763. pod skupnim naslovom »Lyra Barberina«), a Križanićeva, ako se izuzmu upravo opsegom neznatni radovi s područja glazbe, počela su izlaziti pred nešto više od stotinu godina i još nisu sva objavljena.

Kad je već riječ o Kircherovoj »Musurgiji«, spomenuo bih i pisma *Ivana Schege*, ispovjednika kneza Leopolda austrijskog u Bruxelesu, koja se nalaze u sv. VII, br. 651, na listovima 141—169. Pregledao sam pisma od 1647. do 1649, da li se možda u njima ne nalazi trag eventualnom Križanićevu boravku u tim krajevima u to doba. To je doba za koje se malo zna o mjestu Križanićeve boravka. Traga nisam našao, ali sam naišao na pojedinost koja bilježi kako su rimski muzičari primili Kircherovu »Musurgiju«, što je zanimljivo zato jer je i Križanić bio jedan od tadašnjih rimskih muzičara, koji je svojim pismom Kircheru saopćio 1653. kako se odnosi prema njegovu djelu o glazbi. Schega odgovara 17. lipnja 1650. Kircheru, koji mu se odmah nakon prvih reagiranja na pojavu »Musurgije« u Rimu tužio:

»Što se tiče rimskih glazbenika, među kojima je objelodanjeno djelo Musurgia, čini se, pobudilo indignaciju i prevrnulo stomak, ne treba da se Vaša Velečasnost zabrinjava, jer se odveć odlikuje u poredbi s njima i iznad je zavisti sviju« (f. 164). Kircherova dakle »Musurgia« nije bila u rimskom glazbenom krugu dočekana s oduševljenjem. Križanić je svojim pismom Kircheru u vezi s »Musurgijom« pokazao da nije slijedio rimski krug i pohvalno se izrazio o djelu, a svojim pak djelom »Asserta musicalia« (Rim 1656), u ko-

⁶¹ Vidaković, n. dj., 152—155. — Golub, O sačuvanim primjercima Križanićevih »Aserta musicalia«, 34—38.

jem veli da donosi neke glazbene novine kojih u Kircheru nema, pokazao je da ga autoriteti ne sputavaju u vlastitom traženju i preko granica onog što su oni postigli.

Radi utvrđivanja da li je Križanić »nejasnih« godine 1647—49. bio u Nizozemskoj ispitao sam pisma Kircherova prijatelja *Nihusiusa Bartholdusa*, što se nalaze u sv. III Kircherove korespondencije. Ako je Križanić bio u Nizozemskoj u vrijeme kad se ondje Bartholdus nalazi nije isključeno da je s njim stupio u vezu, i da je ovaj u svojim pismima iz Amsterdama Kircheru eventualno spomenuo Križanića. Pisma koja bi mogla biti relevantna, ona od 1. ožujka i 15. ožujka 1650. (f. 203, f. 184), ne spominju Križanića, nego govore o Kircherovim knjigama, a potomje o znamenitom izdavaču Blaevu. Spomenimo da je Kircher bio u prepisci i s *Ivanom Blaevom* (sv. III, f. 393 Kircherove korespondencije).

Vidjevši u Kircherovu »Oedipusu« opis carigradskog obeliska, *Stanislav Solski* priopćuje Kircheru 14. IX 1659. iz »Galata ad Constantinopolim« neke dopune i ispravke u vezi s njime (sv. XIII, f. 8—9v). Postavlja se pitanje da li su navodne nepreciznosti u opisu obeliska potekle od Nikusiosa Panajotisa, koji je Kircheru poslao opis obeliska, ili od nekog drugoga.

Među Kircherovim dopisivaateljima nalazi se *Kardinal Sv. Grgur Barbarigo* (sv. V, f. 72), koji će biti u prisnoj vezi i obilnoj prepisci s našim sunarodnjakom Ivanom Paštrićem.⁶² Samo vladarski »veto« spriječio je da Barbarigo nije postao papa.

Franjo Marija Brancaccio, kardinal koji je uvelike hvalio Križanićeve radove tajniku Zbora za širenje vjere, također je iz Kircherova kruga, o čemu svjedoče pisma sačuvana u njegovu epistolariju. Malo je nedostajalo da bude izabran za papu.

U Kircherovu se epistolariju nalazi trag i *Nikoli Zrinskom* (sv. IX, br. 563). Radi se o letku s njegovim imenom. Na letku se nalazi egzotičan lik Tatarina s ovim tiskanim tekstom u lijevom donjem uglu:

Dis ist Der Tarter
Den der Herr Graff
Nicolaus uon Serin
gefangen bekommen
Anno 1664.
Recht nach dem leben
ab Copird.m presburga.

U kazalu uz deveti svezak Kircherova epistolarija spomenuti letak je ova-ko označen: »Effigies Tartari a Comite Nicolao Zrinio A. 1664 in bello capti, et detenti Posenij siue Presburgi in Vngaria«. Kako je letak dospio do Kircherera, nije jasno. Možda preko Jurja Lippaya, ostrogonskog nadbiskupa, povezanog sa Zrinskima i s Kircherom, a možda ga je čak Juraj Zrinski po-

⁶² Ivan Golub, Ivan Paštrić (1636—1708), Poljički zbornik I, Zagreb 1968, 205—230. — Sebastiano Serena, Quarantadue lettere del Cardinale Beato Gregorio Barbarigo a Giovanni Pastrizio, Padova 1938. — Ivan Golub, Ivan Paštrić i njegovi suvremenici, Kašić 4, Split 1971, 161—169.

slao Kircheru. Ovdje se valja prisjetiti da se primjerak Kircherova »Oedipusa« nalazi u Biblioteci Zrinski i nosi autografnu Kircherovu posvetu Jurju Lippayu.

Kircherovu krugu pripadao je i Juraj Križanić kao izučavatelj njegovih djela, poštovalac njegove ličnosti i suradnik u njegovu poslu. Na taj se način nalazio u krugu istaknutih znanstvenika i umjetnika, visokih civilnih i crkvenih funkcionera, evropskih i vanevropskih istraživača, Kircherovih prijatelja i štovalaca.

II. IVAN CARAMUEL LOBKOWITZ I JURAJ KRIŽANIĆ

1. Križanić je osobno poznao Caramuela koji je slovio kao čudovište erudicije i originalnosti u ono doba. Želim govoriti o dodirištima ne samo osobnim nego djelomično i literarnim između Križanića i Caramuela.

Juan Caramuel Lobkowitz¹ rodio se 23. svibnja 1606. u Madridu od oca Lovre, rođenog Čeha, i majke Cataline de Frisia, porijeklom Flamanke. Pokazivao je izuzetnu nadarenost za matematiku i jezike (govorio je 24 jezika). Studira filozofiju i teologiju. Doktorat teologije postiže na sveučilištu u Louvainu 1638. Cistercit po redovničkom opredjeljenju Caramuel obnaša razne službe na raznim mjestima u cistercitskom redu. Odlazeći 1644. na dužnost opata u jedan samostan blizu Mainza, Caramuel svraća u Köln, gdje posjećuje papinskog nuncija Fabija Chigi, kasnijeg papu Aleksandra VII. Postaje biskupom koadjutorom u Mainzu, ali ga španjolski kralj imenuje svojim »agentom« na carskom dvoru, a car opatom benediktinskih samostana od Montserrata u Beču i u Pragu. Tako Caramuel dolazi u Češku iz koje je po ocu potekao. Tu ga je zatekao kraj tridesetogodišnjeg rata, pri čemu se vojnički i politički angažirao: vojnički time što je branio Prag od Šveđana fortifikacijama koje su bile izgrađene prema njegovoj knjizi »Ars militaris«; politički time što je sudjelovao u sporu oko »pax religiosa«. U isto vrijeme oko »pax religiosa« radio i Caramuelov znanac Fabio Chigi kao papin nuncij. Zbog svog zalaganja bude Caramuel imenovan generalnim vikarom praškog nadbiskupa kardinala Harracha. Pošto je osnovana nova biskupija u Kraljčinu Gradcu, Caramuel bude imenovan od cara njegovim prvim biskupom. No prije nego ju je preuzeo bude na prijedlog Filipa IV postavljen za biskupa Campagne-Satriana u Napuljskoj kraljevini. Odlučio se za ovu drugu biskupsku stolicu, gdje ostaje od 1657. do 1673, a zatim prelazi na biskupsku stolicu u Vigevano gdje ostaje do svoje smrti 8. rujna 1682.

2. Caramuel je izuzetno plodan pisac. Omogućio mu je to i njegov dugi stvaralački vijek. Prvi je svoj spis tiskao kad mu je bilo 11 godina, 1617. u Madridu.

Svoju produktivnost duguje nadalje svome »sretnom udesu«. Prihodima koji su mu dolazili od njegove biskupske časti i službe, podigao je u biskupijama Campagna-Satriano i Vigevano tiskaru za štampanje svojih djela. U

¹ Biografske podatke o Caramuelu donosim poglavito prema studiji: Ramon Ceñal, Juan Caramuel. Su epistolario con Atanasio Kircher. Revista de filosofía 12, Madrid 1953, 101—147.

tome je bio »mudriji« od Križanića, koji je odbijao crkvene službe da bi se posvetio knjizi, ali je zato ostajao siromašan pa nije mogao ni za knjigu učiniti što je snovao. Caramuel je očito bio biskup koga biskupovanje nije mnogo priječilo da se bavi znanošću, štoviše, ono mu je omogućivalo da tiska svoja djela. Pokušao je, doduše, da se isključivo posveti znanstvenom radu, no njegova demisija na biskupskoj službi nije bila primljena. On je tada svoj rad organizirao tako da se mogao obilno baviti znanošću i uz to providjeti pastoralnim potrebama povjerenih biskupija. I još jedno treba navesti kao razlog zbog kojega je Caramuel ne samo pisao nego bio i čitan. To je njegova odvažnost. Nije slučaj da je napisao djela »Odvažna matematika« (Mathesis audax) i »Odvažna gramatika« (Grammatica audax). Caramuel, kako konstatira Ramon Ceñal, ostavio je iza sebe opus koji se može nazvati enciklopedijskim, pa ne iznenađuje što se u pojedinostima osjeća manjak akribije i znanstvene utemeljenosti i što se opsesija za originalnošću izrođuje nerijetko u smione *ekstravagancije*.² Ovaj sud o Caramuelu podsjeća na Massarijev, suvremen sud o Križaniću »Cervello torbido e *stravagante*«. Značajno je da u oba suda postoji jedna zajednička riječ a to je ekstravagantnost.³ Ima i jedna značajna razlika između ta dva suda. Onaj o Caramuelu izriče znanstvenik, a ovaj o Križaniću administrativac (tajnik Zbora za širenje vjere). I nekako u isto vrijeme dok tajnik Massari daje gornji sud o Križaniću, znanstvenik, krajnje kritički Luka Holstenius hvali Križanićeve bogoslovne radove.

3. Kao bogoslovni pisac, Caramuel se istakao djelima iz moralnog bogoslovlja.⁴ Neka od njih su doživjela nekoliko izdanja, neka su izazvala protivljenje⁵. Sama, pak moralna nauka Caramuelova pribavila mu je naziv »princeps laxistarum«. Među tvrdnjama što su ih pape Aleksandar VII i Inocent XI osudili, nalaze se, kako se čini, i neka Caramuelova učenja.

Križanić koji se osobno poznavao s Caramuelom zasigurno je poznavao i njegova djela. Bilo bi uistinu vrijedno istražiti koliko i na koji način su se Caramuelovi moralni pogledi odrazili na Križanićeve shvaćanja.

4. I Caramuel i Križanić su imali filozofske ambicije. Prije nego bacimo pogled na Caramuelovo shvaćanje filozofije spomenimo da se on poprilično bavio i matematikom⁶.

² N. dj., 109.

³ Vatroslav Jagić, Zur Biographie G. Križanić's, Archiv für slavische Philologie 6, 1882, 120.

⁴ Theologia Moralis ad prima eaque clarissima principia reducta, Louvain 1643. — In D. Benedicti Regulam Commentarius, Brujas 1640. — Theologia regularis, Frankfurt 1646—48, Venezia 1651, Lyon 1665. — Theologia moralis fundamentalis, Frankfurt 1652; drugo prošireno izdanje Rim 1656. — Theologia intentionalis, Lyon 1644. — Trismegistus Theologicus, Vigevano 1679. — Moralis seu Politica Logica, Vigevano 1680.

⁵ Ceñal, n. dj., 110.

⁶ Mathesis audax, Louvain 1642. — Mathesis biceps, vetus et nova, Campagna 1670. — Coelestes Metamorphoses, Bruxelles 1639. — Sublimium ingeniorum crux: lapsus gravium accurate consulta experientia metitur, Louvain 1642. — Novem stellae circa Iovem, Louvain 1643. — Perpendicularorum inconstantia, Louvain 1643. — Architectura Civil Recta y Obliqua, Vigevano 1678.

Caramuel je autor raznih filozofskih rasprava.⁷ Njegov filozofski opus, unatoč nedostacima i mnogim prazninama, nosi biljeg novog, reformatorskog, duha koji je, uostalom, karakterističan za njegovo doba.⁸ Njegova sklonost matematici i eksperimentalnim znanostima potiče ga na reviziju skolastičke filozofije.

Na početku svoga djela »Rationalis et realis Philosophia«, objavljenog u Louvaineu 1642, Caramuel se izjavljuje slobodnim od skolastike i protivnikom aristotelizma: »Uspostavljam novu Akademiju protiv Peripatetičke akademije.«⁹ A u proslavu istog djela piše: »Tvrđnje ne treba prihvaćati zato što su Aristotelove niti ih zato što su Aristotelove poricati, već ih treba odobravati ako su istinite, a poricati ako su lažne.«¹⁰ Najoštrijim protuaristoteliskim i protuskolastičkim Caramuelovim izrazom smatra Ramón Ceñal riječi: »Dokazivanja Peripatetika jesu naslovi bez stvari — Peripateticorum demonstrationes sunt tituli re.«¹¹

Koliko je Caramuel bio nepovjerljiv prema skolastičkom filozofiranju, toliko je bio oduševljen iskustvom u pitanjima prirodne filozofije: »U stvarima koje zavise od iskustva uzalud se konzultira učitelje; i, ako oni, eventualno konzultirani, definiraju drugačije nego to očito iskustvo potvrđuje, valja vjerovati očima i iskustvu, a ne učiteljima.« Ili: »Kakve li tiranije! Onoga koji vjeruje očima a ne vjeruje Aristotelu naziva se drskim i neukim.«¹² Neka bude spomenuto da je Caramuel svoja razmišljanja o povjerenju u iskustvo objelodanio u Rimu 1656,¹³ u vrijeme kad je i Križanić boravio u Vječnom gradu.

Caramuel nije samo zazirao od »peripatetičkog filozofiranja« i vjerovao nadasve iskustvu nego se u mnogočemu priklanjao Descartesovu mišljenju. Caramuel je, čini se, jedini Španjolac s kojim je Descartes bio u dopisivanju.¹⁴ One koji su se sporili oko Descartesa Caramuel je 1664. upozoravao: »Ovdje hoću usput upozoriti da René Descartesa treba dobrohotno čitati i tumačiti [...] Ovo htjedoh notirati na hvalu mojega predobrog prijatelja, čijim sam pismima počašćen, i želim da ga i mrtva svi ljube i hvale.«¹⁵

U jednom svom pismu Caramuel piše o raznim školama unutar skolastike i uspoređuje ih sa shizom u Korintu, gdje su se jedni Korinćani nazivali Pavlovima, a drugi Apolonovima: »Mi smo Tomini, kažu oni; mi smo Skotovi,

⁷ Rationalis et realis philosophia, Louvain 1642. — Severa argumentandi methodus, Douai 1643. — Theologia rationalis (Philosophia rationalis?), Frankfurt 1654—55. — Apparatus philosophicus de omnibus scientiis et artibus breviter disputans, Frankfurt 1657, Köln 1665. — Pandoxium Physico-Ethicum, Campagna 1668. — Critica philosophica, Vigevano 1681. — Leptotatos latine subtilissimus, Vigevano 1671. (?). — Philosophia, Louvain 1638.

⁸ Ceñal, n. d., 110.

⁹ N. dj., 111.

¹⁰ Na i. mj.

¹¹ N. dj., 112.

¹² Ioannes Caramuel, Theologia moralis fundamentalis, Romae 1656, 121, 139—140. Usp. Ceñal, n. dj., 112.

¹³ N. dj., 142.

¹⁴ N. dj., 111.

¹⁵ Ioannes Caramuel, Theologia intentionalis, 39. Usp. Ceñal, n. dj., 118—119.

veli drugi; mi Ockamovi. Platon je nekoć u istima imao svoje učenike, René Descartes ima svoje. Skolastička shizma porodila je svađe.«¹⁶ Podigla se, konstatira Caramuel, mržnja raskinula se prijateljstva, zasjenio javni sjaj. Da se tome nađe lijek, dominikanci se stali kleti na riječi Sv. Tome, a njih su slijedili franjevci kunući se na riječi Skota; no taj ustuk je predrasuda i taj lijek je neizlječiva bolest. Dominikanci ponekad napuštaju očiglednu istinu da se ne bi reklo da su napustili Sv. Tomu. »Isto bih ustvrdio i s obzirom na oce franjeve: bili bi hvale vrijedni što pristaju uz Scota kad bi prije znali [praescirent] da je on pristajao uz Istinu. Zaista, Istina je još skrivena: takve stranke (factiones) utamničuju genije, sapinju okovima duhove i, jer zabranjuju dalje traženje Istine, nalažu podložnicima da očajavaju kako se nju [Istinu] ne može naći...«¹⁷. Caramuel podiže glas: »Znajte, nekoć je Aristotel vikao: prijatelj je Platon, no više je prijateljica Istina. Tako mi se danas: Prijatelji su naši, recimo, Aristotel, čiji genij ako tko prezire jest zavidnik; Sv. Toma, koji je po Kristovu svjedočanstvu dobro pisao (dobro se običava pisati također ono što je vjerojatno, premda i nije istinito); Skot kojemu je potrebna Kraljica anđela da bi njegovu čistoću ljudi jasnije spoznali; Ockam, čijim se suptilnostima još danas divimo; Descartes, čijim sam prijateljstvom i pismima bio počašćen, dok je živio, i, da ne budem nezahvalan, njega poslije smrti uvijek štujem, bilo da ga slijedim, bilo da ga pobijam. Prijatelji su naši također ostali što su u Školi cvali ili cvatu, no još više je prijateljica Istina.«¹⁸

Caramuel se nije dao vezati »školama« i »sistemima«. Odnosno, bio je za ono što je istinito, dolazilo ono iz bilo koje škole. Takav je bio i u osobnom ophođenju. Nije zbog toga što je bio nekome prijatelj sve prihvaćao ili bar podnosio što taj misli i zastupa. Izrazit je primjer negovo prijateljstvo s Fabijom Chigi, kasnijim papom Aleksandrom VII. Unatoč prijateljstvu Caramuel nije dijelio mišljenje s Chigijem o nekim pitanjima »vjerskog mira« (pax religiosa) u vezi s okončanjem tridesetgodišnjeg rata.

Nešto od tog stava prepoznaje se i u Križaniću — da li se to duguje izravnom utjecaju Caramuelovu, ostaje da se istraži. Rusima koji se nalaze u rascjepu između ultrakonzervativnih Grka i ultraprogresivnih Germana Križanić svjetuje da se ne opredjeljuju onako na vjeresiju za jedno ili drugo, za isključivo staro koje im nude Grci, ili isključivo novo kako im svjetuju Germani, već da odabiru dobro, bilo ono staro ili novo.¹⁹

Što se Križanićevih filozofskih shvaćanja tiče, ona se ne pokazuju agresivnima prema skolastici kao kod Caramuela; štoviše, skolastički model s aristotelovskom potkom nalazi se kao skelet stanovitih Križanićevih misaonih građevina, no iskustveno i konkretno zauzima i te kako povlašteno mjesto u

¹⁶ N. dj. 113.

¹⁷ na i. mj.

¹⁸ na i. mj.

¹⁹ Peter Bezsonov, Ruskoe gosudarstvo v polovine XVII veka II, 1860, 272—298.

Križanićevu umovanju. Dok Caramuelova filozofija duguje iskustvenost njegovoj sklonosti matematici i prirodnoznanstvenim disciplinama, Križanić duguje svoju iskustvenost i ruskom konkretizmu.²⁰

5. Caramuel se bavio i pitanjem iznalaženja univerzalnog pisma i gramatike. Još 1635. izdao je u Kölnu djelo »Stenographia«.²¹ U djelu, pak, »Critica Philosophica« (Vigevano 1681) piše: »Bio sam u Rimu godine 1656. i ondje je o. Vermudus [...] na jednom letećem listu izdao univerzalnu gramatiku, koju je poslije, upotrijebivši arapske note brojeva unaprijedio o. Atanazije Kircher, u čijoj će se knjizi nalaziti pismo što sam ga ja njemu istim notama pisao [...] I ja sam poradio na tome (naime, od godine 1656, čim sam vidio Vermudiusovu učenu Gramatiku) da čitavu stvar svedem na najveću lakoću, a služio sam se i aritmetičkim znakovima i muzičkim notama, kako bi poduzeta zamisao uspjela«.²²

Pismo što ga Caramuel spominje kao navodno objavljeno u Kircherovu djelu o univerzalnoj poligrafiji, ne nalazi se u prvom izdanju Kircherova djela »Polygraphia nova et universalis« (Rim 1663), no možda se nalazi u II izdanju tog djela (Amsterdam 1680). Nije isključeno da je spomenuto pismo istovjetno s onim što ga je 4. kolovoza 1663. Caramuel uputio Kircheru prilikom objavljivanja njegova djela »Polygraphia nova et universalis«. To je pismo objavio Ramón Ceñal.²³ Caramuel se u pismu poslužio i Kircherovom poligrafijom, potvrđujući svima njezinu valjanost.

U jednoj bilješci u Caramuelovu djelu »Theologia Praeterintentionalis« (Lyon 1664) stoji: »Među ostalim Caramuelovim raspravljanjima ne zauzima posljednje mjesto Babilon. Kao što je prije potopa zemlja bila jednih usana i istih govora, tako će poslije Caramuela biti jednog pera i istih slova.«²⁴ José Chafirón bilježi da je Caramuel napisao djelo »Gramatica Hyperborea« u smislu univerzalne poligrafije.²⁵

Upadljivo je da su se Kircher i Caramuel, obojica Križanićeви znanci, bavili problemom univerzalnog pisma, a Križanić pitanjem jezika koji bi za sve Slavene bio razumljiv. Činjenica je da su Caramuel i Kircher baš za Caramuelova boravka u Rimu 1656. napose tretirali pitanje univerzalnog pisma. To je vrijeme kad i Križanić boravi u Rimu. I još nešto — u to je vrijeme najvjerojatnije pao posjet Caramuelu koji će Križanić kasnije opisati. Tko zna, nije li se u krugu posjetilaca kod Caramuela nalazio i Kircher i nije li bilo riječi i o univerzalnom pismu. Kakogod bilo, čini se, da je Križanić čitajući i slušajući dobivao nadahnuća za svoje pothvate. On je imao svoje »moskovsko usmjerenje« (intentio moscovitica), kako je sam govorio. I ono je sve što se u nj dalo bilo otkuda uklopiti privlačilo na sebe kao magnet mrvice željeza. Dodiri sa suvremenicima kroz osobni saobraćaj ili kroz knjige

²⁰ Ivan Golub, Pojam filozofije u Jurja Križanića, Bogoslovska smotra 47, 1967, 469—475. — I s t i, Križanićevo teološko poimanje zbivanja u: Život i djelo Jurja Križanića, Zagreb 1974, 105—129.

²¹ Ceñal, n. dj., 142.

²² Caramuel, Critica Philosophica, 498—499. Usp. Ceñal, n. dj., 142—143.

²³ N. dj., 139—143.

²⁴ N. dj., 142.

²⁵ na i. mj.,

bili su za Križanića vrelo nadahnuća za vlastite akcije i pothvate, koji se ipak nisu pridruživali njegovoj osnovnoj »moskovskoj namisli« kao sateliti koji bi kružili oko nje ne integrirajući se nikad u nju, već su se uvijek s njome asimilacijske stopili.

6. Caramuel se bavio i glazbeno-teorijskim pitanjima. S tog područja ima nekoliko radova. Tako djelo »Ut,Re,Mi,Fa,Sol,La,Bi,Nova Musica« (Beč 1645), te djelo »Cursus Musicus: Ortographia musica, Orthologia musica...«, koje spominje 1652. u katalogu svojih djela; za ovo posljednje djelo veli da ima tri dijela, od kojih je drugi dio: »Ut,Re,MI,Fa,Sol,La,Bi«. Unutar svog »Cursus Musicus« piše još: »Arithmetica musica, Tonorum, Consonantiarum, et Dissonantiarum differentias numerorum apparatu dilucidat«.²⁶

U katalogu svojih djela iz 1670. Caramuel navodi i ovaj svoj muzički rad: »Arte Nueva de Musica. Inventada ano DC. por S. Gregorio el Grande, Monje de Nuestro Padre S. Benito, y despues Pontifice Máximo. Desconcertada ano de MXXII. por Guidon Aretino, Religioso de la misma Orden, y músico excelente en su tiempo. Restituída a sua primera perfección año MDCX por F. Pedro de Ureña, Monje Cisterciense, hijo de nuestro Real Monasterio de la Espina. Reducida a este breve compendio año MDCLIV por J[uan] C[aramuel], Religioso del mismo Monasterio. Prodiit Romae apud Fabium de Falco anno 1669, in 4«.²⁷

Neku »Novu muziku« Caramuel je, negdje na početku 1647.²⁸ poslao Kircheru s popratnim pismom u kojem kaže: »Prilažem svoju Novu muziku, čiju kratkoću, lakoću prijatelji uzimaju kao čudo. Pridajem neka tiskana pisma u kojima se o njoj diskutira. Možda će koristiti kako bi Vaša Velečasnost imala što pobijati ili hvaliti«.²⁹ Sa stajališta glazbene znanosti osobito je interesantno njegovo pismo Kircheru od 2. studenoga 1647.³⁰ Povod pismu o muzici dalo je Caramuelu čitanje Kircherova djela »Ars magna lucis et umbrae« (Rim 1646), pri kraju kojega je Kircher najavio enciklopedijsko djelo o glazbi »Musurgia universalis«. S tim u vezi Caramuel piše: »... i jer na kraju Artis magnae Lucis et Umbrae obećaješ da ćeš sve tajne Muzike rasvijetliti, ovo novo umijeće šaljem da ga ispitaš, potvrdiš ili pobiješ. Mnogo toga sam u pojedinim Slobodnim umijećima (Artes Liberales) iznosio što vodi k lakoći i uresu. Institucije latinskog jezika koje drugi podučavaju sedam godina (ne manje kod Nijemaca), ja podučavam jedan mjesec. Hebrejski jezik svodim na prve temelje, ostale struke ispravljam, činim lakšima, i među njima samu muziku, koja pati tisuću godina i više, sretno iznašaćem reformiram«.³¹ Spomenuvši novu metodu solmizacije, izlaže zatim tri novosti svoje reforme: »Prvo, novim rodnom logaritama vrlo lako mjerim sve razmjere i razmake zvukova... Drugo, kako je Robert Fludius u svojoj Naturae Simia dao ploču, pomoću koje i nevješt glazbi može umjetno skladati bilo kojim načinom i

²⁶ N. dj., 135.

²⁷ N. dj., 135—136.

²⁸ N. dj., 133—34.

²⁹ N. dj., 133.

³⁰ N. dj., 134—137.

³¹ N. dj., 134.

beskonačnom nekom raznolikošću, nju novim nekim iznalscima osvjetljujem. Ti novu Musurgiju i sveopću obećaješ i u njoj sličnu ploču; da li različitu od fludijevske? Nestrpljivo je iščekujem. Treće, kako osim fuga glazbenici nisu ništa u harmoniji (re armonica) pokušali ili učinili, ja sam nove labirinte suglasja (consonantiarum) razlučio, i nazvao ih skokovi (insultus), srazovi (conflictus), povlačenja (recursus), preobrazbe (metamorphoses) i preobraženja (transfigurationes) i iznio ih za pjevanje.«³²

Što se Križanića tiče, vrlo je zanimljiva sama glazbena terminologija Caramuelova i njegova. Caramuel govori o »novoj« glazbi, o reformi glazbe. Križanić objelodanjuje »Asserta musicalia nova prorsus omnia et a nullo antehac prodita« (Rim 1656). Caramuel ilustrira novim iznašašćima tabelu Roberta Fludiusa, s kojom može svatko, pa i onaj koji nije vješt muzici, komponirati; on iščekuje tabelu što će je Kircher donijeti u svojoj »Musurgia universalis«. Križanić 1658. izumljuje »Novum instrumentum ad cantus mira facilitate componendos«. U proglasu o tom instrumentu kaže: »Tko nije nikada učio komponiranje, može prema ovom prvi dan praktično komponirati pjesme«. Iz svega se ovoga vidi da je Križanić i na glazbenom polju bio dijete svoga vremena, pa i to da je bio u kontaktu s ljudima koji su imali afiniteta za glazbu, kao što su Caramuel i Kircher.

Budući da se u Križanićevo vrijeme povezivalo matematiku i muziku, očekivali bismo da se Caramuel u svom djelu »*Mathesis biceps. Vetus et nova*«, objavljenom 1670, pozabavio i glazbenim pitanjima, a u tom se sklopu osvrnuo eventualno i na Križanićevo »Asserta musicalia«, koja su mu morala biti poznata. Doista, na samoj naslovnoj stranici, koja sadrži naslove poglavlja u tom djelu, nalazi se kao XXXII poglavlje: »Musica. Vocalis et Organica, rejectis Guidonis Aretini Mutationibus per viam liberam et expeditam Philomusos conducens...«. Međutim, u samom djelu toga poglavlja nema.³³

7. U rukopisnim kodeksima Vatikanske biblioteke Vat. Lat. 10446 i Vat Lat. 13516 nalazi se nešto građe u vezi s Caramuelom. Nisam doduše, kako sam se bio ponadao, našao ništa izravna o vezi između Križanića i Caramuela, no neke neizravne pojedinosti ne treba zanemariti.

³² Ivan Golub, O sačuvanim primjercima Križanićevih Asserta musicalia, *Arti musices* 2, Zagreb 1971, 34–38. — Albe Vidaković, n. dj., 152–155.

³³ Tek u Kazalu djela nalaze se zanimljive glazbene teze s referencom stranica, koje ovdje donosim kako zbog rijetkosti Caramuelova djela (konzultirao sam primjerk Vatikanske biblioteke: Stamp. Chigi 126, 1 et 2) tako i zbog poredbe između Križanićevih i Caramuelovih glazbenih teza:

»Musica Binariam Arithmeticam sequitur, et postulat, un Geometrici salut du-
plam inter se proportionem observent. Quam ob rem duarum fidium Octava differ-
rentium Logarithmi habebunt semper corpus commune, et solo different capite (cha-
racteristica quae ante primum punctum scribitur) et haec ipsa differentia utra vox
sit superior, et quae inferior notabit. In nostra Musica integrum caput de Loga-
rithmicis Enharmonicis disputat, et multa reperit et dilucidat, quae etiam extra Mu-
sicos Mathematicis servire possint«.

»Musica. Sed et formavimus Logarithmos Harmonicos, qui in Revolutionibus
suis, quam Musica postulat, duplam proportionem observant, et Arithmeticae Bi-
nariae institunt. Pag. LXXVIII. Reffluentes sunt: et quia soni gravitas Chordac au-
gmento minuitur, jussimus, ut C. (chorda tota) sit 0.00000, et C fit 1.00000 et CC
200000. et sic deinceps. LXXVIII. Huius Logarithmicae Harmonicae specimen exhibet

U kodeksu *Vat. Lat. 10446* nalaze se pisarevom rukom u čisto prepisana dva pisma: jedno od *Antuna Diana*, regularnog klerika, od 25. II 1651, u kojem 75-godišnji teolog teatinskog reda, moralist laksističkog usmjerenja, javlja prijatelju Caramuelu, čuvenom »laksističkom« moralistu, da je, pošto je Caramuel otišao iz Rima, izgubio vid (f. 227—228v); drugo od *Caramuela Diani*, u kojem Caramuel oplakuje tužnu vijest o prijateljevoj sljepoći, plačem barokne kicenosti. Ukrasima iz grčkog pjesništva (na grčkom) i biblijske mudrosti (na herbejskom) Caramuel tješi prijatelja (i sebe?), što ga kao teologa »skolastici« sude »et quia contemni à doctis ultima sententia Scholae est, etiam ipsi ultimâ sententiâ condemnantur« (f. 232v). Kako su teatinci poučavali na Urbanovu kolegiju za širenje vjere, kojega je i Križanić bio pitomac, i kako je Križanić sam tražio od Ingolia da bi ga podučavao eventualno koji teatinac (istina u kontroverzijama), nije isključeno da se Križanić poznavao s Antunom Dianom (Palermo 1585—Rim 1663), štoviše, nije isključeno da je Diana mogao posredovati pri upoznavanju Križanića i Caramuela. A jedan od gostiju koji se za Križanićeva i Caramuelova boravka u Rimu našao i kod Caramuela zajedno s Križanićem i drugima mogao je biti zacijelo i Diana. Vrijedilo bi istraživati da li je Križanić čitao Dianina djela iz područja moralne teologije kao »Resoluciones morales« (Lyon 1629—59), »Summarium Summae Dianae« (Mleci 1648) i »De primatu solius beati Petri« (Rim 1647), i da li su Dianini pogledi ostavili traga u Križanićevim shvaćanjima.

Kodeks Vat. lat. 13516 sadrži pisma raznih korenspondenata Ivanu Krstitelju Barsottiju, komorniku kard. Ernesta Harracha i to iz razdoblja 1638—59. Tu se nalazi i nekoliko Caramuelovih pisama, koja su relevantna za utvrđivanje njegova boravka u Rimu i preciziranje vremena kad se odigrao susret kod Caramuela, koji je Križanić nakon povratka iz Sibirijske tako podrobno opisao. Španjolski pisano Caramuelovo pismo iz Praga dne 28. lipnja 1651 (f. IIIv), potvrđuje da se te godine Caramuel nalazi u Pragu. U pismu, pak, od 24. rujna 1653 (f. 112—112v), moli prelata [Barsottija] da mu dade uvezati dvije knjžice, jednu za »našeg gospodina«, što može biti ili papa ili kard. Harrach, a drugu za kard. Chigi, tj. Fabia Chigi, kasnijeg papu Aleksandra VII. Na-

Syntagma à pag. 864. Sed, quia speciali libro, Musicam dilucidare placuit, ibi uberiùs discepto de hoc genere Logarithmorum. LXXVIII. Consonantiae dilucidantur Logarithmis. 864. Diabetae, seu Circino Proportionali inscribuntur. 1207. Musica, nec est Ars speculativa, nec factiva, sed operativa LXVIIb.« Ostavljajući da se ostale Caramuelove glazbene tvrdnje usporede s Križanićevima, iznio bih neobjelodanjen Križanićev tekst:

»Quaeritur ergo: quid est Musica? Et respondetur: Musica est sonus arte concinnatus, idoneus ad delectandum.

Quaeritur secundo: Qualis, et ad quid idonea est Musica? Respondetur: Ad nihil aliud est apta Musica, nisi ad causandam *delectationem, Laetitiam, et Curarum oblivionem*. Hoc est, Musica, praesertim quando est vehementior et quando inuenit hominem dispositum, facit ut homo usum rationis quodammodo amittat siue ut ratio suspendatur [?] ad modicum tempus« (Križanić: »Politika«, Centr. gosud. arhiv drevnyh aktov Moskva, fac. 381, Rukopisni otdel Sinodalnoj biblioteki, ed. hr. No 1799, str. 564, u fotokopijama u Arhivu Instituta za crkvenu glazbu pri kat. bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, fond: Rukopisna ostavština Albe Vidakovića).

Vraćajući se Caramuelu, istražio sam sve stranice što se uz navedene glazbene teze navode (str. LXXVIII, 864—870, 1207—1210, LXVII—LVXVIII), no o Križaniću nema ni spomena.

vodi, nadalje, dva slučaja savjesti i preporuča jednog prijatelja za kakvu biskupiju u Italiji, a s tim u vezi zanima se što bi u toj stvari mogli učiniti kard. Ivan de Lugo, kard. Chigi i carev legat iz Španjolske (f. 112). Iako nema oznake mjesta odakle je to pismo poslano, dosta je vjerojatno da je poslano iz Rima u Rim. Da je pisano, npr. iz Praga ili kojega drugog mjesta, zacijelo bi Caramuel, kao što je to inače činio, napisao to mjesto. Treba imati na umu da je Barsotti bio agent kard. Harracha u Rimu i da nema razloga pretpostaviti da je u vrijeme kad mu Caramuel piše boravio negdje drugdje. Činjenica da Caramuel daje posebno uvezati svoje knjige koje će pokloniti odličnicima, podsjeća na bečki primjerak Križanićevih »Asserta musicalia«, uvezan u pergameni s grbom Aleksandra VII, i navodi na misao da je to upravo onaj primjerak što ga je Križanić poklonio papi.³⁴ A Caramuelovo ispitivanje kod Barsottija o utjecajima kardinala de Luga i kard. Chigija daje naslutiti da Caramuel može te utjecaje ako su efikasni, i postići. De Lugo je bio Caramuelov sunarodnjak i Križanićev profesor. Možda je i de Lugo i Fabio Chigi bio jedan iz društva što se okupilo kod Caramuela u Rimu, gdje se našao i Križanić.

Pisamce, gotovo cedulja, što ju je Caramuel napisao Barsottiju, bez mjesta i nadnevka, zacijelo je iz Rima. Iz pisma se može razabrati da je Caramuel došao k Barsottiju prije njegova puta u Subiaco (Sublacum), ali ga nije više zatekao, pa veli da će i on krenuti za četiri ili šest tjedana. Na sreću je Barsotti na pisamcu pripisao datum »1655. 23. Giurno dal S.re Abbate Caramuele« (f. 109—109v). Nema dakle sumnje, da se Caramuel nalazio u Rimu u lipnju 1655. da se spremao kako bi prije najjače žege, za nekoliko tjedana otputovao — da li na kraće vrijeme ili posvema iz Rima, nije izvjesno, možda ipak na kraće jer je 1656. u Rimu. Njegov boravak u Rimu 1655. uslijedio je na poziv netom izabranog mu prijatelja za papu Aleksandra VII da se opravda zbog svoga djela »Theologia moralis fundamentalis«. Jedva može biti sumnje da je Križanić pročitao sporno djelo. Kakva li su bila njegova opredjeljenja prema »laksističkom učitelju«?

8. Kad se je i gdje Križanić upoznao s Caramuelom možemo samo nagađati. Nije isključeno da su se ukrstili putevi Križanića, koji 1646. preko Beča i Varšave putuje u Smolensk, i putovi Caramuela koji nekako istodobno dolazi iz Njemačke za opata benediktinca od Montserrata u Beč i Prag. A možda se Križanić upoznao s Caramuelom negdje za svog, do sada nerazjašnjenog boravka, između 1647, od povratka iz Moskoviije, do 1650, do polaska u Carigrad.

U Kircherovu epistolariju, što se nalazi u *Arhivu Papinskog sveučilišta Gregorijane u Rimu nalazi se pod signaturom »P. A. Kircher: Miscellanea Epistolarum, XIV, nr. 568, f. 25—26v autograf Križanićeva pisma Kircheru od 7. ožujka 1653. U tom pismu Križanić govori i o Caramuelu, spominjujući ga u glazbenom kontekstu: »Odonnda ništa ne mislim o sedmoj Caramuelovoj noti, koju sam i sam nekoć (dok još nisam poznavao gospodina Caramuela) razmatrao; i smatrao da treba dodati ne Bi, kako je on stavio nego Sa jer u onom himnu Ut queant laxis slijedi glas Sancte Ioannes.«*

³⁴ Golub, O sačuvanim primjercima... 34—38.

S obzirom na Križanićevo poznanstvo s Caramuelom može se iz ovog teksta razabrati ovo: Križanić 1653. govori o nepoznavanju Caramuela kao o nečem prošlom: »Domino Caramuele nondum cognito«. Znači da se to nepoznavanje odnosi na vrijeme prije 1653. Budući da se u kontekstu radi o Caramuelovu shvaćanju glazbene ljestvice, nije isključeno da Križanić pod izrazom »Domino Caramuele nondum cognito« ne misli na osobno poznanstvo s Caramuelom, već na poznavanje Caramuelova glazbenog shvaćanja. Ako je to slučaj, onda bi se pod »Domino Caramuele nondum cognito« moglo podrazumijevati Caramuelovo djelo u kojem se raspravlja o ljestvici »Ut, Re, Mi, Fa, Sol, La, Bi, Nova Musica«, Beč 1645. Možda se u stvari i ne isključuju oba značenja: možda se izrazom »Domino Caramuele nondum cognito« izriče i nepoznavanje Caramuela osobno i nepoznavanje njegova glazbenog učenja. Upada u oči da Križanić u svom tekstu »Novum instrumentum ad cantus mira facilitate componendos«, što ga je u obliku oglasa tiskao 1658. na jednom foliju, nabrajajući glazbene autore Zarlinusa, Doniusa, Marsennusa, Kirchera, koje je pročitao, ne spominje Caramuela.³⁵ Možda to treba razumjeti tako da doista nije čitao Caramuela, nego da je samo iz usmenih susreta poznao njegovo glazbeno stanovište, ili, pak, da je Caramuela uključio pod »et alios«, pod druge pisce kojih imena ne navodi, a pročitao je i njihove glazbene radove.

Navedeni tekst iz Križanićeva pisma Kircheru traži ponovno razmatranje Vidakovićeva suda: »Možda mu se u takvu vrtlogu života glazba učinila kao neki predah. Kao dobrodošla promjena i osvježanje u mučnom prevođenju raznih grčkih i ruskih tekstova za njegovu Bibliotheca schismaticorum. Velim samo možda jer je veća vjerojnost da ga je na razmišljanje o glazbenim teoretskim problemima navelo poznanstvo i prijateljavanje s Atanazijem Kircherom.«³⁶

Međutim postavlja se pitanje: nije li se Križanić bavio teorijskim glazbenim pitanjima i prije svog poznanstva bilo s Kircherom bilo s Caramuelom?

9. Pod konac života, u djelu »Historia de Sibiria«, 1680, Križanić se sjeća jednog svog susreta s Caramuelom u Rimu. Caramuel, pak, također pod konac života, sjeća se u djelu »Critica Philosophica«, Vigevano 1681, svog boravka u Rimu 1656. Susret koji Križanić opisuje možda pada 1653. ili 1655, odnosno 1656.

Križanićev opis pripada među literarne vrijednosti njegova opusa. Križanić je uopće majstor u pisanju dijaloga. Među najuspjelije ide opis dijaloga što ga je imao s biskupom Petrom Parczewskim oko svog rada na kontroverzijama; zatim opis svog susreta i razgovora s protopopom Avvakumom u Sibiriji i s popom Lazarom u Tobolsku. Dok je opis dijaloga s Parczewskim zapravo tragičan, s Lazarom ironičan, onaj s Avvakumom je podjednako ironičan i tragičan. Opis, pak, dijaloga što ga je nakon nekoliko decenija zapisao, a koji se odvijao između Caramuela i njegova anonimna posjetioca, odlikuje se znalačkim crtanjem tipova: tu izranja izraziti, profinjeno ironični Caramuel i zbunjeni, sumanutu alkemičar. Nije doista slučaj da je Križanić toliko svojih

---

³⁵ Vidaković, n. dj., 152.

³⁶ N. dj., 67.

spisa napisao u obliku fiktivnih dijaloga. Taj literarni rod, doduše, nije bio dalek njegovu vremenu, no on ne bi nikad tako uspio kad Križanić ne bi bio u sebi imao smisla i dara za dramske dijaloge.

Ostalom, evo doslovce dijaloga koji je Caramuel vodio s anonimnim alkemičarom, a Križanić ga je po sjećanju u djelu o Sibiriji zabilježio. Opisujući geografski i ekonomski Sibiriju, Križanić dolazi na drago kamenje i plemenite metale. U tom kontekstu spominje sibirske alkemičare, varalice. Sjećanje ga odvodi u Rim, gdje je kod Caramuela sreo jednog alkemičara »Komu je nepoznato ime Ivana Caramuela, čovjeka vrlo slavnoga po čitavoj Evropi? Za svog boravka u Rimu, jednog dana (kad sam i ja bio ondje), pošto je sluga saopćio da je došao gost, odličan čovjek, nepoznat, reče Caramuel svome drugu i meni: Povucite se u unutarnju prostoriju, ja ću ga, bio on tkomudrago, otpraviti s tri riječi. No jedva ga je s dva sata otpravio. Ušavši, naime, ovaj reče: Budući da Ti se, prečasni Opatе, čitava Evropa divi zbog tvog genija i erudicije kao feniksu, zato i mene evo tu željna da slušam tvoju mudrost. A molim tvoju dobrotivost da mi razriješiš jedino pitanje.

Caramuel: Što takova?

Gost: Želim čuti od tebe da li se može umjetno napraviti zlato ili se ne može?

Caramuel: što izvoliš, gospodine, da ti dokažem? Da li se može napraviti ili da se ne može?

Gost: Ni jedno ne određujem. No tražim da bih razumio što ti misliš.

Caramuel: Ja također ništa ne definiram, nego sam spreman i na jednu i na drugu stranu, i što ti budeš izvolio, pokušat ću ti argumentima dokazati.

Gost: Gospodine Opatе, kako vidim, ti se sa mnom šališ, no molim te da mi, ostavivši na stranu šale, otvoreno otkriješ svoje mišljenje.

Caramuel: Ja se doista ni najmanje ne šalim, tek ti pred oči stavljam narav alkemičara (nagađam da si ti iz njihova broja). Vi ste, naime, gospodo alkemičari, tako tvrdoglavi u svojim mišljenjima da, ako bi i svi sveti Serafini sišli s neba i nastojali vam dokazati da se stvar koju vi tražite ne može načiniti, ne biste im uopće vjerovali. Kako ću vas dakle o tome uvjeriti ja, o čemu vas ni nebesnici ne bi uvjerali?

— Naposljetku pošto je bilo mnogo toga ovamo onamo rečeno, gost je izvijestio kojom se prilikom dao na alkemiju. 'U grad, u kojem stanujem, reče, došao je neki putnik prema Rimu, koji, pokucavši na vrata mojih dvora, pušten unutra naslovi me: Gospodine, ja sam, reče, po rodu Nijemac, po zanatu srebrnar, putujem u Rim da iz zavjeta posjetim grobove apostola. Htio bih u ovom vašem gradu posjetiti sveta mjesta, no nemam novaca, da platim svratište. Molim tvoju plemenitost da mi kroz tri dana pruži kruh i gostoprinstvo. Dadoh čovjeku ključ i označio sam mu sobu kojom neka se služi po svojoj volji. Izlazio je vrlo rano i vraćao se na obroke. Četvrtog dana me pozove u svoju sobu, zamoli me da kupim nekoliko unca hidrargira. Kad je [hydrargyrum] bio donesen, nasipa ga u prikladnu posudu i prisipa nekog praška, i pokrito stavi na ondje zapaljenu vatru i reče mi: Gospodine, sutra ćeš u ovoj posudi naći izvrstan zajuttrak. Ja sam otišao; on je vrlo rano otišao iz kuće i izbivao idućeg dana i noći. Drugog dana sam strgnuvši zavornicu i

ušavši u sobu, pogledao što je u onoj gorespomenutoj posudi i našoh komad zlata koji je nadilazio težinom pedeset zlatnika. Pokazao sam ga stručnjacima za metale koji su, pošto su poduzeli sve eksperimente, tvrdili da je zlato čisto. Od toga dakle vremena, pošto sam vidio tako sjajan primjer, dao sam se sav na alkemiju. Mnogo sam radio, mnogo potrošio, no do sada nisam ništa uspio'.

Caramuel: Što se desilo s onim putnikom za Rim?

Gost: Dao sam ga tražiti po svim Crkvama i svratištima za strance i krčmama, odaslao sam također teklića po Urbanovoj cesti, no nije se našao nitko tko bi tvrdio da ga je vidio.

Caramuel: Ne uočuješ li dakle, gospodine, da on nije bio čovjek nego anđeo, ali crn, ne bijel, jer nigdje nije bio nikad viđen, nego u tvojim dvorima? Ako se on, kako svjedoči Apostol, može preobraziti u anđela svijetla, zašto ne bi mogao tebe pod krinkom ljudskog obličja obmanuti? Smatram, naime, da ti nisi bio stran djelima milosrđa, jer si čovjeku na putu, tako darežljivo, kako pripovijedaš, pružio gostoprimstvo. Sotona te je, dakle, da bi te otuđio od krijeposti milosrđa, predao dijametralno oprečnoj mani lakomosti.«³⁷

10. »Knez« katoličkih moralista Sv. Alfonzo Liguori nazvao je Caramuela »Knezom laksista — Princeps laxistarum«. Davno ga je u tom pretekao Caramuelov prijatelj Fabio Chigi, kasnije papa Aleksandar VII. Chigi je imao prilike upoznati Caramuelov »laksizam« kako na političkoj sceni tako i na teološkoj areni.

U Kircherovoj korespondenciji sačuvala su se pisma u kojima se Fabio Chigi povjerava zajedničkom prijatelju Kircheru o Caramuelu. U pismu iz Münstera 29. ožujka 1647. piše među ostalim: »Otac Caramuel poslao je ne znam što a to prilažem ovom pismu, ali njegov temelj nije tako čvrst.«³⁸ To što Caramuel šalje preko Chigija Kircheru mogla bi biti njegova »Nova Musica«, koju je, čini se, 1647. uz popratno pismo bio poslao Kircheru.³⁹ Na što se odnose Chigijeve riječi »sed fundamentum illius non adeo firmum« nije jasno. Valjda se ne odnose na priloženu stvar, jer kako bi onda Chigi napisao Kircheru da ne zna što to Caramuel prilaže.

Na Caramuelov se laksizam Chigi tuži Kircheru u svom pismu od 14. veljače 1648. iz Münstera. Govoreći o teškoćama oko sklapanja mira (pri okončanju tridesetogodišnjeg rata) spominje Caramuela: »Od gospodina Caramuela već dugo ne primam pisama, to jest otkako je svojom laksnom spekulacijom htio nanijeti štetu katoličkoj religiji.«⁴⁰ Tako, davno prije Sv. Alfonza, Caramuela ocjenjuje kao laksnog Fabio Chigi.

---

³⁷ A. T i t o v, *Sibir' v XVII veke, Sbornik starinnyh russkikh statej o Sibiri i priležaščih k nej zemljah, Moskva 1890, 144—147.*

³⁸ Kircher, *Miscellanea epistolarum* II, br. 556, f. 11: »Pater Caramuel misit nescio quid quod hisce literis adiungam; sed fundamentum illius non adeo firmum«.

³⁹ Ceñal, n. dj., 106.

⁴⁰ A. D. Caramuel iam diu nullas accipio literas, hoc est a quo damna Religionis Catholicae laxissima sua speculatione persuadere voluit, tutiorem partem minime sequuntur« (Kircher, *Miscellanea epistolarum* II, br. 556, f. 18).

Caramuel je doista u pitanjima oko završetka tridesetogodišnjeg rata i sklapanja vjerskog mira stajao protiv grupe intransigentnih katolika i stavljao se na stranu koncilijantnih. Svojim stavom kao da je bio na nepriliku svom prijatelju Fabiju Chigi, koji je kao papinski nuncij bio pritješnjen između spomenutih skupina i diktata Sv. Stolice, zapravo Inocencija X, krajnje nefleksibilnog i samovoljnog.

Djelo isusovca E. Wangnerecka, koje je izišlo pod pseudonimom Eusebius de Eusebiis s naslovom »*Iudicium Theologicum super quaestiones, an pax, qualem desiderant Protestantes sit secundum se illicita, Ecclesiapoli 1646*«, svojom krajnjom intransigentnošću prema protestantima izazvalo je Caramuela da napiše djelo »*Sacri Romani Imperii Pax, variis olim consiliis agitata, nunc denuo medullitus discussa...*« (Frankfurt 1648). Tu Caramuel nevjerojatnom otvorenošću i izuzetnom odvažnošću kao teolog upozorava katoličku stranu neka ne žrtvuje ljude radi materijalnih interesa:

»Riječju je nekoć Bog oplijenio Egipćane a obogatio Hebreje; riječju bi mogao ogoliti Heretike i zaodjenuti Katolike; no umirući za duše učio nas je da i jednu samo dušu treba pretpostaviti mnogom bogatstvu... Naše mišljenje uči da se mirne duše može ustupiti protestantima crkvena dobra, ako je to potrebno za postizanje sigurnosti i mira katoličke vjere« (8—9).

Zanimljivo je s kojom logikom i dalekovidnošću katolički teolog Caramuel pledira u prilog slobode vjeroispovijesti za Protestante:

»Ako to nužda zahtijeva, slobodno je hereticima dati hramove, samostane i druga crkvena dobra« (97). »Ljudsko se vladalaštvo izvodi iz božanskoga i treba se njemu upriličiti, kaže Sv. Toma u II. 2. qu. 10, art. 2 c. Dakle, kao što Bog dopušta zlo radi većega dobra ili zato da ne uslijedi veće zlo, tako isto car i katoličke države dopuštaju slobodu lažnoj vjeri da ne bi istinita vjera posve propala« (131).

Takova gledišta smjesta su izazvala reagiranje. Pojavljuje se djelo protiv Caramuela: »*Anti-Caramuel, seu Examen et Refutatio Dissertationis quam de Potestate Imperatoris circa bona ecclesiastica proposuit J. Caramuel, Trimonadi 1648*«.

Spomenimo da je Caramuel teorijski bio oštar na peru i riječi kad se radilo o protestantizmu i samome Luteru. Križanićeva oštrina prema protestantima podsjeća na njegovu žestinu.

Što se, pak, tiče Caramuelova teološkog teorijskog laksizma, i s ovim je, kao i s onim političkim, imao Fabio Chigi posla kao papa Aleksandar VII. Caramuelova »*Theologia moralis fundamentalis*« (Rim 1652) izazvala je moraliste da autorova stanovišta označe kao laksana. Čini se da je papa Aleksandar VII odmah na početku svog pontifikata pozvao Caramuela (1655) da se opravda osobito zbog svojeg učenja o ateizmu. Papa je navodno bio zavidljen Caramuelovim opravdanjem,⁴¹ a taj je drugo izdanje spornog djela posvetio papi (Rim 1656).

Caramuelu se pripisuju propozicije 24. i 25. što ih je osudio Aleksandar VII, i propozicije 48. i 49. što ih je osudio Inocencije XI.⁴² S druge strane,

⁴¹ Ceñal, n. dj., 106.

⁴² Denzinger-Schönmetzer, *Enchiridion symbolorum*, Freiburg im Br., 1965.

Freschotus tvrdi u svojoj »Synopsis historica« da je Aleksandar VII odredio Caramuela za veće crkveno dostojanstvo (pretpostavljamo kardinalsko), no da je tomu smetala neka malenkost koja nije vrijedna spomena.⁴³ Što je to bilo, ne znamo. M. de S. José to tumači ovako: »Možda je zato manje bio drag višima taj prejasni muž, bogato urešen dobrim svojstvima, što je, bilo prirodnom naravnošću ili urođenom sklonošću da slobodno izriče vlastite osjećaje, očitovao indicije smjelijeg duha«.⁴⁴

Caramuelov politički i teološki laksizam, s gledišta današnje teologije i zaključaka postavki II Vatikanskog koncila, sudimo drugačije, nego njegovi suvremenici. Zar ono što su oni kod Caramuela nazivali teološkim laksizmom nije zapravo bila anticipacija stanovite kasnije, zapravo današnje teološke širine i pluralnosti, a njegov uviđavan stav prema protestantima na praktičkoj razini neka vrsta anticipacije suvremenog »ekumenizma«?

Neki Križanićevi postupci i stavovi asociraju Caramuelov praktički i teološki laksizam. Širina koja se zamjećuje u Caramuela s obzirom na protestante u praktičnim pitanjima, opaža se u Križanića s obzirom na slavenske pravoslavce. Križanić će biti jedini katolički teolog koji će ustati u obranu službene pravoslavne Crkve kad se u njenu krilu pojavio raskol, tj. starovjerstvo u Rusiji. On će, založivši se za sjedinjenje crkava, biti protivan tome da Pravoslavci moraju primiti latinski obred i disciplinu. Napokon, Križanićevo obilno služenje onim što moralna teologija zove »restrictio mentalis« pokazuje stanovitu moralnu fleksibilnost.

11. Caramuel je bio prijateljski povezan s Kircherom s kojim je i Križanić surađivao. Iz Caramuelovih pisama Kircheru, što ih je objelodanio Ramón Ceñal, vidi se da je znamenitu dvojicu povezivalo srdačno prijateljstvo i znanstveni interes.⁴⁵ Pisma koja se vremenski protežu od 20. srpnja 1644. do 29 travnja 1672. kreću se od izražaja prijateljstva i molbi za intervenciju kod utjecajnih nadležstava,⁴⁶ do uzajamnog osvrtnja na radove što su ih obojica objavljivala, te do izmjene misli i istraživanja iz područja teologije, glazbene teorije i univerzalnog pisma pa osobito matematike i astronomije. Spomenimo napokon da univerzalni Leibniz na više mjesta spominje Caramuela.⁴⁷

12. Uvid u Caramuelov život i opus podsjeća u mnogočemu na Križanića. Spomenimo da je Caramuel bio znanstvenik, ali i dušobrižnik. To je, po povratku iz Rima (1642) u domovinu, a kasnije i u Rimu (1652—58) bio i Križanić. Za Caramuela je svjedočio kard. Harrach, nadbiskup Praga, da je uzorno pastoralno radio, a Benito Feijó tvrdi da je Caramuel »snagom i suptilnošću svojih argumenata obratio na katoličku vjeru 36 000 krivovjera-

---

⁴³ Ceñal, n. dj., 106.

⁴⁴ na i. mj.

⁴⁵ N. dj., 122—147.

⁴⁶ N. dj., 133—134.

⁴⁷ N. dj., 119.

⁴⁸ N. dj., 120.

ca«. ⁴⁸ Križaniću će, pak, grad Varaždin kao svome župniku dati svjedočanstvo, o dušobrižničkom zalaganju poglavito u vrijeme kuge, a župnikovanje u Nedežiću moglo je biti i protuprotestantsko misioniranje.

Ako se za Caramuela kaže da je njegovo obilježje bila smjelost, ⁴⁹ onda se to u nekom smislu može reći i o Križaniću. Jezični pothvati i unionističko-slavenski podvizi Križanićevi nesumnjivo su smioni. Smjelost je i stvaranje inovacija u glazbenim shvaćanjima što ih je Križanić iznio u svojim radovima iz područja glazbene teorije. ⁵⁰

Obojica su se angažirali politički: Caramuel pri sklapanju mira na kraju tridesetgodišnjeg rata; Križanić za mir u ratovima Rusa i Poljaka, i to u prilog pravoslavnoj ruskoj strani. Jedan i drugi radili su na sjedinjenju crkava: Caramuel s protestantima, Križanić s ruskim pravoslavicima.

Stanoviti znanstveni interesi bili su zajednički obojici, osobito glazbena problematika i vojna fortifikacija.

Caramuel je bio čovjek izuzetne bistrine velike duhovitosti, te, današnjim govorom rečeno, nespupane spontanosti. Koliko je samo otmjenom ironijom pisao da je Duns Skotu bila potrebna Kraljica anđela da bi se njegova ideja promicala; ili kako je samo duhovito odgovorio onom alkemičaru koji ga je pitao da li se može zlato napraviti neka kaže što želi kao odgovor da mu dokaže pa će to i dokazati. Caramuelu je spontanost u isto vrijeme otvarala, ali i zatvarala mnoga vrata. Napredovao je u hijerarhijskoj crkvi, ali ne tako daleko kako bi se moglo očekivati, naime do kardinalata.

Križanić je bio vrlo bistar, a nije mu nedostajalo ni duhovitosti. Dovoljno je sjetiti se kako je s otmjenom ironijom opisao popa Lazara, sudruga tobolskog izгона, kojemu »ulice bivaju tijesne«. No kako siromaštvo zatire genije (u doba kad Križanić živi), njegova neimaština nije mu dala da ikad dođe na zelenu granu.

Kako je Križanić bio u dodiru s Caramuelom, u pretpostavci da se s njime i dopisivao, obratio sam se na biskupski dvor u Vigevano, gdje je Caramuel posljednjih godina života bio biskupom, i zanimao se za Caramuelovu literarnu ostavštinu. Ni knjižnica ni arhiv smionog biskupa ne postoje. Stoji samo njegov grob.

III. NIKUSIOS PANAJOTIS I JURAJ KRIŽANIĆ

1. Grk Nikusios Panajotis — *Νικόσιος Παναγιώτης* — rodio se 1613. u Carigradu. Odgajan je kod isusovaca. Filozofiju studira u Carigradu, a medicinu u Padovi. Poznaje grčki, turski, njemački, talijanski, francuski i ruski. Godine 1649. postaje tumačem austrijskog carskog rezidenta u Carigradu. Veliki vezir Muhamed Köprülü imenuje Panajotisa, koji mu je bio osobni liječnik, i tumačem Otomanske Porte. Kao tumač carskog poslanstva i službeni tumač Otomanske porte Panajotis je sudjelovao u pregovorima oko Vašvarskog mira, 1664. i priodnio da su Turci unatoč porazu kod St. Gottharda sklopili za sebe povoljan mir. Od 1666. Panajotis drži samo položaj tumača Otomanske Porte.

⁴⁹ N. dj., 119.

⁵⁰ Vidaković, 41—160.

Pošto je izveo sve tako da su Mlečani 1669. predali Kandiju (Kretu) Turcima, bio je od Mlečana obasut darovima, a od Turaka nagrađen imenovanjem za tajnika Otomanske Porte. Zalagao se za pripojenje Krete Turskoj iz uvjerenja da će se Grci lakše osloboditi ako budu pod jednim gospodarom, nego ako budu razni osvajači držali po jednu pokrajinu. Veliki vezir Ahmed, sin Muhameda Köprülüja, volio je i štovao Panajotisa i htio ga obratiti na islam. Pred fanatičnim sultanovim misionarom Vani-Efendijom Panajotis je razvio isповijest kršćanske vjere, a ponuđeno zlato odbio. Od smrti koju je tražio Vani-Efendija Panajotisa je izbavila samo velika odanost velikog vezira. Srčana kap oborila ga je 2. listopada 1673. Po nalogu što ga je Köprülü dao carigradskom patrijarhu, Nikusios je pokopan s velikim sjajem u samostanu Svete Trojice na Mramornom moru. Na grob mu je stavljen ploča s natpisom u kojem se uzdiže njegov blistav i snažan duh:

ΤΩ Σ|ΩΤΗ|ΡΙ ΘΕΩ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

*Ἐνθάδε κεῖται Παναγιώτου δέμας
Ἐρμηνέως ἃ ἄκτος ἀρίστου λιλαν,
Μέγα διαπρέψαντος ἐν σοφῶν λόγοις,
Καὶ βασιλείας ἀξίαν εὐληφόντος
Ἀελοίποτος φῶς, πρὶν το γῆρας προφθάση.
Ψυχὴ δὲ ἀπεπιτῆ χῶρου εἰς μακαριῶν ἀχογ' Σεπεμβρίου ΚΒ'*

U svojim životopisima Grka Velikih tumača na Porti E. I. Stamatiadis piše da se Nikusios Panajotis u trim stvarima pokazao kršćaninom i Grkom: najprije odbijanjem Vani-Efendije da prijeđe na islam (pisac prenosi tekst razgovora između Vani-Efendije i Panajotisa); zatim, angažirajući se u problemima kandijskog rata i napokon time što se zauzimao da sultan preda sveta mjesta u Palestini pravoslavnim Grcima.² Doista, zbog uspomene na svog pokojnog prijatelja Nikusiosa, Köprülü je isposlova kod sultana da je 1676. Grcima potvrđen božji grob u Jeruzalemu i Betlehem.

Osobni poznavalac Panajotisa Demetrius *Cantamir* zabilježio je što je on značio za Turke. Panajotis je uživao na sultanovu dvoru povjerenje i predstavljao lik kakva nije prije njega bilo niti će njemu slična biti »On je u očima vezira bio za Turke ono što je Ahitofel bio za Židove ili Uljks za Grke, tj. genij plodan savjetima, snažan duh koga su teškoće samo još postale. Zapažala se ispravnost njegova suda: bilo da je trebalo poduzimati mjere, ili predvidjeti kakav će uspjeh imati neki pothvat, on je uvijek dolazio do istine i nikad se nije prevario . . . Turci su Panajotisu pripisivali također posebno poznavanje astronomije, štoviše, neku vrstu vidovitosti ili proricanja buduć-

¹ ΒΙΟΓΡΑΦΙΑΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΙΕΡΜΗΝΩΝ ΤΟΙ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟΙ ΚΡΑΤΟΥΣ ΥΠΟ ΕΠΑΜ Ι ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΟΥ ΑΘΗΝΗΣΙ 1865. str. 29-60.

Αραβιλλας Γ Θ, Νικουσιος Παναγιώτης, Μεγαλη ελληνικη εγκυκλοπαιδεια, Τομος δεκατος ογδος, Αθηναι 1922 str. 316.

² ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, ΒΙΟΓΡΑΦΙΑΙ, str. 32.

nosti«. ³ O Panajotisovu interesu za astrologiju svjedoči i njegovo pismo Kircheru (u njemu spominje i Križanića), gdje kaže da mu šalje astrološki spis cijenjen kod Arapa. Što se pak proricanja budućnosti tiče, sam Križanić se u Sibiriji sjeća Panajotisova »proroštva« o padu turskog carstva.

Podsjetimo se da je Križanić želio biti na moskovskom dvoru ono što je Panajotis bio na otomanskom, tj. tumač, ali politički utjecajan, neke vrste tajnik, kako je to bio Panajotis.

2 Demetrije Cantamir zabilježio je varijantu o predaji Kandije (Krete) Turcima, kako ju je čuo od samog posrednika predaje Nikusiosa Panajotisa. Značajan je teološki uvod u pregovor, zapravo nagovor Panajotisov upravljen mletačkom komandantu Krete Morosiniju. Cantamir ga je ovako zabilježio:

»S najživljom boli i s najopravdanim ogorčenjem gledam propadanje *kršćana*, nadasve onih iz mojeg naroda, što stenju pod okrutnom tiranijom Turaka, dok ti nevjernici rastu u moći i prijete čitavom svijetu ne stavljajući međe svojoj ambiciji. Očito je da naši grijesi i grijesi naših otaca navlače na nas ovu kaznu od strane Boga; ne poštujući njegove sudove nad njegovom djecom nadamo se da će, pošto ih je kaznio po svojoj volji, protegnuti svoju odmazdu na instrumente svoje srdžbe, a nas još pogledati kao predmet svoje ljubavi. Mi, pak, moramo nositi u miru teret naših nevolja i prilagoditi se bez mrmljanja protiv Providnosti.⁴

Gotovo istih godina kad Panajotis za kandijskog rata razvija mletačkom komandantu Morosiniju providencijalističku teologiju događanja, Križanić za rusko-poljskog rata izlaže svoju providencijalističku teologiju rata knezu Repninu u djelu »O Božjoj Providnosti ili o uzrocima pobjeda i poraza, to jest o sretnom i nesretnom stanju države«. ⁵ Značajno je da i Križanić i Panajotis, obojica političari i teolozi, teološki umuju o događajima i ističu doslovce božju Providnost. Zajedničko im je također što političke nevolje smatraju božjom kaznom za grijehe, no dok Panajotis ne precizira o kojim je grijesima riječ, Križanić ističe da se radi o grijesima crkvenog raskola. Jedna značajna razlika: dok je Panajotis govorio Morosiniju o rastu turske sile, Križanić je govorio u Sibiriji o opadanju turske moći, pri čemu je moguće da su iskazi svakog od njih bili »politička« istina. Križanić sam piše da je za svog boravka u Cargradu 1651. slušao od Panajotisa nagovještaj skore propasti Turaka. Dakako da je Panajotisu, koji je, tobože na vlastitu pobudu, došao tajno Morosiniju da ga sklone na časnu predaju Krete Turcima, bilo u interesu prividno uveličavati tursku opasnost. Križaniću je, pak, u njegovim sibirskim spisima, kad su Turci nahrupili, do toga stalo da u interesu stišavanja panike uvjerava naslovnike u pad turske moći.⁶

³ Histoire de l'Empire othoman, où se voyent les causes de son aggrandissement et de ça decadence. Par S. A. S. Demetrius C a n t a m i r Prince de Moldavie. Traduit en Français par M. de Jonquieres, Paris MDCCXLIII, sv. III, 165, 167.

⁴ N. dj., 155.

⁵ Ivan G o l u b, Biografska pozadina Križanićevih djela, u: Život i djelo Jurja Križanića, 78—79.

⁶ N. dj., 81—82.

3. Panajotis nije bio samo političar — treba znati da je njegova služba tumača bila više diplomacija negoli tumačenje — nego je on bio i teološki djelatlan.

Prvi i jedini, koji spominje Križanićevu vezu s Panajotisom ističući pri tom Panajotisov teološki interes, jest William Palmer. On piše: »U Carigradu se Križanić upoznao s dragomanom Nikolom Panajotisom, revniteljem 'pravoslavljja' (istim koji je godine gospodnje 1661. tiskao u Amsterdamu na grčkom *Pravoslavnu ispovijest vjere* Petra Mogile, kao protumačenu i odobrenu od sinode u Jassiju godine Gospodje 1643).«⁷

Da bi se vidjelo kakvu idejnu i teološku implikaciju povlači za sobom činjenica da je Panajotis izdao Mogilino djelo, treba bar u kratko napomenuti kojeg je duha bio sam Mogila i kakvu je bogoslovnju namjenu njegovo djelo imalo. »Djelatnost Petra Mogile može se usporediti s djelatnošću Petra Velikoga za Ruse u Moskvi. Petar Veliki je htio podložnike približiti više protestantskom Zapadu, a Petar Mogila katoličkom Zapadu.«⁸ Štoviše, samo djelo Mogilino *Ὁρθόδοξος ὁμολογία* udara na protestantizam, a njegove promicatelje naziva »krivovjercima, lažnim naučiteljima.«⁹

Tog i takvog Petra Mogilu izdao je Nikusios Panajotis. Kad ne bi barem globalno dijelio Mogilin stav, ne bi zacijelo izdao njegovo djelo. A to znači, da je Panajotis u osnovi bio više naklonjen katoličkom nego protestantskom Zapadu.

Mogilino djelo *Ὁρθόδοξος ὁμολογία τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς ἀνατολικῆς* nije tiskano, kako smatraju Palmer i dr., 1662, nego 1667,¹⁰ vjerojatno u Amsterdamu i to samo na grčkom, na koji ga je s izvornog (latinskog, ruskog, poljskog?) preveo možda sam Panajotis.¹⁰

O Panajotisovoj vjerskoj revnosti i nastojanju da se pruži ustuk protiv protestantskih utjecaja u pravoslavlju govori činjenica da je zasnovao tiskanje djela na vlastiti trošak, koji zacijelo nije bio neznatan, no Panajotis je imao sredstava: treba se samo sjetiti da je bio dugo vremena tumač i na Otomanskoj porti i kod bečkog carskog rezidenta u Carigradu. Djelo ipak nije bilo tiskano na Panajotisov trošak. Da stekne Panajotisovu naklonost (iz toga se vidi koliko je on bio diplomatski važan), Nizozemska vlada je preuzela na sebe troškove tiskanja.¹² Panajotis je, ipak, odredio da se djelo besplatno razdijeli pravoslavnima. Na str. 14 djela stoji: »Ovo djelo treba gratis razdijeliti za duhovnu korist presvijetlog i premudrog gospodina, gospodina Pa-

⁷ William Palmer, *The Patriarch and the Tsar V*, London 1876, Appendix X: *Life and Writings of Youry Krijanich*, a. d. 1659—1676, str. 29.

⁸ Octavius Bârlea, *De Confessione orthodoxa Petri Mohilae*, Frankfurt 1948, 58.

⁹ N. dj., 189.

¹⁰ Antoine Malvy et Marcel Viller, *La Confession orthodoxe de Pierre Moghile métropolitte de Kiev (1623—46) approuvée par les partriarches grecs du XVIIe siècle*, *Orientalia christiana X*, br. 39, Rim 1927, str. LV.

¹¹ N. dj., 78—81.

¹² Bârlea, n. dj., 108.

¹³ Charles Schaffer, *Journal d'Antoine Galland pendant son séjour a Constantinople (1672—73)*, Paris 1881, sv. I, 19.

najotisa. Autor ovog djela je Petar Mogila, metropolita kijevski.«¹³ Djelo je u oktavu i ima 252 stranice.

Zanimljivo je da je original prema kojem je tiskan Mogilin tekst Panajotis predao francuskom poslaniku na Porti Olieru de Nointelu s molbom da ga pohrani u kraljevskoj francuskoj biblioteci. Značajno je također da je Panajotis u popratnom pismu od 20. prosinca 1671. istakao kako šalje *grčki rukopis Mogilina djela* i još nekoliko drugih dokumenata protiv kalvinske hereze.¹⁴ Vidi se da ga je i kod izdavanja Mogilina djela morala voditi namjera pobijanja luteranskih i kalvinskih utjecaja u pravoslavlju. Sam Ljudevit XIV se pismom zahvalio svom ambasadoru u Carigradu za rukopise darovane od Panajotisa.¹⁵

Izuzetno rječito govori o Panajotisovoj protuluteranskoj usmjerenosti ova činjenica. Kad je kalvinistički službenik Claude stavio u pitanje podudarnost između pravoslavne i katoličke vjere s obzirom na Kristovu realnu prisutnost u euharistiji, začela se duga polemika, od koje je kao značajan dokument ostalo djelo od nekoliko svezaka E. Renaudota, *La perpétuité de la foi de l'Église catholique touchant l'Eucharistie, défendue contre les oeuvres du Sieur Claude, ministre de Charenton, A Paris 1781.*

Tu se u prilog podudaranju pravoslavne nauke s katoličkom o Kristovoj realnoj prisutnosti u euharistiji navodi i pismo Nikusiosa Panajotisa od 20. prosinca 1671. iz Adrianopolisa tadašnjem francuskom rezidentu u Carigradu Olieru de Nointelu. Nesumnjivo je to bilo ono pismo kojim je Panajotis popratio slanje grčkog izvornika Mogilina djela i drugih spisa za kraljevsku biblioteku u Francusku. Čini se da je upravo kontroverzija oko euharistije u Francuskoj bila povodom da je Panajotis poslao svoje spise i Mogilin spis kao ustuk protiv protestantskih iskrivljavanja istočne crkvene nauke o euharistiji. To pokazuju i njegove zapadnjačke opcije, a uz to i spremnost da katoličkoj crkvi u Francuskoj pripomogne u raspi s protestantima. U tome podsjeća na Križanića koji je u Rusiji, kad se u krilu službene pravoslavne crkve porodilo raskol, ustao u obranu službene crkve i protiv raskola u njoj. Očito su i Panajotis i Križanić morali biti duhovi izuzetne širine kad su se mogli dići iznad konfesionalne uskogrudnosti i pri tom ostati dosljedni svojoj izvornoj konfesiji.

U svom pismu Nointelu, Panajotis ponajprije piše koliko cijeni što on pored tolikih državnčkih poslova revnuje pobijajući napade francuskih krivovjeraca na Istočnu crkvu. On se ljuti što se kalvinisti ne stide da nakon tolikih protivnih dokaza »ovu Crkvu prizivaju u pogubno sudioništvo krivovjerja«. ¹⁶ Ako žele znati vjeru Grčke crkve — piše nadalje Panajotis — zašto gledaju samo Ćirila [Lukaris] koji je osumnjičen s krivovjerja, maknut s patrijarškog prijestolja, smaknut i proklet. Ako žele znati što vjeruje Grčka crkva o Isusovoj stvarnoj prisutnosti u euharistiji, neka pogledaju svećeničke knjige zvane *ὁρολόγια*, molitve koje svećenici mole prije i poslije pričesti. Ako

¹⁴ Lalvy et Viller, n. d., LXXXII, LXXXVII.

¹⁵ N. dj., LXXXIII.

¹⁶ E. Renaudot, *La perpétuité de la foi de l'Église catholique touchant l'Eucharistie, défendue contre les livres du Sieur Claude, ministre de Charenton III, Paris 1781, 537.*

žele znati o broju sakramenata, neka pogledaju obrednike zvane *εὐχολόγια*. Te su knjige najvećma tiskane u Mlecima.

»Nema niti jedne Istočne crkve bez tih knjiga niti jednog svećenika koji ih ne bi poznao. Njima se služe Grci grčkim, Bugari, Srbi, Moldavci, Vlasi Ruteni s Moskovljanima slavenskim jezikom, Arapi arapskim, i da rječju zaključim, svi istočni kršćani imaju te knjige pri ruci, po njima obavljaju svoje molitve i po njima govore Bogu i svetima. Iz njih sviju izričito je i jasno mišljenje, oslonjeno na Sveto Pismo i kanone apostola i koncila, kako općih tako mjesnih. To neka istražuju kalvinisti i naći će istinsku vjeroispovijest Istočne crkve, a ne od Ćirila koji je zbog svojih izopačenih dogma protjeran s prijestolja, ubijen i osuđen.«¹⁷

Panajotis i Križanić pridaju veliko značenje liturgijskim knjigama kao mjeri pravovjerna. Panajotis poziva kalviniste neka po liturgijskim knjigama, a ne po Ćirilu Lukarisu utvrde vjeru Istočne crkve. Križanić, pak, poziva Ruse da spor s Latinskom crkvom raščiste po liturgijskim knjigama, a ne po anonimnim i kriptonimnim knjigama kao što su »Kirilova knjiga«, ili »Verenkina knjiga«.¹⁸ Tko od ove dvojice duguje kome ovakav načelan teološki stav — da li Križanić razgovorima s Panajotisom ili Panajotis onima s Križanićem, ili pak obojica nekom trećem?

Spomenutom Panajotisovu pismu pripisao je opsesivni Olier Nointel [i najnezatnije stvari zapisivao je svečano i službeno]:

»Mi Karlo Franjo Olier de Nointel, poslanik najkršćanskijeg kralja na Porti imperatora Turaka, svima koje će zanimati dajemo do znanja: mi smo u nakani da se rasprave sve sumnje i magle kojima su heterodoksní kalvinisti pokušali zaplesti u Francuskoj vjeru Grka, marljivo zatražili istinitost čitave stvari ne samo od patrijaraha, metropolitâ i mnogih drugih crkvenih redova nego i od lajika. Među ovima je prejasni Panajotis, tumač imperatora Turaka, znamenit po odličnim svojstvima, koji je, kao znalac i stručnjak nauke Istočne crkve, također njezin zaštitnik, braneći članke [vjere] koji je dijele od zapadne [crkve].«¹⁹

Iz ove karakteristike što ju je francuski ambasador dao Panajotisu proizlazi da je Panajotis bio i teolog, i to vješt, a uz to ne tek kabinetški nego, kako se čini, teolog koji nije zaoštravao razlike što dijele pravoslavnu i latinsku crkvu već branio sličnosti koje među njima postoje. Sličan pomirbeni duh bio je i Križanić.

Spomenimo još da je Panajotis u pismu Nointelu (20. XII 1671) obećao iz svoje biblioteke *rukopis jedne homilije Genadija patrijarha carigradskog o transsubstanciji*. Leon Allatius koji je mnogo pisao o Genadiju nije ovu homiliju spomenuo, nije to učinio ni Antun Possevin jer je s obzirom na nju bio u zabludi.²⁰ Sva tri imena što se ovdje spominju dolaze kod Križanića. Possevin još u mladenačkim spisima, Allatius upravu u kontekstu Genadija; a samoga Genadija (Georgios Scholarios) je Križanić predvidio za drugi svezak svoje

¹⁷ N. dj., 538.

¹⁸ Ivan Golub, Križanićevo teološko poimanje zbivanja, u: Život i djelo Jurja Križanića, 105—129.

¹⁹ Renaudot, n. dj., 529.

²⁰ N. dj., 309—310.

sume »Bibliotheca Schismaticorum Universa«. Ako se Genadijev rukopis nalazio u Panajotisovoj biblioteci u vrijeme Križanićeva boravka u Carigradu, jedva može biti sumnje da mu ga Panajotis nije pokazao.

Kad je riječ o *Panajotisovoj biblioteci*, treba imati na umu da je ona bila izuzetno znamenita, tako da je za njenu kupnju bio zainteresiran državnik Colbert i sam Ljudevit XIV. Colbert piše francuskom ambasadoru na Porti:

»Kako ste mi nedavno pisali da je biblioteka Panajotisa, prvog dragomana velikog vezira, vrlo znamenita i da će možda biti na prodaju, o čemu ne propustite govoriti čim se vratite u Carigrad, ja vam, evo, pišem o toj stvari da vam saopćim kako bi bilo važno za službu kralju da se potrudite saznati kakve su kvalitete knjige u toj biblioteci, i ima li u njoj veoma starih rukopisa, ili povijesnih knjiga o Levantu ili književnih djela ili znanstvenih djela pisaca poznatih u starini, a koja nisu uopće bila tiskana u Evropi. Bit će vrlo važno i vrlo drago kralju da je kupite i da se ona stavi u biblioteku Njegova veličanstva. No u slučaju da se u toj biblioteci nalaze samo molitvene knjige ili druge koje služe grčkim obredima, koje ne mogu biti ni od kakve koristi kod nas, u tom slučaju, kažem, ne kupujte tu biblioteku.«²¹

Da li je Panajotisova biblioteka bila poslije njegove smrti dana na prodaju i da li ju je Francuska kupila, nije mi poznato. U svakom slučaju bilo bi veoma zanimljivo utvrditi njezin sastav, jer bi se mogla steći predodžba o tome što je Križanić mogao u njoj vidjeti za svog boravka u Carigradu. Jedva može biti sumnje u to da se Križanić, povezan s Panajotisom, nije služio tada njegovom knjižnicom. U Panajotisovoj ostavštini se zacijelo nalazilo i Križanićevo pismo njemu, a možda i čitava prepiska. No gdje je ta literarna ostavština završila? Ne iznenađuje da je Panajotis imao veliku biblioteku. Bio je učen čovjek — i Križanić mu u svojim sjećanjima pridijeva upravo taj atribut; bio je, nadalje, imućan, jer je mnogo radio, a dobivao je i izvanredne nagrade za izvanredne poslove, kao, na pr., od Mlečana za svoje zalaganje oko »časne« predaje Krete Turcima. Čini se da je mnogo ulagao u knjige.

Nismo isključili mogućnost da je sam Panajotis preveo na grčki s izvornika djelo Petra Mogile. Postoji i jedan njegov neosporan prijevod i to s ruskog na grčki: »Katekizam istočne univerzalne i apostolske crkve, preveden s ruskog jezika na grčki po Panajotisu, dragomanu Visoke Porte, Leyden 1662.«²² Panajotis je očito znao ruski, a zanimao se i za rusku teološku misao. Učinio je nešto izuzetno: on, Grk, prevodi ruski vjerski tekst za grčke čitatelje. Inače se postupalo obrnuto — grčki vjerski tekstovi prevodili su se na ruski. Križanić koji je u vrijeme izlaska Panajotisova prijevoda čamio već u Sibiriji bio bi zacijelo obradovan ovim djelom već zato što je bilo neobično da Rusi Grcima nešto o vjeri priopćuju. On je, naime, snovao kako bi se Rusi odužili Grcima za dobročinstvo primljene kršćanske vjere tim da im pomognu oko pomirenja s Latinskom crkvom. Bilo bi zaista vrijedno znati koji je to ruski tekst Panajotis preveo i da li taj ide u one ruske knjige koje je Križanić osuđivao ili one koje je branio. Križanić i Panajotis su teološki prevodioci; Križanić je prevodio u svojoj »Bibliotheca Schismaticorum Universa« s ruskog (i grčkog) na latinski, a Panajotis s ruskog na grčki.

²¹ Scheffer, n. dj., 244.

²² N. dj., 19.

Panajotis nije bio samo prevodilac i izdavač teoloških pravoslavnih djela nego i teološki pisac. I to kontroverzist, baš kao i Križanić. U jednom takvom spisu raspravlja o kontroverziji između Grčke i Latinske crkve o beskvasnom kruhu, a u drugom o kontroverziji između kršćanstva i islama. Oba su u obliku dijaloga. Sličnim rodnom se u svojim kontroverzijama služio i Križanić.

4. *Razgovor Panajotisa s Azimitom — Διάλεξις Παναγιώτου μετὰ ἀζυμίτου*. Djelce se nalazi u rukopisu u biblioteci Rumunjske akademije znanosti u kodeksu 562, sveščić 13, na listovima 133—139.²³ Nije isključeno da se radi o istinitom, a ne tek o fiktivnom dijalogu, jer drugi dijalog koji se tiče islama posve je historijski. Tko je taj Latin, zastupnik beskvasnog kruha u liturgiji? Možda bi se to iz uvida u tekst dalo utvrditi. Možda je to Križanić? Možda je tu zapisan jedan od razgovora što ih je Križanić vodio za svog boravka u Carigradu 1651. s Panajotisom?

Dalje Panajotisovo djelce jest »*Διάλεξις τοῦ Πανευγενεσιάτου, χρησιμωτάτου τε καὶ σοφωτάτου διερμηνευτοῦ κυρίου κυρ Παναγιώτου ποιηθεῖσα μετὰ ἱεροῦ σοφοῦ διδασκαλοῦ τῶν Ἀγαρηνῶν, ἐν Κωνσταντινπόλει κατὰ τὸ ἀχξο ἔτος τῆς εὐσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*«. ²⁴ Djelce što sadrži razgovor koji je Panajotis imao s nekim učenim Turčinom 1662. u Carigradu nalazi se također u biblioteci Rumunjske akademije znanosti u svesku 631, na listovima 260—270. Bit će da je to Panajotisov razgovor s Vani-Efendijom. Možda je tekst razgovora između Panajotisa i Vani-Efendije, kako ga donosi Stamatiadis u svojim »Životopisima Grka velikih tumača Otomanske Porte«, ²⁵ preuzet iz ovog rukopisnog djelca.

Moguće je također da je djelce što se nalazi u Rumunjskoj akademiji istovjetno s djelom »*Dialogue de Panaiotti Nicusio de la Porte Ottomane, avec Vanni Efendi, lecteur de l'Alcoran, et prédicateur de Sultan Mehmet IV sur les principaux points de la religion chrétienne*«, što ga je La Croix uvrstio 1741. u djelo »*La Turquie chrétienne sous la protection de Louis-le-Grand*«. ²⁶ Vjerojatno je Panajotis, nakon sveg opreza, kad je došlo do posljednjega, bio spreman sve staviti na kocku i unatoč svojoj toleranciji islam odlučno otkloniti, a svoju kršćansku vjeroispovijest potvrditi. Slično nešto bilo je i s Križanićem koji je bio u Rusiji krajnje oprezan sve do izmišljanja svog kriptonima, ali kad je došlo do posljednjega izjavio je da je, spreman žrtvovati i svoj život. ²⁷

5. Da li se Križanić upoznao s Nikusiosom Panajotisom tek između 15. siječnja i 13. ožujka 1651, kad je boravio u Carigradu u sastavu austrijskog poslanstva Turskoj, ili su se oni već prije sreli, nije sigurno. Kao član i kapelan austrijskog poslanstva, Križanić je imao priliku saobraćati s Panajotisom, tadašnjim carskim tumačem. Koliko je pak Nikusios Panajotis upravo u vri-

²³ Constantin Litzica, *Catalogul Manuscripterol grecesti*, Bucuresti 1909, 243—244.

²⁴ N dj., 335.

²⁵ ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Βιογράφιαι*, 29—60

²⁶ Schetter, n. dj., 19.

²⁷ Jurij Križanić, *Sobranie sočinenij*, Moskva 1891, 56.

jeme tog poslanstva bio u poslanstvu angažiran, pokazat će relacije austrijskog poslanika Rudolfa Schmidta von Schwarzenhorna, koje je po povratku u Beč podnio caru, a koje priređujem za tisak.

Prilikom da razgovara s Panajotisom, Križanić nije propustio. Još se u Sibiriji spominje razgovora što ih je s njime vodio.²⁸ Kaže o njemu da je bio prevodilac i naziva ga učenim čovjekom. Iznosi i temu razgovora: arapske kabalističke knjige i budućnost turskog imperija; po Panajotisovu tumačenju, tadašnji turski sultan Mehmed mogao bi biti posljednji turski vladar.

6. U Arhivu Papinskog sveučilišta Gregorijane u 14. svesku Kircherove korespondencije, u kojem sam na ff. 25—26 našao Križanićevo pismo Kircheru, našao sam i pismo ovako potpisano: »Di Constantinopoli 19 di Giugno Anno Domini 1654. Panaioti Nicusio Interprete di Sua Sacra Cesarea Maestà presso la Porta ottomana« (f. 256 v). Pismo obuhvaća list 256r, koji je čitav ispisan Nikusiosovom rukom, i list 256v, koji sadrži svega dva retka teksta i konvencionalnosti kojima se običavalo završavati pisma; dimenzije pisma su 26,6 × 19.

Panajotisovo pismo Kircheru predstavlja izrazit primjer korespondencije stručnjaka. Panajotis piše Kircheru kako često razmišlja o teoremima njegova djela »Ars magna lucis et umbrae« i da je želio porazgovarati se jednom s Kircherom, ali njegova služba carskog tumača na Porti ne dopušta mu putovati. Pomišljao je da Kircheru piše, da mu pismom izrazi poštovanje i traži od njega neke filološke stvari, no nije se usudio bez dane prilike. Međutim, »hvaljen budi Gospodin koji, dok ja nisam mogao naći prilike, poslao mi ju je tako zgodno da je nisam mogao bolje poželjeti: stiglo je, naime, pismo od Velečasnog oca Križanića (Chrisanio) i poslije nekoliko dana uslijedilo je i Vaše predrago pismo presvijetlom gospodinu Carskom rezidentu o hieroglifima Teodozijeve stupa, za koje mi je naloženo da ih pribavim«. Šalje Kircheru što je još pred dvije godine u vezi s hieroglifima priredio iz svoje znatiželje, a kasnije će dati brižnije preslikati hieroglife i poslati ih prvom prilikom. Prilaže malen arapski traktat »Giaf«, koji je vrlo cijenjen kod istočnjaka. S tim dvjema stvarčicama nada se steći milost u Kirchera, te mu se stavlja na raspolaganje da mu, prema mogućnosti, bude na službu u krajevima Orijenta.

Iz pisma se vidi, da je Križanić svojim pismom Panajotisu posredovao vezu između njega i Kirchera. Oko čega se to posredovanje kretalo? Gotovo je sigurno da se ticalo Kircherove želje kako bi u svom egiptološkom zborniku »Oedipus Aegyptiacus« opisao i Teodozijev carigradski obelisk. Možda je sam Kircher, kome je Križanić, ako ne usmeno a ono pismeno u pismu od 7. III 1653, govorio o svom putu u Carigrad, zatražio Križanićevo posredovanje, ili mu se Križanić sam ponudio. Bit će da je, dakle, Križanić pisao Panajotisu o Kircherovoj želji da dođe do podataka o carigradskom Teodozijevu obelisku, a nešto kasnije sam Kircher pisao carskom rezidentu o toj stvari. Kakogod bilo, iz Panajotisova se pisma Kircheru razabire Križanićeve povezanost i s Kircherom i s Panajotisom.

Spomenuo sam da pismo Panajotisa Kircheru s dva priloga, o kojima je u pismu riječ, predstavlja primjer znanstvene korespondencije. Ne začuđuje da

²⁸ Peter Bezsonov, *Russkoe gosudarstvo* ... 135.

je Kircher objelodanio to pismo kao i rezidentovo pismo Kircheru u 2. svesku djela »Oedipus Aegyptiacus«, str. 304—306. Kao uvod u raspravu o carigradskom obelisku bilježi: pošto je dobio gotovo sve obeliske što se nalaze u Rimu i u Egiptu, želio je da dođe i do carigradskoga kako bi svoje djelo upotpunio. Nošen tom željom, sve je učinio da dobije podatke o njemu.

Možda je doista, kako smo već spomenuli, primivši Križanićevo pismo od 7. III 1653. zamolio i njegovu suradnju u tom nastojanju. On to, doduše, ovdje ne spominje, nego navodi samo ono što je kao posljednje i s uspjehom poduzeo, tj. da je uputio pismo Simonu Renigeru, carskom rezidentu kod Porte. Carski poslanik je udovoljio njegovoj molbi i »odmah je čitav posao povjerio Panajotisu Nikusiosu, Grku, tumaču carskog poslanika za to vrijeme na Otomanskom dvoru, mužu uistinu znamenitom i po vještini u jezicima i po svestranoj erudiciji«. ²⁹ Da bi pokazao kako su se i Reniger i Panajotis spremno odazvali njegovoj molbi, Kircher donosi pismo obojice, oba s nadnevkom 15. lipnja 1654. Iz Renigerova pisma vidi se da je Kircher svoje pismo njemu pisao 4. siječnja 1654, a Reniger ga je primio tek negdje u lipnju. Ako je Križanićevo pismo i Panajotisu stizalo isto tako sporo u Carigrad, onda je ono bilo poslano još ranije, jer je stiglo u Carigrad prije Kircherova pisma Renigeru. Moguće je dakle da se Križanićevo pismo Panajotisu datira negdje na kraj 1653, odnosno sam početak 1654.

Što je sve Križanić pisao iz Rima Panajotisu u Carigrad nije poznato; zacijelo o Teodozijevo obelisku, čiji je opis bio potreban Kircheru. No, nije li se možda spominjao i svog carigradskog boravka i zanimao se za ljude što ih je sreo i prilike koje je upoznao? Nije li ga osobito zanimalo što je s kalvinističkim utjecajima u carigradskoj pravoslavnoj crkvi? Valja se prisjetiti da je Križanić, kao znalac grčkog jezika i vješt teolog, za svog boravka u Carigradu poslan da u patrijaršijskoj crkvi jedne nedjelje provjeri da li su grčki metropoliti prokleli luteransku i kalvinsku herezu kako su to bili obećali carskom poslaniku Johanu Rudolfu Schmidu, kome je Križanić bio tajnik. Zacijelo se Križanić više nego od koga obavijestio od Panajotisa o protestantskim utjecajima u carigradskoj crkvi i raspravljao o ustuku protiv njih, jer su obojica bili oštri antiluteranci i antikalvinisti.

7. Carski rezident Simon Reniger napisao je Kircheru u vezi s carigradskim obeliskom dva pisma; jedno od 15. lipnja 1654, u kojem izražava spremnost da pribavi podatke o Teodozijevo obelisku, drugo od 10. I 1655, u kojem izražava radost što su podaci o obelisku stigli do Kirchera i što je s njima zadovoljan.

Prvo Renigerovo pismo Kircher je objelodanio u samom »Oedipusu«. Original pisma nalazi se u njegovu epistolariju u arhivu Papinskog sveučilišta Gregorijane pod signaturom: Athanasius Kircher, Miscellanea epistolarum XIV, br. 568, f. 93—95v. Pismo je, kaže Reniger, primio od Jakova kapucina posredstvom, čini se, isusovca Martina (Martinija?). U Kircherovu se epistolariju nalazi i pismo koje je Franciscus Martinus napisao u Carigradu 16. lipnja 1654. i

---

²⁹ Athanasius Kircher, Oedipus Aegyptiacus II, Romae 1652—54, 304.

u kojem priopćuje Kircheru da je njegovo pismo u vezi s carigradskim obeliskom predao carskom rezidentu Renigeru (Arhiv Papinskog sveučilišta Gregorijane, Athanasius Kircher, *Miscellanea epistolarum* XIII br. 567, f. 97).

Drugo Renigerovo pismo, s nadnevkom »Byzantij 10. Januarij 1655«, također se nalazi u Kircherovu epistolariju u arhivu Papinskog sveučilišta Gregorijane pod signaturom: Athanasius Kircher *Miscellanea epistolarum* XIV, br. 568, f. 91 (ispisan), f. 91v, i 92r i 92v prazan. Reniger saopćava da je tek 22. prosinca primio pismo što mu ga je Kircher pisao 12. kolovoza. Raduje se što je Kircher u redu primio željeni opis carigradskog obeliska i što je njime toliko zadovoljan, tako da mu nije potreban drugi bolji, koji bi on ipak bio poslao da nije nekoliko mjeseci zbog opasnosti od kuge, što je odnijela živote mnogih tisuća ljudi, živio na selu. Osobito je zanimljivo mjesto pisma koje govori o Kircherovu i Panajotisovu astronomskom i astrološkom interesu:

»i jer je Vaše Očinstvo zaželjelo pogledati nagovještaj i izračun (prognosticon et calculum) nedavne pomrčine Sunca prema promatranjima azijskih astrologa, njen opis, preveden od našeg tumača Nikusiosa Panajotisa, želio sam ovdje priložiti i štogod možemo ja ili naš tumač, muž veoma vješt, rado ćemo vam učiniti [...]« Na Kraju zahvaljuje što mu Kircher kani pokloniti »Oedipusa« čim taj izađe.

Astrološki nagovještaj u Panajotisovu prijevodu, o kojem Reniger govori u svom pismu od 10. siječnja 1655, nalazi se u Kircherovu epistolariju u arhivu Papinskog sveučilišta pod signaturom: Athanasius Kircher, *Miscellanea epistolarum* XIV, br. 568, na listovima 270—271. Dimenzije su mu 30,8 × 21. Pisan je Panajotisovom rukom; to sam utvrdio na temelju usporedbe toga nepotpisanog teksta s Panajotisovim autografskim pismom Kircheru.

Tekst je s više strana zanimljiv. On je veoma jasan primjer tadašnje azijske astrologije i astrologije uopće, a to da ga je Panajotis preveo na Kircherovu želju pokazuje kako su i Kircher i Panajotis imali afiniteta, ili barem kurioziteta, i za astrologiju. Tekst je preveden na talijanski. Ima dva dijela: prvi astronomski, a drugi astrološki.

U prvom, astronomskom dijelu posebno se opisuje vrijeme i pojava pomrčine. Drugi, astrološki dio, govori o predviđanjima zbivanja koja iz pomrčine i njene horoskopske smještenosti proizlaze:

»... knezovi i gospodari zemalja i kraljevstava upravljat će svoje zemlje vjernošću i pravednošću, ali podložnici i vojnici bit će neposlušni, drski i buntovni [...] Učeni i religiozni ne će se poštivati niti biti potrebni.« (f. 270)

Nakon ovog načelnog predviđanja govori se sasvim konkretno o pojedinim zemljama: najprije o istočnima, gdje će biti previranja i nevolja. Zatim:

»Vladari kršćanskih kraljevstava bit će slabi i potišteni, a njihovi krajevi će trpjeti glad i prevrate i pobune, njihove vojske bit će ojađene zbog nedostatne plaće[?], loše tretirane. Među Arapima bit će neprijateljstva i bitke, a u predjelima Meke bit će prevrata i razdora. U zapadnim i sjevernim krajevima skupljat će se vojske, a narodi će biti od neprekinutih ratova izmučeni« (f. 270v).

Slična se zla predviđaju i za Judeju, Babiloniju i Alepo, Poljsku i Njemačku, gdje će doći do narodnih buna, opsjedanja utvrda, krvnih bolesti i kuge. U zraku će se, pak, pokazati »znakovi kao oganj i komete« (f. 270v). Sve će to potrajati dvije godine, a vrhunac će uslijediti nakon prve godine.

Što se Turske tiče, i o njoj predviđanje govori. »Međutim, turska zemlja i pripojene (collonate) zemlje i grad Carigrad bit će slobodni od gore rečenih zala po gospodnjoj milosti« (f.271r).

Zanimljivo je kako je u tim, dosta teškim vremenima, bujala astrologija, cvala su ukazanja, prepričavali se znakovi i granala proroštva. Tako je bilo i u Rusiji, kada se Križanić u njoj nalazio. Križanić je zauzeo svoj stav prema tim i takvim pojavama. Nenaklon astrologiji, dosta je bio sklon teološkom tumačenju zbivanja; tuđ površnoj kazuističkoj prognozi, nastojao je pronicati u teološki smisao događajnih tokova i u zakonitostima društvenog, ekonomskog, ratnog i povijesnog razvoja nazirati budućnost. Napisao je, uostalom, i djelo »Tumačenje povijesnih proroštava«, u kojem razvija osebujnu teologiju povijesti.³⁰ U tome je bio, čini se, iznad svog vremena, možda i iznad Kirchera. Uvid u Kircherovo djelo »Diatriba de prodigiosis crucibus quae tam supra vestes hominum, quam res alias, non pridem post ultimum incendium Vesuvii Montis Neapoli comparuerunt« (Rim 1661) mogao bi pokazati kako se Kircher odnosio prema takvim pojavama.

U svom prvom pismu Kircheru Panajotis je izrazio nadu da će ostati s njim u vezi. Spomenuti astrološki nagovještaj to potvrđuje. A postoji u Kircherovu epistolariju i jedno Panajotisovo pismo iz Carigrada iz 1657 (?) pisano grčki. U njemu je riječ i o Teodozijevu carigradskom obelisku (Arhiv papinskog sveučilišta Gregorijane u Rimu, Athanasius Kircher, Miscellanea epistolarum XIV, br. 568, f. 295—296v).

8. Križanićev znanac, a čini se i prijatelj, Nikusios Panajotis obavještavao je carskog rezidenta Casanovu 1669—70. o pregovorima što su se na Porti vodili o akcijama Petra Zrinskoga; Casanova je, pak, izvješćivao Beč.³¹ To je onaj Petar Zrinski koji je želio imati Križanića, vršnjaka i mladog rimskog doktora, u svojim dvorima, ali taj nije toga htio bojeći se da zbog dvorske udobnosti (zar samo zbog nje ili i zbog različitosti gledanja na spas domovine?) ne izgubi svoju, kako reče, »moskovsku namisao — intentio moscoviti-ca«.³²

Koji su motivi poticali Panajotisa da odaje Casanovi urotu Zrinskoga? Panajotis je bio odveć veliki političar da bi tako postupao, ako bi se to protivilo njegovu političkom vrednovanju. Treba se prisjetiti kako je Križanić zabilježio, da je prema Panajotisovu mišljenju, turski imperij na zalazu svoje moći. Možda mu se turska intervencija u Hrvatskoj činila povijesnim apsurdom, a logika Zrinskog i Frankopana politički loša tj. kao oslanjanje na nekoga tko propada i kao produljivanje života onome kome je suđeno umrijeti, tj. turskom carstvu. Možda je Panajotis odavao Zrinskog upravo zato što je dijelio Križanićevo mišljenje a ne Zrinskoga o oslobođenju Slavena (a i Grka) od Turaka.

³⁰ Golub, Križanićevo teološko poimanje, 105—129.

³¹ Franjo Rački, Isprave o uroti bana P. Zrinskoga i kneza Fr. Krste Frankopana, Zagreb 1873, 74, 98—100, 303—304. Ferdo Šišić. Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine, u: Posljednji Zrinski i Frankopani, 76.

³² Euzebije Fermeždžin, Prinos za životopis Gjurgja Križanića, svećenika i kanonika Zagrebačke biskupije, Starine JAZU 18, 222.

Križanić piše:

»U Carigradu sam slušao govoriti Nikusiosa Panajotisa, prevodioca, učena čovjeka, da on ima arapske knjige i u njima po kabalistici napisana imena nekih kraljeva, i pod svakim su mračno pripisana proroštva da ih nije moći razumjeti. A knjige su stare. A onih imena je po broju upravo toliko koliko je bilo svih turskih kraljeva, upravo do današnjeg Mehmeta. I iz toga je Panajotis zaključivao kako će istini odgovarati da će ovaj Mehmet biti posljednji turski kralj.«³³

Međutim, kako su politički i vojno Križanić i Panajotis zamišljali skoru propast turskog carstva nije poznato. Možda je Križanić izložio Panajotisu svoje zamisli o ruskoj »mesijanskoj« misiji s obzirom na Turke i Slavene. Odakle je Panajotis očekivao spas i svoga, grčkog naroda? Da li — kao i Križanić — od Rusije? Napokon, da li je mladi Križanić, koji se iz Rima vratio s jasnom koncepcijom o spasu Slavena od Turaka i Nijemaca, pa i Grka po Rusima, govorio o tome Petru i Nikoli Zrinskom, i nisu li se u tome njihovi pogledi razilazili?

9. U Kircherovu »Oedipusu« izašla je i Križanićeva pjesma na turskom jeziku. Postavlja se pitanje odakle Križaniću poznavanje toga jezika? Za versifikaciju nije dovoljno bilo kakvo poznavanje jezika. Moguće je da je Križanić učio turski za svoga dugog puta u Carigrad kao osobni tajnik poslanika J. Rudolfa Schmida zum Schwarzenhorn, koji je izvrsno govorio turski.³⁴ Jedva da bi Križanić išao u tursku prijestolnicu, a da se ne bi potrudio oko turskog jezika. Možda je Križanić već sastavljenu pjesmu za Kircherov »Oedipus« slao Panajotisu na uvid i ispravak. On se u svom pismu u ožujku 1653. ponudio Kircheru kao suradnik o ilirskom jeziku za najavljeno djelo »Turris Babel«, i možda ga je Kircher tada zamolio za stihovnu suradnju za »Oedipusa«.

³³ Bezsonov, n. dj., I, 135.

³⁴ Peter Meineberger, Johan Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629—1643. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Geist und Werk der Zeiten No. 37. Bern—Frankfurt 1973.

Što se tiče Križanićeva poznavanja turskog jezika i njegove pjesme na tom jeziku postoje tri rada o tom predmetu; jedan je od F. E. Korscha (spomenut u Belokurov, J. Križanić v Rosii, Moskva 1907, 8). Drugi na turskom: Hazai Gy., J. Križanic' in Illyria basilikli escrindeki Lâtin harfleriyle yazili bir Türkçe metin hakkında, u Zborniku: Németh armagani, Ankara 1962, str. 257—262. Treći, upravo objavljeni, rad jest: Michael Heaney, Križanić and the Turkish language, Wiener Slavistisches Jahrbuch 20, 1974, 53—72. Heaney je jezično podrobno analizirao Križanićevu pjesmu u Kircherovu »Oedipusu« na turskom i sve turske rečenice koje se mogu naći u Križanićevim djelima.

Pripomenuo bih da je Križanić inicijaciju u turski jezik mogao dobiti još kao župnik u Nedelišću 1643—44. od Nikole Zrinskoga, koji je obitavao u svega nekoliko kilometara udaljenom Čakovcu, a s kojim je Križanić bio sprijateljten. Nikola Zrinski je umio turski savršeno (Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrinyi. Ein Beitrag zur Zrinyi-Literatur. Mit Literatur-historischen Einleitung. Wien 1893, str. V—VI). Ako je Križanić inicijaciju u turski jezik mogao dugovati Nikoli Zrinskom, usavršenje u jeziku zacijelo je dugovao carskom poslaniku na Visoku Portu Johannu Rudolifu Schmidu zum Schwarzenhorn i, eventualno, Nikusiosu Panajotisu, tumaču Porte.

Zašto su Križanić i Kircher željeli također pjesmu i na turskom, nije jasno, pogotovu zato jer to princip po kojemu su pohvalne pjesme za »Oedipusa« bile izabrane nije zahtijevao. Princip je bio da uvodne elegije budu napisane na onim jezicima koji se u tom djelu spominju, a turski u njemu ne dolazi, tako da je na kraju uvodnog dijela što sadrži elegije u »Oedipusu« dodana bilješka da ima nekoliko pjesama na jezicima koji nisu ondje, a među njima je i turski. U sloju elegija u »Oedipusu« nema druge pjesme na turskom do Križanićeve. Pjesma je poziv Turcima da traže istinu i čitaju Kircherovu knjigu. U svakom je slučaju odraz sugovorničkog stava prema Turcima.

Svakako je »Oedipus« dopro do Carigrada, jer ga je Kircher obećao darovati carskom rezidentu Renigeru. Bit će da ga je darovao i Panajotisu, pa su Križanićeve tursku pjesmu zacijelo čitala oba njegova carigradska znanca.

IV. LUKA HOLSTENIUS I JURAJ KRIŽANIĆ

1. Luka Holstenius¹ rodio se u Hamburgu 27. rujna 1596. Akademske je studije započeo 1611. u Rostocku, da bi se doskora preselio na sveučilište u Leidenu, gdje je ostao šest godina i imao za učitelje Ivana Meursiusa, Danijela Heinsiusa, Hugu Grotiusa, Gerarda Ivana Vossa, Gaspara Barlesa. Pokazivao je posebno zanimanje za platonsku filozofiju i studij medicine.

U vrijeme njegovih sveučilišnih studija u Leidenu pada jedan, za njegovo životno usmjerenje značajan, intermezzo. Od konca 1617. do konca 1618. mladi Holstenius prati Filipa Cluveriusa, humanistu i geografa, na njegovu putu kroz Italiju i Siciliju. To je putovanje pobudilo u Holsteniusu strast za studijem povijesti geografije. Holstenius se vraća u Leiden da dovrši sveučilišne nauke.

Doskora Holstenius prati senatora Gaspara Vospergiusa u jednom političkom poslanstvu na dvor danskog kralja Kristijana IV. Holstenius još nije imao ni dvadeset i pet godina, a namislio je prirediti zbornik grčkih geografa. Ta ga namisao neće ostaviti cijelog života, no oživotvoriti je neće uspjeti.

Nešto slično je bilo s Križanićem. U mladim je danima zamislio zbornik teoloških kontroverzija između pravoslavne i rimske crkve i na njemu će raditi cijelog života, no svoje djelo neće ugledati u tisku.²

U svrhu pripremanja građe za svoj Zbornik grčkih geografa Holstenius odlazi u Englesku. U Londonu i Oxfordu ispituje i ispisuje velik broj klasičnih, posebice geografskih tekstova. Pošto je tako dvije i po godine proveo u Engleskoj (travanj 1622—listopad 1624), Holstenius dolazi u Pariz, da u ondješnjim bibliotekama nastavi radom. Ondje preuzima službu bibliotekara kod Henrika Des Mesmesa.

¹ Roberto Almagia, *L'opera geografica di Luca Holstenio, Studi e testi* 102, Città del Vaticano 1942, donosi obilne biobibliografske podatke o Holsteniusu koje ovdje sažimljem.

² S.A. Belokurov, *Jurij Križanić v Rosii, Čtenija v Imperatorskom obščestve istorii i drevnostej rossijskih, Moskva 1903, knj. 3, Priloženija, 280.*

U Parizu Holstenius prelazi s protestantizma, u kojem je bio rođen, na katolicizam. Pisac predgovora posthumnom Holsteniusovu djelu »Codex regularum monasticarum et canonicarum« tumači taj njegov korak ovako: »... u Parizu je brižljivo prionu uz studij teologije. Dok je maljivo studirao dogme Sv. Pisma i Svetih Otaca, upoznavši zablude protestanata, obratio se u krilo pravovjerne i katoličke rimske crkve«. ³ Sam pak Holstenius bilježi da je kroz čitanje substancijalno apsorbirao katolicizam. ⁴ Najviše je poticaja dobio kroz dodir s učenim isusovcem Jakobom Sirmondom, koji mu je osobito bio na pomoć u istraživanju kodeksa. ⁵

Godina 1625. bila je presudna za Holsteniusa. Tada je kard. Franjo Barberini, sinovac pape Urbana VIII, kada se našao u Parizu, pozvao Holsteniusa, po preporuci Jeronima Aleandra Mlađega s kojim je on saobraćao radeći na Zborniku grčkih geografa, da prijede iz Pariza u Rim. Holstenius je prihvatio poziv, no u Rim je došao tek u proljeće 1627; prije toga je poduzeo jedno putovanje u pratnji kard. Bernardina Spade, čiji je brat, otac Virgilije, bio osobito naklonjen Jurju Križaniću.

Kard. Barberini udomio je kod sebe Holsteniusa. Tako je Holstenius stanovao u Palazzo Barberini, koja palača i danas stoji u Rimu u Via Quattro fontane kao prostor Nacionalne galerije. Holstenius je kardinalov tajnik. Maffeo pak Barberini, koji tada sjedi na papinskom prijestolju kao papa Urban VIII, učinio je Holsteniusa kanonikom Vatikanske bazilike.

2. Godine 1629. papa šalje Holsteniusa u Varšavu da novoizabranom kardinalu Santa Croce preda kardinalske insignije. Putovanje ga je vodilo, kako sam veli, »in ultimam usque Sarmatiam« ⁶ i preko Siene, Firenze, Bologne, Ferare i Mletaka, te preko tridentskih Alpi u Innsbruck, Beč, pa preko Moravske do Šleske. Na povratku ga je put vodio preko Wroclawa, Praga, Bratislave, Beča, Štajerske, Kranjske, Trsta i Riminija do Rima. ⁷ Njegov iskaz, koji će kasnije dati u vezi sa sporom oko Kranjske, Koruške i Štajerske, u kojem je bio i Križanić angažiran, imat će i karakter očevice. Poljsku je opisao dosta tamnim bojama. Križanić je još kao student teologije (1641—42) u Rimu tražio preko tajnika Zbora za širenje vjere Franje Ingolija, da mu se omogući proučiti Holsteniusov opis puta »in Sarmatiam«. Da li je to Križaniću bilo tada omogućeno ne znamo, no prije ili kasnije ga je zacijelo pročitao. Možda se tamne boje kojima Križanić crta i ocjenjuje suvremenu Poljsku duguju dijelom Holsteniusu.

Godine 1636. Holstenius postaje prefektom Biblioteke Barberini, a 1637. kard. Barberini povjerava mu da prati novoobraćenog landgrofa Fridrika od Hessena na Maltu. S njim putuje i Atanazije Kircher kao grofov duhovni savjetnik. ⁸ Možda su se upravo na tom putovanju sprijateljili Kircher i Hol-

³ Lucae Holstenii Vaticanae Basilicae canonici et Bibliothecae praefecti Codex regularum monasticarum et canonicarum [...] Augustae Vindelicorum Sumptibus Ignatii Adami et Francisci Antonii Veith Bibliopolarum. Anno MDCCLIX str. II.

⁴ Almagia, n. dj., 5.

⁵ na i. mj.

⁶ N. dj., 19.

⁷ N. dj., 20.

⁸ N. dj., 21.

stenius. Isti kard. Barberini, koji je u Rim pozvao Holsteniusa, sudjelovao je u tome da u Rim dođe i Atanazije Kircher.⁹

Godine 1638. Holstenius dobiva diplomu »doctoris utriusque iuris«.

3. Inocencije X imenuje Holsteniusa prefektom Vatikanske knjižnice i u toj ga službi potvrđuje i njegov nasljednik Aleksandar VII. U to su nekako vrijeme na čelu Vatikanske biblioteke Barberini: Franjo kard. Barberini od 1627—33, a nakon njega Antun kard. Barberini (senior) do 1646. Spomenimo da je od 1649. do 1659. na čelu Vatikanske biblioteke onaj kard. L. Capponi, koji je pisao u Smolensk o Križanićevoj misiji, kad je ovaj čekao priliku da ode u Moskoviju (1646). Vjerojatno je Križaniću rad u Vatikanskoj biblioteci bio omogućen kad su se na čelu knjižnice nalazili s jedne strane kard. Capponi, a s druge Holstenius.

Kad je trebalo da jedan prelat u Innsbrucku primi u papino ime ispovijest katoličke vjere od švedske kraljice Kristine, oko Aleksandra VII palo je na Holsteniusa. I sam obraćenik, bio je najpodesniji za novoobraćene. On tada zacijelo datira Holsteniusova povezanost s kraljicom. U njegovu se epistolariju nalazi nekoliko autografskih pisama oratorijanca Virgilija Spade, u kojima moli Holsteniusa za neke podatke u vezi s kraljičinom pratnjom prilikom njena dolaska u Rim; ne traži to radi znatizelje nego da učini uslugu za koju je zamoljen, jer se boji da je po srijedi neka krađa ili prijevara.¹⁰ Sačuvan je i Holsteniusov odgovor.¹¹ Odmah spomenimo da je Virgilije Spada bio čovjek intervencija i pomaganja drugima. On je svoja poznanstva s jednim upotrebljavao da bi pomogao drugima. Tako će on poznanstvo s Holsteniusom upotrijebiti i za to da učini usluge Križaniću.

Holstenius je umro u Rimu 2. II 1661. u dobi od 65 godina. Pokopan je u njemačkoj nacionalnoj crkvi Sancta Maria de Anima u Rimu. Kardinal Franjo Barberini podigao mu je nadgrobni spomenik koji se nalazi u lijevoj lađi na zidu između glavnog i pokrajnog oltara, sazdan od višebojnog mramora. Ima pet slojeva: mramorno crno postolje i iznad njega zavjesu od bijela mramora s natpisom; zavjesu drže dva anđela smrti između svojih krila, a prebačena je preko njihovih glava; ponad nje je crni medaljon sa simboličkim figurama i kardinalski grb sa stablom života u bijelom mramoru; a sasvim gore je crni medaljon s Holsteniusovim poprsjem u reljefu. Ima visoko čelo, dugoljasto lice, zaoštrenu bradu, opuštene brkove, oči upale u šupljine, orlovski nos, blag i smiren izraz lica.

U istoj crkvi nalazi se još jedan grobni spomenik, pred kojim je Križanić mogao stajati: spomenik Olausu Magnusa. Križanić u svojim djelima govori o tom znamenitom piscu. Još je zanimljivije da govori baš o onim djelima — viđenjima i proroštvima sv. Brigitte o kojima je riječ na Magnusovu nadgrobnom spomeniku.¹² Spomenik se nalazi na prvom stupu između glavne i lijeve lađe u bijelom mramoru. Evo natpisa:

⁹ Vita Admodum Reverendi P. Athanasii Kircheri, 52.

¹⁰ Vatikanska apostolska biblioteka, Barb. Lat. 6500, f. 182.

¹¹ Navedeni manuskript, f. 11.

¹² Križanić, *Sobranie sočinenij* II, Moskva 1891, 49.

OLAVS MAGNVS /ARCHIEPISCOVVS VPSALENSIS/ SANCTAE BIRGITAE VISIONVM /RERVM GESTARVM SVECIAE/ CELEBERRIMVS EDITOR/ HAC IN ECCLESIA /SEPVLTVS EST/ DIE PRIMA AVGVSTI MDLVII.

5. Sažetu karakteristiku Holsteniusova lika i rada nalazimo zapisanu u Accademia dei Lincei prilikom njegova primanja za člana akademije. Tu se kaže da je on čovjek odličnog morala, da je pjesnik grčki i latinski, da je geograf takvih razmjera da će se njemu dugovati restauracija te znanosti, da je veoma radin, u neprestanom traženju knjiga skrivenih po bibliotekama, da vječno radi s perom u ruci, postilira djela drevnih pisaca, da je u znanstvene svrhe proputovao dobar dio Evrope.¹³ Moroni, pak, piše o Holsteniusu: »Vrlo učen poznavalac crkvene i svjetovne starine, Holstenius je posjedovao prodorno rasuđivanje i egzaktnu kritiku, pisao je s čistoćom i preciznošću, čime je stekao evropski glas«. ¹⁴ Čini se da je među raznim strujama znao djelovati pomirljivo; tako se, bilježi Moroni, govorilo da ga je Inocencije X htio imenovati kardinalom baš zato što je bio posrednik između njega i Barberinija.¹⁵ Između obitelji Barberini i Inocencija X (Pamphili) postojala je neka napetost. Holstenius je stanovao i radio kod kard. Franje Barberinija i opet bio prefekt Vatikanske knjižnice kod Inocencija X.

Holsteniusov mnogostruki rad dade se ponešto shematski grupirati, u ove skupine: bibliotekarstvo, geografija, istraživanje crkvene i svjetovne starine, orijentalistika.

6. S područja orijentalne teologije dva su zapažena traktata iz Holsteniusova pera, a tiču se podjeljivanja i oblika sakramenta potvrde kod Grka. Oba su tiskana posthumno 1668. i ponovo pretiskavana.¹⁶ Nije sigurno da li su Križanić i Holstenius i na razini istočne teologije intenzivnije saobraćali, no sigurno je da je Križanić kasnije u Rusiji, u djelu »Ob svätom krešćenju«, pisao i o sakramentu potvrde. Bilo bi bez sumnje korisno usporediti Križanićevo pisanje o potvrdi s Holsteniusovim.

7. Holsteniusov rad na istraživanju crkvene starine uklapa se u jedno gibanje značajno za XVII stoljeće, koje je nastojalo da starinske kodekse, napose crkvene, pohranjene po raznim knjižnicama, otkrije i učini pristupačnim javnosti.¹⁷

Od Holsteniusovih radova te vrste treba napose spomenuti »*Liber diurnus Romanorum Pontificum*«, ¹⁸ sačuvan kao rukopis u Vatikanskoj knjižnici pod signaturom »Riserva V, 25«.

¹³ Almagia, n. dj., 7.

¹⁴ Gaetano Moroni, Holstenio o Olstenio Luca, Dizionario di erudizione storico-ecelesiastica 33, Venezia 1845, str. 251.

¹⁵ na i. mj.

¹⁶ N. dj., 252.

¹⁷ Holstenius, Codex regularum, str. I.

¹⁸ Taj znameniti kodeks otkrio je i objelodanio Holstenius pod naslovom: »*Liber diurnus Romanorum Pontificum ex antiquissimo codice ms. nunc primum in lucem editus. Studio Lucae Holstenii. Romae Typis Josephi Vannacci 1658*«.

Holstenius je nadalje iznalazio i priređivao za objavljivanje dokumente najstarijih koncila, drevna pisma papa, pisma i konstitucije careva. Nalazio ih je ponajviše u Vatikanskoj knjižnici, a zatim u drugim knjižnicama i arhivima. Tako je, npr., u Biblioteci Barberini našao materijale u vezi s Rimskom sinodom pod papom Damasom, pismo Damasa Paulinu Antiohijskomu, pismo Siricija Anisiju i ostalim biskupima Ilirika, pismo pape Simplicija Akaciju, konstatinopolitanskom biskupu. Zbirku dokumenata crkvene starine Holstenius je priređivao po želji i troškom pape Aleksandra VII. Međutim, smrt je pretekla Holsteniusa. Djelo je ostalo nedovršeno, pa ga je doradio i izdao godinu dana nakon njegove smrti, njegov protektor i prijatelj Barberini kard. Franjo.¹⁹

Drugi veliki pothvat Holsteniusov bio je rad na kolekciji monastičkih i kanoničkih regula. Smrt je prekinula Holsteniusov rad na kolekciji monastičkih regula, pa je i tu posredovao jedan njegov prijatelj. Orientalist Leon Allatius izradio je prema Holsteniusovim ceduljama četiri uvodna poglavlja o monaškim regulama i povijesti monaštva uopće. Holsteniusovo je djelo izašlo posthumno pod naslovom »Lucae Holstenii Vaticanae Basilicae Canonici et Bibliothecae Praefecti Codex Regularum monasticarum et canonicarum«. Spomenimo da je nedavno Holsteniusov »Codex regularum« ponovno anastatski izdan. Djelo predstavlja prvorazredan izvor i klasičan prilog za povijest kršćanskog monaštva.

Rekli bismo da je Holstenius toliko vremena posvetio heurističkom radu, kako u pripremanju Kodeksa monastičkih regula tako i u priređivanju dokumenata starih crkvenih koncila, da nije sam dospio da ta djela izda.

Križanićev rad na kolekciji raskolničkih teoloških spisa u stanovitom se smislu posve uklapa u unaprijed spomenuta nastojanja XVII stoljeća.

Iako je Križanić imao pred sobom tiskana djela, koja je s ruskog i grčkog prevodio na latinski, njegov rad na djelu »Bibliotheca Schismaticorum Universa« ipak ulazi u spomenuto gibanje XVII st. jer je prevođenje tih, inače veoma rijetkih, djela bilo ekvivalentno otkrivanju i priopćavanju rijetkih kodeksa; to poglavito vrijedi za ruski pisane spise, koje je tek prevođenjem trebalo otkriti rimskim krugovima. I tako što su Holsteniusovi radovi na kolekciji koncilskih izvora i na kodeksu redovničkih pravila ostali neobjelodanjeni za njegova života, tako je i Križanićev rad na kolekciji raskolničkih spisa »Bibliotheca Schismaticorum Universa« ostao neobjelodanjen. No dok su Holsteniusovi radovi brzo posthumno izdani, Križanićeva je kolekcija ostala do danas neobjavljena. Spomenimo napokon, kako je razumljivo da je Holstenius koji je sam radio na kolekciji drevnih kodeksa cijenio i hvalio Križanićev rad na prevođenju raskolničkih djela na latinski jezik.

8. Kako je već spomenuto, Holstenius je još u mladosti nakanio prirediti i izdati zbornik »Geographi Graeci Minores«.²⁰

---

¹⁹ Collectio Romana bipartita veterum aliquot historiae ecclesiasticae monumentorum, edi coepta a Luca Holstenio, Vaticanae Basilicae Canonico, et Bibliothecae Praefecto, dum viveret: absoluta post eius obitum, Notis ipsius posthumis adiunctis. Romae, Typis Iacobi Dragondelli MDCLXII, Superiorum permissu.

²⁰ Almagia, n. dj., 38—42.

Kao drugi dio Holstenius je namjeravao izdati zbirku grčkih pisaca koji su pisali o gradu i carstvu bizantskom. Imao je u planu i to da objelodani Leksikon Stjepana Bizantinca, popravljen i dotjeran, te djelo Dionizija »De situ Orbis« (ukoliko ne bi ušlo u zbornik grčkih geografa), te nemalo autora o tzv. Svetoj geografiji, poglavito o Svetoj zemlji. Od toga grandioznog pothvata, koji u biti nije imao presedana, ostali su samo raspršeni ostaci, u različitom obliku i stupnju izrađenosti.²¹

Važan je Holsteniusov geografski rad koji se sastojao u stavljanju »postilla«, marginalnih bilježaka uz tekstove raznih geografa i povjesničara. Spomenut ćemo samo Konstantina Porfirogeneta. U kodeksu Barb. Lat. 3013 u Vatikanskoj knjižnici nalazi se nekoliko folija iskidanih iz Porfirogenetova djela »De administrando Imperio«, iz izdanja »Leidae 1611« (fol. 53—60) s marginalnim opaskama Holsteniusa.²² U istoj knjižnici nalazi se i Holsteniusov vlastiti primjerak djela »Constantini Porphyrog. op. a graeco-latine, Leidae 1617, to. II«. Na prvoj čistoj stranici prije naslovne nalaze se Holsteniusove opaske o vremenu kompozicije i podjeli djela »De administrando Imperio«. Sam, pak, tekst obiluje Holsteniusovim autografskim opaskama koje se sastoje u ispravicima grčkog teksta, i još češće, u ispravicima latinskog prijevoda.²³ Veoma bi zanimljivo bilo utvrditi da li je Holstenius postilirao i korigirao ona mjesta u Porfirogeneta koja se tiču Hrvata. Križanić se služio u Rusiji citatima iz Porfirogeneta. Možda je u Rimu preko Holsteniusa došao do upotrebe tog djela.

Iako je Holsteniusovo djelo ostalo nedovršeno i neobjelodanjeno, Holstenius se ocjenjuje kao vrlo zaslužan za geografsku znanost. On je, zaključuje R. Almagià svoje istraživanje o Holsteniusu kao geografu, u prvom redu postavio definitivno solidne temelje, kriterije i metode kojima se kritičko izdanje geografskih klasičnih tekstova treba inspirirati. Metoda koju je primijenio pri izradi zbornika *Geographi Graeci Minores* ne razlikuje se bitno od one koja bi se uvijek morala primijeniti kod sličnog pothvata. Holstenius je, nadalje, nastavljajući put što ga je otvorio Cluverius, postavio temelje studiju historijske geografije i topografije. Napokon, Holstenius je mnogo pridonio modernoj kartografiji.²⁴

O Križanićevim geografskim zanimanjima govore kako geografski opisi tako i navodi iz geografskih pisaca što dolaze u njegovu opusu. Nesumnjivo je da bi se mogla (i morala) izraditi studija o Križaniću kao geografu. Spomenimo samo njegova djela o Kini i Sibiriji iz posljednjih godina njegova života. Da je Holstenius uveo Križanića u rad na geografiji i da su oni na toj razini saobraćali, dosta je vjerojatno. A moguće je da se Križanić koristio geografskim djelima iz Holsteniusove biblioteke.

Što se *bibliotekarstva* tiče, Holstenius ide među najveće bibliotekare²⁵ i najstrastvenije bibliofile.²⁵ Autorica prve velike povijesti Vatikanske biblioteke Jeanne Bignami Odier naziva ga »Le grand Holstenius«. »Taj veliki

²¹ N. dj., 43—44.

²² N. dj., 27—28.

²³ N. dj., 30—31.

²⁴ N. dj., 152—153.

²⁵ N. dj., 7—10.

²⁶ N. dj., 7.

čovjek« piše ona, »koji je nalazio vremena za sve, ostavio je u Vatikanskoj biblioteci tragove svoje skrbi oko reda i širine svojih ideja u brojnim aktima svoje administracije napisane njegovim lijepim rukopisom«. ²⁷ Spominjem samo autografski Holsteniusov kodeks Reg. Lat. 347 u Vat. biblioteci, koji na 43, s obje strane ispisana, folija sadrži popis djela sv. Augustina, koga je Holstenius, kao i Križanić, veoma cijenio.

Značajno je da Križanić, došavši 1659. u Moskvu, podnio je caru predstavku kojom mu se stavlja na raspolaganje i u kojoj saopćava u čemu može poslužiti, pa veli da je spreman služiti kao carev knjižničar, biti caru na ruku stručnom knjigom. ²⁸ Još godinu dana prije Križanić je saobraćao u Rimu sa znamenitim bibliotekarom Holsteniusom. Zacijelo mu je taj bio na neki način učiteljem u bibliotekarskom umijeću.

9. Svojim poznavanjem stvari, izuzetnom upornošću, brojnim vezama i spremnošću da uloži velika sredstva Holstenius je u kasnijem svom stanu u Sant' Onofrio na Gianicolu u Rimu skupio bogatu osobnu knjižnicu.

Oporučno je brojna tiskana djela svoje biblioteke ostavio knjižnici Augustinaca u Rimu, koja postoji i danas kao »Biblioteca Angelica«; tek je izuzeo nekoliko talijanskih knjiga koje je ostavio kard. Chigiju, sinovcu pape Aleksandra VII, a lijep broj ih je ostavio i kard. Barberiniju koga je imenovao univerzalnim baštinikom:

»Budući da je bio moj posebni osjećaj uvijek služiti istini i javnom dobru, želim da moje tiskane knjige koje će dostaviti moj baštinik budu smještene u samostanu Sv. Augustina u Rimu, u odijeljenom mjestu Stare biblioteke, da budu na uvid i službu javnom dobru kako se to čini s knjigama Stare biblioteke.« ²⁹

Holsteniusova je biblioteka brojila oko 3500 djela. ³⁰ Inventar se biblioteke, dane samostanu Augustinaca u Rimu, nalazi u samostanu Trecoredaca u Nancyu, a njegov ovjerovljen prijepis u Biblioteca Angelica u Rimu pod signaturom Mss. 1754. Djela su u tom popisu svrstana po strukama: najprije skripturistika, zatim patristika (grčka i latinska), pa djela teologa, hebrejske knjige, crkvene knjige, koncili i kanoni (crkveno pravo), civilno pravo, povijest crkve, svjetovne povijesne knjige, političke knjige, hebrejska gramatička djela, latinska gramatička djela, grčki i latinski pjesnici, grčki i latinski klasični govornici, filozofi, liječnici, matematičari, zemljopisci i »antiquarii et critici.« ³¹

Razgledavajući katalog Holsteniusove biblioteke zapazio sam tu djela koja su dolazila i pod Križanićevo pero, kao npr. djela *Justa Lipsiusa* (Politica, Atwerpen 1610; Stoica, sive De constantia, Antwerpen 1605). ³²

²⁷ J. Bignami-Odier, La Bibliothèque Vaticane de Sixte IV à Pie XI, Città del Vaticano 1973, 138.

²⁸ Belokurov, Križanić v Rossii, 173—176.

²⁹ Almagia, n. dj., 9.

³⁰ na i. mj.

³¹ N. dj., 9—10.

³² Bibliotheca Angelica u Rimu, Mss. 1754: Bibliotheca Illustrissimi Domini Lucae Holstenii, f. 10v.

U Holsteniusovoj se biblioteci nalazi i *Bellarminovo* djelo »*De arte bene moriendi*«. ³³ Poznato je da je Križanić imao u Sibiriji sa sobom svoj prijepis tog djela. Nije isključeno da je prijepis učinio prema Holsteniusovu primjerku. Danas se u Biblioteca Angelica nalaze dva latinska primjerkna Bellarminova djelca, jedan u izdanju od 1620. pod signaturom n. 5. 48, drugi u izdanju od 1623. pod signaturom n. 10. 46, ali niti jedno nema naznake da je iz Holsteniusove ostavštine. Djelo »*De arte bene moriendi*«, tipično za ono kičeno doba, bilo je ponovo štampano i prevedeno. Križanić ga je čitao i cijenio kao i suvremenici, pa je i u tome dijete svoga vremena. Čitanje je kod Križanića uopće zauzimalo izuzetno mjesto: Possevino sa svojom »*Moscovia*« i Olearij sa svojim »*Die neue Beschreibung der muscowitischen Reise*« bila su lektira za život: prvi je poticao Križanića da ga slijedi, drugi da ga pobija. Bellarmin, pak, bio mu je literatura za smrt.

U Holsteniusovoj se biblioteci nalaze brojna djela grčkih crkvenih otaca, *Bellarminove kontroverzije* i nekoliko djela o predestinaciji. Budući da se Križanić dosta bavio grčkim crkvenim ocima, pisao o predestinaciji (u djelu *De Providentia Dei*), i osvrtao se na Bellarminove kontroverzije, nije isključeno da je u rukama imao primjerke Holsteniusove knjižnice. U odjelu »*Theologi in 4°*« nalazi se npr. djelo: »*Gerardi Vossii, De Baptismo*«, Amsterdam 1648. Vrijedilo bi usporediti Križanićev spis »*Ob svétom krešćenju*« s Vossiusovim.

U Holsteniusovoj biblioteci nema doduše odjela za muziku, no to ne znači da ona nije imala knjiga o glazbi. One se nalaze u odjelu matematike. Očekivalo bi se da se tu nalaze i Križanićeva »*Asserta musicalia*«, ali njih nema. U Holsteniusovoj se biblioteci nalazi nekoliko Kircherovih djela, među njima i »*Oedipus Aegyptiacus*« (djelo se nalazi i danas u Biblioteca Angelica pod signaturom LL.17). Ispod naslovne slike, prvog sveska, između korice i naslovne strane, nalazi se naljepljen tiskan listić s riječima: »*Bibliothecae Angelicae Ex legato Illustris. Lucae Holstenii*«. Kod ostalih svezaka (svoga četiri) ista naljepnica dolazi na dnu naslovne strane.

Holstenius je zacijelo u »*Oedipusu*« pročitao i Križanićeve pjesme, a možda je naišao i na njegovo ime u samom djelu u vezi s carigradskim obeliskom. Križanićevo smještanje u krug autora pohvala Ferdinandu III i Atanaziju Kircheru moralo je nesumnjivo pribaviti Križaniću ugled u rimskom krugu Kircherovih obožavatelja i čitatelja.

U Holsteniusovoj se biblioteci nalaze i brojna djela *Leona Allatiusa*, njegova prsnog prijatelja. Među njima i djelo »*Leonis Allati Confutatio fabulae de Papissa*«. ³⁴

U toj je biblioteci i djelo *Roberta Romula Bellarmina*, »*De translatione Imperii Romani a Graecis ad Francos contra M. Flaccium*«, izdano u Kölnu 1599. Tu je i djelo Justa Lipsiusa »*De re nummaria*« (Patavii 1648), koje je moglo naići na Križanićev interes. Tu se nalazi i djelo pisca koga je Križanić poznavao i citirao: J. Chokier, »*De re nummaria Romanorum*« iz 1619. ³⁵

³³ Nav. manuskript, f. 24v.

³⁴ Nav. manuskript, f. 114.

³⁵ Nav. manuskript, f. 112v—113v.

Budući da je Križanić u svojoj sumi kontroverzija »Bibliotheca Schismaticorum Universa« prevodio uglavnom grčke teološke spise, izdane inače tiskom, za nas je zanimljiv onaj odio Holsteniusove knjižnice koji ima naslov »*Libri ecclesiastici Graecorum*«.

Tu se uistinu nalaze neki od autora koje je Križanić preveo, tako tzv. Baarlamus Calaber i to u djelu: »*Petrus Arcudius: De Purgatorio contra Baarlam, graece et latine, Romae 1637*«. Tu je također od istog Arkudija »*De purgatorio, Romae 1632*«.

U spomenutom odjelu Holsteniusove biblioteke nalaze se i neki pisci koje Križanić u svojem rukopisu kritički spominje tako: »*Matthiae Caryophili refutatio Nili de primatu Papae. Parisiis 1626*«. Križanić kritizira Kariofilov način pobijanja grčkih teologa kao neprimjeren. U istom odjelu »*Libri ecclesiastici Graecorum*« nalazi se u Holsteniusovoj knjižnici također Caryophilovo djelo »*Censura professionis fidei Cyrilli P.C.P. mi, graece et latine, Romae 1632*«, o kojem Križanić ne govori.

Od pisaca koje Križanić pohvalno spominje nalazi se u istom odjelu Holsteniusove knjižnice *Leon Allatius* sa svojim djelima »*Graeciae orthodoxae . . .*« (1652), »*De perpetua consensione . . .*« (1648), »*De consensu Graecorum et Latinorum De purgatorio, graece et latine*« (Rim 1635).

Od pravoslavnih pisaca što ih Križanić donosi a koji se nalaze u Holsteniusovoj knjižnici, jedini je *Gabriel Philadelphiensis*, »*De septem sacramentis Ecclesiae, Graece, Venetiis, 1600*«. U »*Bibliotheca Schismaticorum*« dolazi u Križanićevu prijevodu s grčkog na latinski Gabrijelovo djelo »*De quinque controversiis Ecclesiae*«.

Već smo spomenuli neke *političko-povjesne knjige Holsteniusove biblioteke* koje je Križanić ondje mogao konzultirati. Zapravo, čitav odio knjižnice označen kao »*Libri historici et politici*« jedva da sadrži knjigu koja ne bi ulazila u krug Križanićevih zanimanja.

10. Djelo *Adama Oleariusa* »*Vermehrte Neue Beschreibung der Muscovitischen und Parsischen Reysen*« izvršilo je na Križanića velik utjecaj, sličan onome što ga je učinilo djelo Antuna Possevina »*Commentarii de rebus moscoviticis*«. Kao što je potaknut čitanjem Possevinova djela 1640, iznenada, možda i mimo volje svog biskupa, napustio Bolognu i uputio se u Rim, tako je nakon čitanja Oleariusa, protiv volje papine, napustio 1658. Rim i uputio se u Moskvu.

Adam Ölschläger, latiniziran Adam Olearius, objavio je 1647. u Schlesswigu »*Offt begehrte Beschreibung der Newen Orientalischen Reise*«, a 1656. izdao ondje znatno prošireno izdanje. Godine 1658. izlazi u Viterbu talijanski prijevod Oleariusova djela »*Viaggi di Moscovia de gli anni 1633—1636*« i to prva tri dijela.³⁶ Godine 1659. izlazi u Parizu francuski prijevod: »*Olearius Adam, Relation de son voyage en Moscovie, Tartarie et Persie*«.

---

³⁶ A. L. Gol'dberg, Juraj Križanić und Adam Olearius, Veröffentlichungen des Instituts für Slawistik der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Nr. 28, II, 391.

Koja su izdanja bila Križaniću poznata? Na to pitanje odgovara njegova predstavka caru 1659, nakon dolaska u Moskvu. U njoj Križanić kaže: »S holsteinskim poslanicima bio je ovamo došao i neki Adam Olearius. On je opisao sadašnje stanje ovog slavnog carstva. Ondje navodi sve upravne ustanove te spominje imena sviju sada živućih boljara i gotovo svih ljudi što rade u upravi te opisuje i najmanje stvari. Knjige su štampane njemačkim jezikom dva puta, talijanskim jedanput«. ³⁷ Radi se bez sumnje o izdanju iz 1647, koje je Križanić vjerojatno imao već davno u rukama, i onom iz 1656. To su dva njemačka izdanja. Poznato mu je bilo i talijansko izdanje iz 1658.

Postavlja se pitanje koje je izdanje izvršilo na Križanića tako snažan dojam da je odlučio napustiti Rim i uputiti se u Moskvu. Općenito se drži da je to bilo izdanje iz 1656. ³⁸ Ako je Križanić čitao to izdanje uskoro nakon njegova izlaska, ne čini se vjerojatnim da bi se on sporo, kroz čitavu godinu ili dvije, odlučivao da, potaknut tom lektirom, krene put Moskve, tim više što je iz lektire saznao da se u Moskvi otvaraju škole filozofskog učenja, a on odlazi da ondje poradi na organiziranju školstva. Očigledno mu se žurilo da što prije dođe u Rusiju.

Čini se dakle vjerojatnijim da je presudan utjecaj izvršilo na njega talijansko izdanje objavljeno u Viterbu 1658, dakako, ako je u njemu objavljena novost o školama u Moskvi. I čim je djelo pročitao, Križanić je poduzeo korake za svoj odlazak iz Rima, što ne znači da je knjiga bila jedinim uzrokom, jer da u Križaniću nije živjela moskovska težnja i zamisao te da mu teškoća u Rimu nije bilo vrh glave, možda Oleariusova knjiga ne bi imala moć koju je imala. Nije dakako, isključeno da je Križanić čitao njemačko izdanje iz 1656, ali onda ne iste godine nego negdje na početku 1658.

Kad je Križanić mogao pročitati Oleariusovo djelo? To se može nazrijeti iz jednog njegova kasnog sjećanja iz posljednjih mu godina života. Tu spominje, pišući Zboru za širenje vjere u Rimu, kako mu je papa Aleksandar VII bio dodijelio pomoć da bi mogao nastaviti svoj rad na sumi kontroverzija u Rimu: »I dodijelio mi je stipendiju od šest škuda mjesečno, osim one što sam je već prije imao od papinskog dvora za kapelansku službu kod švicarske garde. No ne dugo poslije toga puče glas da se u Moskvi podižu škole filozofije«. ³⁹ Glas o kojem Križanić ovdje govori zacijelo nije drugo nego ono što je Olearius napisao o školama koje se u Moskvi otvaraju. ⁴⁰ Da bi se dakle utvrdilo kad je Križanić mogao čitati Oleariusovu knjigu iz koje saznaje da su se u Moskvi otvorile filozofske škole, treba vidjeti kada je Aleksandar VII dodijelio Križaniću stipendiju za rad na sumi kontroverzija. Pošto mu je papa dodijelio stipendiju, Križanić je doznao iz Oleariusa o otvaranju filozofskih škola u Moskvi. Papa je pak odredio da mu se daje stipendija 26. siječnja 1658. Prema tome je Križanić nakon toga čitao Oleariusa. Kada nakon toga? Križanić kaže »ne dugo poslije toga«. Dakle je ubrzo nakon 26. siječnja čitao Oleariusa. Budući da je on bio po naravi čovjek impulzivan, kod koga se poticaj na akciju i odluka o akciji nije gotovo vremenski razlikovala. vje-

³⁷ Belokurov, Križanić v Rossii, 89.

³⁸ Gol'dberg, Križanić und Olearius, 99.

³⁹ Belokurov, Križanić v Rossii, 279.

⁴⁰ N. dj., 73.

rojatno je da je Oleariusa čitao ne dugo prije nego što je pred Zbor za širenje vjere istupio s molbom da ga se otpusti iz Rima. A njegova je molba za otpust iz Rima bila raspravljana na sjednici Zbora za širenje vjere 31. ožujka 1658. U razdoblju, dakle, od 26. siječnja do 31. ožujka 1658. bit će da je Križanić čitao Oleariusa, i to vjerojatno bliže ovom drugom nego prvom datumu, osim ako je njegova molba dulje čekala na održavanje sjednice Zbora za širenje vjere. Ako se izdanje Oleariusove knjige pojavilo u Viterbu na početku 1658, onda je doista vjerojatno da je Križanić imao u ruci to izdanje i da se na nj odnosi njegov podatak o tome kako se u Rimu pročulo za otvaranje škola u Moskvi. Pojava Oleariusove knjige u talijanskom prijevodu, s onim što je kao novo sadržavala, bila je novost koja se priča kao što se danas priča o novostima iz novina. I u tom smislu može se reći za knjigu da je preko nje »pukao glas, pročulo se«, da se u Moskvi osnivaju škole filozofskog učenja. No moguće je, da je glas o osnivanju škola dopro u Rim iz kruga ruskog poslanstva u Mletke 1657.

I još jedno pitanje, kojim smo se približili Holsteniusu od koga smo i krenuli: gdje je Križanić mogao čitati Oleariusovo djelo o Moskoviji? Čini se kod Holsteniusa.

U Holsteniusovoj biblioteci postojali su »Rerum moscovitarum scriptores«,⁴¹ a nalazilo se i Oleariusovo djelo o Moskoviji na njemačkom.⁴² Zanimljiv je podatak da Holstenius nabavlja to djelo 1652.⁴³ Odakle Holsteniusu poticaj da baš tada nabavi djelo koje je izišlo prije pet godina? U to vrijeme Križanić je u Rimu. Nije li ga on upoznao s izdanjem i potaknuo ga da ga nabavi? Za nas je, međutim, mnogo važnije utvrditi da li se u Holsteniusovoj knjižnici nalazio talijanski prijevod Oleariusova djela. U popisu Holsteniusove biblioteke stoji »Itinerarium Muscouiae Adami Olearij, Italice, Romae 1658.«⁴⁴ Iako ne znamo kad je Holstenius djelo nabavio, ipak možemo pretpostaviti da je to bilo odmah po njegovu objavljivanju, jer je ono bilo za nj kao geografa od prvorazrednog interesa. A vijest o izdanju mu je mogla doći brzo, jer je djelo izašlo u nedalekom Viterbu. Tako je moguće da je Križanić u Holsteniusovoj biblioteci čitao presudno djelo. Kako je Holstenius dobro znao Križanićeva moskovska zanimanja, moguće je čak da je iznenadio Križanića ovom novošću, ali nije isključeno ni to da je Križanić još prije saznao za objavu djela i Holsteniusa s njom upoznao. Budući da je Križanić bio vrlo siromašan — još se nedugo prije tužio Zboru za širenje vjere na svoju neimaštinu — nije vjerojatno da bi sam mogao nabaviti djelo u talijanskom prijevodu. Međutim, za svog boravka u Sibiriji posjedovao je njemačko izdanje Oleariusove knjige.⁴⁵ Možda je ipak to izdanje i taj primjerak koji je Križanić imao u Rusiji, bila ona presudna lektira, a ne talijanski prijevod. U tom slučaju skloni smo vjerovati da se s njemačkim izdanjem upoznao ne 1656. kad je ono izašlo, nego na početku 1658. Ili, pak, doznajući preko talijanskog prijevoda za njemačko izdanje na putu u Moskoviju uspio je preko nekoga pribaviti nje-

⁴¹ Almagia, n. dj., 11.

⁴² N. dj., 12.

⁴³ na i. mj.

⁴⁴ Biblioteca Angelica, Mss. 1754, f. 108.

⁴⁵ Gol'dberg, Križanić und Olearius, 101—102.

mačko izvorno izdanje. Tražio sam u sadašnjim rimskim bibliotekama Oleariusovo djelo iz Holsteniusove ostavštine. Ponajprije, *prvo izdanje Oleariusovo* »*Offt begehrte Beschreibung der neuen Orientalischen Reise so durch Gelegenheit einer Holsteinischen Legation an den König in Persien geschehen*« iz 1647. tražio je Holstenius 1652. To se izdanje ne nalazi u Holsteniusovoj biblioteci, no nalazi se u Biblioteca Barberini.⁴⁶ Možda je to onaj primjerak koji je Holstenius 1652. tražio, očito ne za svoju biblioteku nego za biblioteku Barberini, i to možda na Križanićevu informaciju i pobudu. Naime, Križanić je bio neke vrste vještak i stručnjak za moskovske stvari, nije dakle bio samo pasivan primalac Holsteniusovih bibliotekarskih i drugih susretljivosti nego i davatelj svojih iskustava i znanja, što ga je moralo stavljati u partnerski, a ne inferiorni odnos prema znancima i prijateljima rimskog kruga.

U Holsteniusovoj se biblioteci nalazilo *Oleariusovo* drugo izdanje s naslovom »*Vermehrte Neue Beschreibung der Muscowitischen und Persischen Reyse*« iz 1656.⁴⁷ Danas se nalazi u Biblioteca angelica u Rimu.

Na prvom listu iza prve korice knjige nalijepljen je tiskani listić s tekstom »*Biliothecae Angelicae Ex legato Illustris. Lucae Holstenii*«. Moguće je da se Križanić služio upravo ovim primjerkom prije nego što je došao do vlastitoga. To je i jedini primjerak tog izdanja Oleariusova djela koji sam našao u rimskim bibliotekama: nema ga ni Biblioteca Vaticana niti Biblioteca Casanatense niti Biblioteca nazionale centrale.

Ni u jednoj od tih knjižnica *ne nalazi se talijanski prijevod*, čak ni u Biblioteca Angelica, kojoj je Holstenius ostavio svoj primjerak. Ondje se međutim nalazi francuski prijevod Oleariusova djela.

11. Svoje brojne rukopise Holstenius je oporučno razdjelio najbližima i najdražima. Gotovo jednu trećinu ostavio je svom rodnom gradu Hamburgu, a drugo papi Aleksandru VII,⁴⁸ kardinalu Barberiniju,⁴⁹ papinu sinovcu kard. Chigiju,⁵⁰ švedskoj kraljici Kristini,⁵¹ arhivu Vatikanske bazilike, čiji je bio kanonik,⁵² Vatikanskoj knjižnici, kojoj je bio prefekt.⁵³ Od rukopisa što ih je ostavio Hamburgu spomenimo kodeks iz 1597. »*Excerpta ex Heronis Alexandrini libris geometricis et stereometricis*«, koji obiluje građom o mjerama i težinama, te »*Photii, C. P. patriarchae, adversus recentes Manichaeos libri IV*«, što je moglo za Križanića biti zanimljivo, i napokon »*Procli Lycii Philosophi et successoris Platonici Opuscula tria: I. De decem dubitationibus circa Prouidentiam, II. De prouidentia et fato . . . , III. De malorum subsistentia*«. ⁵⁴

⁴⁶ Vatikanska biblioteka, Stamp. Barberini P.X. 32.

⁴⁷ Biblioteca Angelica, BB.14.1.

⁴⁸ Hugo Rabe, Aus Lucas Holstenius' Nachlass, Centralblatt für Bibliothekswesen, 12, 1895, 445.

⁴⁹ N. dj., 446.

⁵⁰ N.dj., 445.

⁵¹ N. dj., 445—446.

⁵² N. dj., 446.

⁵³ N. dj., 444—446.

⁵⁴ Die Handschriften des Lucas Holstenius, Philologica Hamburgensia, Hamburg 1905, 2—7.

Valjalo bi Križanićeva izlaganja o istim problemima u djelu »De Providentia Dei« usporediti sa spomenutim manuskriptom Holsteniusove knjižnice i utvrditi da li se Križanić eventualno njime poslužio.

Budući da je Holstenius trebao na molbu Virgilija Spade predati Križanićeve manuskripte tajniku Zbora za širenje vjere Mariju Albericiju i opet ih vratiti natrag, pomišljao sam da nije koji Križanićev rukopis zaostao u Holsteniusovoj ostavštini, ali nisam ništa našao.

12. Moguće je da prvi Križanićev dodir s Holsteniusom pada negdje u g. 1641—42. Tada je Križanić podnio tajniku Zbora za širenje vjere Franji Ingoliju molbu da mu ishodi pristup u jednu od rimskih knjižnica, bilo u onu kardinala Barberinija ili u onu Otaca Oratorijanaca ili u koju drugu, kako bi mogao studirati određena, s njegovom moskovskom zamisli svezana djela.⁵⁵ Datum Križanićeve molbe nije izvjestan. U Arhivu Zbora za širenje vjere nalazi se u svesku »Memoriali 1642«; Jagić smatra da je ipak napisana 1641.⁵⁶ Ako je Ingoli preporučio Križanića Biblioteci Barberini, kojoj je od 1636. bio prefektom Holstenius, onda postaje problematično da li je Križanić tada sreo ondje Holsteniusa, jer je taj 28. lipnja 1641. otišao na jedno studijsko putovanje koje je potrajalo do kraja godine; ako ga je, pak, uputio na Vatikansku knjižnicu, što nije nevjerojatno jer joj je tada prefektom bio opet jedan Barberini, kard. Antun, koji je bio i prefekt Zbora za širenje vjere, onda bi Križanić imao priliku sresti Holsteniusa koji je upravo 1641. postao prefekt i Vatikanske knjižnice.⁵⁷ No, ako je Holstenius baš u to vrijeme bio na studijskom putu, Križanić ga nije tada mogao sresti. Ipak, valja imati pred očima da Križanić nije molio tek za jednokratni posjet biblioteci — lista djela koja je želio studirati, a koju je u molbi naveo, poprilična je — pa je vjerojatno da se kad tad za svog rimskog boravka 1641—42. upoznao u biblioteci s Holsteniusom. Može se, doduše, činiti da student čitač nije ni dopro do prefekta. Možda bi to vrijedilo za kojeg drugog studenta, ali jedva bi se moglo pretpostaviti za Križanića. Osim toga, u popisu stvari koje je Križanić želio čitati nalazi se i Holsteniusov put »in Sarmatiam«, i jedva se može vjerovati da Križanić ne bi našao načina da dopre do autora, pogotovu ako je spis čitao u knjižnici kojoj je autor bio prefektom.

13. Kad se između Kaptola Sv. Jeronima u Rimu i Zbora Sv. Jeronima u Rimu porodilo sudski spor o tome da li Kranjska, Koruška i Štajerska pripadaju »Ilirskoj pokrajini« ili ne, Atanazije Kircher je u prilog kranjske stranke izradio jedan elaborat.⁵⁸ Elaboratu se pridružio i Luka Holstenius ovim pripiskom: »Ovom mišljenju, jer je posve suglasno s istinom, pridružujem se i potpisujem: Luka Holstenius, kanonik Vatikanske bazilike.«⁵⁹ Tekst elaborata nalazi se i u Vatikanskoj knjižnici i to jedan u Fondo Barberini⁶⁰

⁵⁵ Belokurov, Križanić v Rossii, vyp. III: Dopolnitel'nye dokumenty 1641—58 gg, Čtenija v Imperatorskom obščestve istorii i drevnostej rossijskih, Moskva 1909, knj. II, 16—20.

⁵⁶ Vatroslav Jagić, Život i rad Jurja Križanića, 26.

⁵⁷ Almagia, n. dj., 6.

⁵⁸ Golub, Juraj Križanić i pitanje prava Slovenaca..., 226.

⁵⁹ Črnčić, Prilozi k razpravi..., 90.

⁶⁰ Barb. Lat. 3071, f. 113—114.

a jedan u Fondo Chigi⁶¹ te u Biblioteca Vallicelliana u Fondo Allacci, sv. XCVI.⁶² Zanimljivo je da se nalazi u Allatiusovoj literarnoj ostavštini. Možda je prijatelj Holsteniusa i Kirchera dijelio njihovo gledište. Međutim, do sada nije poznat niti jedan dokumenat koji bi govorio o izravnoj vezi između Allatiusa i Križanića. Poredbeni studij Križanićevih i Allatiusovih kontroverzističkih djela mogao bi otkriti eventualne utjecaje. Nije isključeno da je Križanić, kao sudionik svetojeronimskog spora, isposlovao od Kirchera i Holsteniusa elaborat u prilog Kranjaca.⁶³

14. U novootkrivenom autografu Križanićeva rada »Bibliotheca Schismaticorum Universa«,⁶⁴ u nekoj vrsti uvoda u rad, Križanić piše: »Valja nadalje uočiti, prvo: da upravo ni jedan od ovih pisaca ne postoji ni u jednoj biblioteci Rima u tiskanom izdanju, osim jedini Scholarius (i on krnj) u Biblioteci Barberini, i neki manuskripti u Vatikanskoj knjižnici no ne svi [...]«⁶⁵ Iz toga lakonski kratkog podatka vidi se da je Križanić obišao ili barem pokušao obići sve biblioteke Rima. Izričito spominje dvije najčuvenije: Barberinijevu i Vatikansku, u kojima je upravo Holstenius bio bibliotekar. Kad je jednom Halsteniusovu prijatelju (Virgiliju Spadi) govorio da su njegova djela (zapravo njihova sudbina) u Holsteniusovoj ruci, ne može biti sumnje da je Holstenius pratio — zacijelo ne tek pasivno — Križanićev rad. Na to posebice upućuje pismo Virgilija Spade upućeno Holsteniusu u vezi s Križanićem.

15. 4. lipnja 1657, napisao je oratorijanac Virgilije Spada Holsteniusu pismo, koje sam našao u Holsteniusovu epistolariju.⁶⁶ Spada saopćava Holsteniusu kako Križanić izjavljuje »da je sav njegov rad u rukama Vašeg Pre svijetlog Gospodstva.«⁶⁷ Ovo se Križanićevo uvjerenje sigurno na nečemu temelji. Holstenius je morao poznavati Križanićev rad, njegovo djelo. Možda je Križanić smatrao da je njegov rad, odnosno djelo u Holsteniusovoj ruci u tom smislu što Holstenius poznaje njegov trud, videći ga gdje radi u bibliotekama; što kao stručnjak može ocijeniti vrijednost i domet njegova posla; što se, napokon, nalazi na tako istaknutom položaju da to sve može prenijeti nadležnima. Takvom poimanju Križanićeve izjave ide u prilog dalji tekst Spadina pisma. On moli od Holsteniusa dvije stvari u vezi s Križanićem: najprije da pohvali Križanićeve manuskripte, ako to nije u protivnosti s njegovim uvjerenjem, i da zatim te manuskripte, što ih prilaže, podastre tajniku Kongregacije za širenje vjere Mariju Albericiju, s tim da mu ih taj

⁶¹ Ivan Golub, Neki arhivski materijali o ustanovama Sv. Jeronima u Rimu, HZ 23—24, 1970—71, 355—359.

⁶² Almagia, n. dj., 66.

⁶³ Golub, Križanić i pitanje prava Slovenaca, 223—231.

⁶⁴ Ivan Golub, Otkriven autograf Križanićeva djela »Bibliotheca Schismaticorum Universa«, Kolo 9 (129), Zagreb 1971, br. 10, 1051—58. — isti, L'autograph de l'ouvrage Križanić's Bibliotheca Schismaticorum Universa des archives du St. Office in Rom, Orientalia christiana periodica 39, 1973, fasc. I, 131—161.

⁶⁵ Arhiv Kongregacije Sv. Oficija, Tabullarium Sancti Officii, Stanza storica, Ms. UV—78, f. 2v.

⁶⁶ Vatikanska biblioteka, Barb. Lat. 6500, f. 181.

⁶⁷ na i mj.

vratiti. Ako to smatra podesnim, može Albericiju prenijeti i Križanićev memorijal, kojim on popraćuje svoje manuskripte.

O tome kako je Holstenius reagirao na Spadinu molbu nema nikakvih izravnih dokumenata, ali ima neizravnih. Na sjednici Kongregacije za širenje vjere 1. listopada 1657. ne spominje se, doduše, Holstenius, ali se spominje Vatikanska biblioteka i Križanićevi manuskripti.⁶⁸ Tu se kaže da je Križanić napisao mnogo u obranu katoličke vjere protiv zabluda Moskovita, da to s voljom radi, da je kard. Brancacci vidio i pohvalio njegov rad, te da je Križanić donio iz Moskovijske mnoge knjige onih shizmatika i heretika koje je poslije preveo na latinski i dostavio Vatikanskoj knjižnici i na koje je spreman odgovoriti.

Radi se očito o Križanićevu radu na »Bibliotheca Schismaticorum Universa«, iako možda ne isključivo samo o njemu. Kao onaj koji je djelo vidio i pohvalio spominje se kard. Brancacci. Holstenius se ne spominje, ali se spominje Vatikanska Biblioteka kojoj je Holstenius bio prefekt. Kaže se da je Križanić svoje manuskripte dostavio Vatikanskoj knjižnici. Možda je Križanić odredio da se manuskripti što ih je Spada prenio Holsteniusu, a koje je ovaj trebao prenijeti tajniku Albericiju uz povrat, pohrane u Vatikanskoj biblioteci. Moje traganje za tim manuskriptima u Vatikanskoj knjižnici ostalo je bezuspješno. Međutim, možda su ti manuskripti preneseni iz Vatikanske biblioteke u Sveti Oficij, te je autograf Križanićeva rada »Bibliotheca Schismaticorum Universa«, što sam ga našao u Arhivu Sv. Oficija u Rimu, upravo taj primjerak koji je Spada prenio Holsteniusu. To je tim vjerojatnije što je Križanić za svoj manuskript rekao da je to još rad prve ruke.⁶⁹ I doista, primjerak djela »Bibliotheca Schismaticorum Universa«, koji se nalazi u arhivu Sv. Oficija u Rimu, jest rad prve ruke. Da je, pak, primjerak što se nalazi u arhivu Sv. Oficija vjerojatno baš onaj primjerak koji je bio pohranjen u Vatikanskoj knjižnici, o tome govori ova pojedinost: kad sam, ne našavši u Vatikanskoj knjižnici Križanićeve prijevode raskolničkih i heretičkih spisa, upitao prof. Grisara, poznavaoća rimskih arhiva, gdje da tražim stvar, uputio me na Sv. Oficij s obrazloženjem da je Križanićev manuskript, budući da je sadržavao prijevode heretičkih spisa, mogao biti prenesen u Sv. Oficij na koji se takvi spisi upućuju. Manje je vjerojatno da bi kodeks Ms. 1597. u Biblioteca Casanatense u Rimu bio manuskript koji je Spada od Križanića prenio Holsteniusu i koji je bio dostavljen Vatikanskoj biblioteci, i to zato što je on neka vrsta čistopisa spomenutog djela, a nipošto rad prve ruke.

26. siječnja 1658. održana je skupština Zbora za širenje vjere u prisutnosti pape Aleksandra VII. Tajnik Zbora izvijestio je između ostaloga o Križanićevim rukopisima ovako: »Sastavio je mnogo knjiga protiv raskolnika koje su mi mnogo hvalili Luka Holstenius i kardinal Brancacci.«⁷⁰ Iako je riječ o knjigama protiv raskolnika, a Križanićeva »Bibliotheca Schismaticorum Universa« sadrži isključivo spise raskolnika u prijevodu na latinski, a ne i Križanićevo opovrgnuće tih spisa, čini se da se ovdje misli na »Bibliotheca Schismaticorum«, jer se u njenu naslovu kaže da sadrži prijevod raskolničkih spisa

⁶⁸ Jagić, Zur Biographie Križanić's, 120—121.

⁶⁹ Vatikanska biblioteka, Barb. Lat. 6500, f. 181.

⁷⁰ Jagić, Zur Biographie Križanić's, 121.

i njihovo opovrgnuće. A moguće je da je Križanić za tajnika Zbora priložio i neke svoje spise koji sadrže i pobijanje djela raskolnika. Holstenius je pohvalio Križanićeve spise, kako ga je zamolio Spada, i to ne tek Križaniću, nego i tajniku Zbora za širenje vjere. Učinio je to zacijelo iz uvjerenja, a učinio je to i kompetentno. Bibliotekar Vatikanske knjižnice, koji je sam radio na kritičkom izdavanju drevnih kodeksa, znao je ocijeniti vrijednost Križanićeva djela. Učinio je to napokon i dobrohotno. »Taj čovjek knjige živio je sa svojim vremenom i pružao pomoć mnogim dušama u nevolji«, piše o Holsteniusu J. Bignami Odier.⁷¹ Sudionikom Holsteniusove dobrohotnosti bio je očito i Križanić.

16. Već sam tijekom rasprave ukazao na Holsteniusove veze s nekim pojedincima s kojima je bio povezan i Križanić. Ovdje bih upozorio na neke Holsteniusove znance i prijatelje, kako bi krug oko Holsteniusa, kojem je na neki način Križanić pripadao, bio jasniji. U Vatikanskoj biblioteci u fondu Barberini (nekadašnja knjižnica Barberini) u kodeksu Barb. Lat. 6498, nalaze se pisma Holsteniusu po abecedi. Najinteresantnija su za nas pisma dvojice autora: Atanazija Kirchera i Ivana Luciusa (Lučića). *Kircher preporuča* 24. XI 1654, Holsteniusu jednog siromašnog mladića; pismo, pak od 15. X 1655, vrlo je prijateljski toplo. Ta pisma padaju u vrijeme Križanićeva boravka u Rimu, pa i u vrijeme svetojeronimskog spora i Križanićeve suradnje s Kircherom. U njima se Križanić ne spominje.

Tri pisma Ivana Luciusa (Lučića) jesu autografska, pisana iz Trogira. Prvo je iz posljednjeg dana listopada 1638. i iz njega se vidi da Lucius stoji u prepisci s Holsteniusom u vezi sa starinama Dalmacije. U pismu je riječ i o Valeriju Ponte, zadarskom kanoniku. U pismu od 18. XI 1650. Lucius govori o starinama, zatim o Saloni i Splitu, spominje svoj povijesni rad i završava: »Želio bih biti s Vama i biti u Rimu...«⁷² Pismo od 18. lipnja 1652, sasvim je kratko. Pisma pokazuju da je pisac prve kritičke povijesti hrvatske bio u vezi s Holsteniusom, poznatim upravo po svojoj kritičnosti, i da su surađivali. Nameće se pri tom pitanje da li su se Križanić i Lučić poznavali. Lucius je boravio u Rimu trajno od 1654. do 1679.⁷⁴ prema tome, mogli su se ondje sresti, možda kod Holsteniusa u jednoj od biblioteka kojima je on bio na čelu.

Razgledao sam također kodekse Vatikanske knjižnice Barb. Lat. 3539, Barb. Lat. 3630 i Barb. Lat. 3631, koji također sadrže pisma Holsteniusu, no nisam našao niti Križanićevih pisama niti pisama od Križanićevih znanaca, odnosno pisama koja bi se odnosila na Križanića. Pisma su pretežno bibliotekarske prirode.

Od suvremenika s kojima je Holstenius bio povezan, a bio je to nekako i Križanić, treba spomenuti papu Aleksandra VII.

⁷¹ Bignami-Odier, *La bibliothèque vaticane*, 139.

⁷² Vatikanska biblioteka, Barb. Lat. 6498, f. 141.

⁷³ Nav. manuskript, f. 149v.

⁷⁴ Miroslav Kurelac, *Suvremenici i suradnici Ivana Lučića*, Zbornik Histo-rijskog instituta JAZU 6, Zagreb 1996, 134—136.

Nije izvjesno da li je Holstenius osobno poznao Galileia, ali je značajno koliko ga je cijenio. Čuvši za njegovu smrt pisao je Doniju 18. siječnja 1642: »Danas se također pridružila novost o gubitku gospodina Galileia, koji se gubitak tiče ne samo Firenze nego i sveukupnog svijeta i čitavog našeg stoljeća, koje je od tog divnog čovjeka primilo više sjaja nego od svih ostalih redovitih filozofa. Sada, pošto je prestala zavist, počeo će se spoznavati uzvišenost tog genija, koji će svim budućim naraštajima služiti kao vođa u traženju istine, tako nejasne i zakopane u mraku mišljenja (opinion).«⁷⁵

V. VIRGILIJE SPADA I JURAJ KRIŽANIĆ

1. Na sjedinici Zbora za širenje vjere, kojoj je prisustvovao papa Aleksandar VII, povela se 26. siječnja 1658. riječ i o Jurju Križaniću. Svoj izvještaj u njemu završio je tajnik Zbora obračavajući se papi riječima: »O tome će Vaša Svetost moći čuti Patra Virgilija, kome je to sve poznato.«¹ Budući da nije spomenuto Virgilijevo prezime, ostalo je nejasno o kome se zapravo radi. »Taj otac Virgilije mogao je biti namješten u kojoj rimskoj biblioteci, u koju je Križanić zalazio«, domišljao se Jagić.² Listajući u Vatikanskoj biblioteci pisma koja je Holstenius primao naišao sam i na jedno s potpisom »Virgilio Spada«. Da to nije onaj zagonetni Pater Virgilije? Prva riječ u pismu je »Naš Križanić — Il nostro Crisano«, a nadnevak pokazuje da ono pada baš u doba kad se Križanićev slučaj povlačio po Zboru za širenje vjere. I tako je Pater Virgilije identificiran kao Virgilije Spada.

Arhivar Rimskog Oratorija kod Chiesa nuova, Carlo Gasbarri, donio je o Virgiliju Spada u »L'Oratorio Romano dal cinquecento al novecento« (Roma 1963, 169—171) vrlo zanimljive podatke: Virgilije Spada³ rodio se 1595. u Brisighelli blizu Ravene; bio je vrlo nadaren, veoma razborit, sposoban za poslovanje, studiozan osobito u egzaktnim znanostima, ljubitelj i kompozitor muzike, prijatelj kuće Orsini. Željani putovanja pobjegao je od kuće. Našao se umiješan u rat između savojskog kneza i Španjolaca. Pošto je sklopljen mir, dolazi u Rim, moli oca za oprostjenje, posvećuje se arhitektonskim nacrtima, ostajući uvijek u dobrom prijateljstvu s obitelji Orsini.

Privučen muzikom, Virgilije je posjećivao Oratorij. Pošto je završio studij filozofije na Rimskom kolegiju postao je svećenik i 1622. stupio u zajednicu Oratorija na Vallicelli. Prilikom kuge 1656. mnogo se zauzimao za zaražene i htio se posve njima posvetiti, pa je otišao u lazaret na otočić S. Bartolomeja (Isola Tiberina), no obolivši morao se vratiti u zajednicu. U međuvremenu je njegov brat Bernardin postao kardinalom. Zbog svoje sposobnosti poslovanja postao je skrbnik (ministro) kuće, zatim depozitarij i prefekt biblioteke, prefekt Oratorija i prepozit. Bio je intimni prijatelj Aleksandra VII. Bio je prijatelj Borrominia koga je uzeo za dovršenje oratorijanske zgrade na Val-

⁷⁵ Almagia, n. dj., 6—7.

¹ Jagić, Zur Biographie G. Križanić's, 121.

² Jagić, Život i rad Jurja Križanića, 97.

³ Biografiju Virgilija Spada donosi Carlo Gasbarri u djelu »L'Oratorio Romano dal cinquecento al novecento«, Rim 1963, 169—171.

licelli i savjetnik pape u teološkoj materiji. Nadasve je bio čovjek akcije. Bavio se i diplomacijom. Kad je Odoardo Farnese 1642. pošao protiv Rima, papa mu je poslao braću Spada, kard. Bernardina i Patra Virgilija, ususret, pa je Pater Virgilije mnogo pridonio da je Farnese odustao od navale. Virgilije je bio predložen za nadbiskupsku stolicu u Bologni i zatim za kardinala. Inocencije X je ipak htio da Pater Virgilije, ostajući u Kongregaciji Oratorija, bude njegov milostinjar i kućni prelat. Bio je suprintendant kod restauracije lateranske bazilike sv. Ivana, koji je rad dogotovio zajedno s Borrominijem za jubilarnu g. 1650. Radeći na restauraciji kastela sv. Martina i pripadne crkve kod Viterba živio je tako jednostavno, zajedno s radnicima, da je pobudio divljenje i oduševljenje među pučanstvom. Imajući motiva za tjeskobu i negodovanje u svojoj djelatnosti u Kuriji nadao se prilikom papine smrti osloboditi tih dužnosti, no pošto je Inocencija X naslijedio Aleksandar VII, Spadin prijatelj i obožavatelj, Pater Virgilije je bio potvrđen u službi milostinjara unatoč odbijanju i čak pokušaju da ode iz Rima. Novi papa je, štoviše, naložio da dnevno dolazi u papinsku palaču dopuštajući da inače rezidira u Vallicelli. No taj način života, dosta naporan, štetio je Spadinu zdravlju, pa je on dispenziran od nekih teških dužnosti. Godine 1656. izabran je prepozitom Oratorija, a papa ga imenuje komendatorom bolnice Santo Spirito, gdje je trebao sanirati tešku financijsku situaciju. God. 1661. morao je zatražiti dozvolu da napusti kuću (Oratorija) da bi mogao vršiti preuzete obaveze. Štitio je prava sirotinje, kontrolirao bolesnike, osoblje, kuhinju, posjede. Otišavši 1662. na vizitaciju feuda S. Spirito i drugih obolio je, no nastavio je raditi dok se nije morao vratiti u Rim, gdje je 11. prosinca 1662. umro ostavivši obilnu milostinju sirotinji, a sva svoja dobra Kongregaciji Oratorija.

Zbog svoje kompetentnosti u građevinskim stvarima bio je Spada blizak Borrominiu i Berniniu. Čini se da je on bio onaj koji je dao ideju za kolonade na trgu Sv. Petra, koju je poslije Bernini izveo. Radio je na konstrukciji Carceri Nuove na via Giulia, učinivši ih egzemplarnim tipom zatvorske arhitekture svog vremena. Postilirao je djelo Baglionea »Vite dei pittori, scultori e architetti«. Uzalud sam u »Bibliotheca Lancisiana« (u bolnici »Santo Spirito« kojoj je pri koncu života Spada bio predstojnikom) tražio primjerak Baglioneovog djela sa Spadinim postilama u nadi da nađem eventualne postile uz našeg zemljaka Jurja Julija Klovića, o kojem Baglione piše u svojoj knjizi. Osim toga ostavio je bibliografski fond Vallicelli (danas u čuvenoj »Biblioteca Vallicelliana«). Utemeljio je također kolegij za mladiće nazvan Congregazione Paolina, kojem je dao i pravila.

Taj i takav Pater Virgilije bio je naklonjen Jurju Križaniću. Između ove dvojice postojala je stanovita srodnost. Jedan i drugi bio je čovjek akcije, ponešto avanturističan. Obojica su otklanjala više časti kako bi se mogla zdušnije svom djelu predati. Bili su krajnje humani, preuzimajući njegu za kužne bolesnike: Spada u Rimu, Križanić u Varaždinu. Jedan i drugi bili su željni putovanja. Jedno je ipak ovu dvojicu veoma razlikovalo, a to je novčana okretnost i financijska mogućnost. Križanić je, doduše, pisao o financijama, no njegov život kretao se između prosjačenja i dugovanja. Spada je naprotiv bio vješt novcu i velikodušan u pomaganju. On nije samo poznao monetarnu praksu, nego i financijsku teoriju.

2. Valja spomenuti Spadin manuskript »Discorso di moneta«, što se nalazi u Biblioteca nazionale centrale Vittorio Emanuele II u Rimu u Fondo Gesuitico 114. Spis je, čini se, nepoznat znanstvenoj javnosti. Naslovljen je na trojicu kardinala: »Agli Emminentissimi et Reverendissimi Signori Li Signori Cardinali della Congregazione delle Monete Spada, Capponi e Sacchetti Roma li Fabbraio 1647 Dell' Emminenze Vostre Umilissimo ed obligatissimo Servitore Virgilio Spada« (f.4v). Zanimljivo je da su dvojica spomenutih kardinala bila na izravan ili neizravan način u dodiru s Križanićem. Kard. Alojzije Capponi, viceprefekt Kongregacije za širenje vjere, pisao je 1646. da Križanić treba poći u Moskoviju, a ako za to ne bude prilike, neka tri godine ostane u službi biskupa u Smolensku. Kardinal Julije Sacchetti bio je protektor Kongregacije Sv. Jeronima u Rimu (Congregatio Sancti Hieronymi Illyricorum in Urbe), sudionik u sporu o pravu Slovenaca na svetojeronimske ustanove. Kard. Sacchetti je dao preporučena pisma Nikoli Kopčiću i Ivanu Grizogonu da po Hrvatskoj i Sloveniji sabiru darove za gostinjac i bolnicu Kongregacije (1650—51); protukranjska strana posvetila mu je Papafavinu knjigu »De situ Carniolae« (1655).⁴ Križanić je u tom sporu, kako je poznato, bito izrazito angažiran na prokranjskoj strani.

Spadin manuskript ima 146 ispisanih folija u formatu arka. Pater Virgilije izlaže od pape imenovanim kardinalima, na papinu želju, financijsku, monetarnu teoriju i predlaže praktične solucije za rješenje teške financijske situacije u kojoj se nalaze provincije Bologna, Ferrara i Romagna. Da li je Križanić od Patra Virgilija također učio financijsku politiku, ostaje neizvjesno.

3. Nameće se pitanje: od kada datira Križanićevo poznanstvo s Virgilijem Spada? Nije isključeno da Križanićevo poznanstvo s njime pada u vrijeme njegova prvog boravka u Rimu (1640—42). Godine 1641. ili 1642. Križanić je sekretaru Kongregacije za širenje vjere Franji Ingoli-u predao pismo u kojem ga između ostaloga moli da mu ishodi pristup u knjižnicu Barberini ili u knjižnicu Otaca Oratorija i da bi netko od otaca Teatina ili Oratorija poradio na nekim kontroverzističkim tekstovima i pomogao mu da se u to uvede.⁵ Nije poznato kako je Ingoli odgovorio na Križanićevu molbu. Imajući u vidu njegovu neospornu naklonost prema Križaniću, vjerojatno mu je Ingoli doista isposlovao ulazak u biblioteku Barberini ili biblioteku Oratorija, ili čak i u obje biblioteke. Jedno vrijeme je Spada vršio službu bibliotekara u Oratoriju. Da li je to bilo u vrijeme kad je Križanić uputio Ingoliju spomenutu molbu, nije poznato. No ako je Ingoli posredovao u Oratoriju za Križanića i ako je tada prefektom te biblioteke bio Virgilije Spada, onda zacijelo Križanićevo poznanstvo s Patrom Virgilijem pada u 1641. odnosno 1642. godinu. Valja imati pred očima da su Ingoli i Spada zemljaci. Da li je, nadalje, Ingoli preporučio Križanića kojem Teatincu ili Oratorijancu da uvede Križanića u traktate kontroverzistike, nije također izvjesno. Ako je ipak Ingoli uputio Kri-

---

⁴ Golub, Juraj Križanić i pitanje prava Slovenaca..., 216, 144—145.

⁵ S.A. Belokurov, Juraj Križanić v Rossii vyp. III: Dopolnitel'nye dokumenti 1641—58, Čtenija v Imperatorskom obščestve istorii, Moskva 1909, kn. 2, 16—20.

žanića kojem ocu iz Oratorija — vjerojatno ne samom Spadi, jer se on, koliko je poznato, nije bavio kontroverzijama — nije isključeno, da se preko svog učitelja oratorijanaca Križanić nekako upoznao i s Virgilijem Spada.

4. Jedan dalji, ali neizravan trag koji upućuje na poznanstvo Križanića s Virgilijem Spada jest Križanićeva služba u crkvi sv. Jeronima od milosrđa (San Girolamo della carità). Tu je Oratorij imao svoj početak, tu su nekako Spade bili prisutni. Prva kapela desno od ulaza jest kapela obitelji Spada. Nije li netko iz obitelji Spada posredovao da je Križanić dobio mjesto ispovjednika u toj crkvi sv. Jeronima od milosrđa? Nakon više pokušaja omogućeno mi je bilo konzultirati arhiv ustanove »Istituti riuniti di San Girolamo della carità«. Tu sam u kodeksu »Decreti 1653—1659«, tom. 236, našao podatak o sjednici što ju je održala 22. rujna 1653. »Venerabilis Confraternitas Charitatis«. Među prisutnima spominje se na prvom mjestu »Illustrissimus et Reverendissimus Dominus Joannes Baptista Patriarcha Spada Praelatus...«. Na toj je sjednici Juraj Križanić izabran za kapelana Sv. Jeronima od milosrđa; izričito se kaže: spomenuti prelat (Spada) i deputati izabiru i određuju za kapelana Jurja Križanića.⁶ Nije li se Križanić u to vrijeme poznao već s Virgilijem Spada i nije li taj oratorijanac imao udjela u Križanićevu izboru za kapelana u crkvi Sv. Jeronima od milosrđa?

Do sada je bilo poznato da je Križanić bio ispovjednik u toj crkvi iz izjave Ivana Antuna Pellegrinia 1654.⁷ i Križanićeve izjave od 10. XII 1655,⁸ te interventa advokata u svetojeronimskom sporu Nikole Severolia, također iz 1655.⁹ Novi podatak, da je Križanić izabran i postavljen za kapelana crkve Sv. Jeronima od milosrđa dne 22. rujna 1653, otkriva u kojoj je fazi svetojeronimskog spora Križanić došao u tu crkvu. U svibnju 1653. pokušali su kanonici Kaptola Sv. Jeronima (Sancti Hieronymi Illyricorum) ući u Kongregaciju Sv. Jeronima, vjerojatno zato, da »parlamentarno«, brojem glasova nadvladaju opoziciju nekih članova Kangregacije koji su bili protiv toga što je Kaptol Sv. Jeronima (Sancti Hieronymi Illyricorum) uzeo u svoj gremij Ivana Jampšića, podrijetlom iz Kranjske, jer da on ne ispunjava uvjete koji se po buli Siksta V traže za svetojeronimski kanonikat, naime da nije porijeklom iz Ilirske provincije i da ne umije ilirski. Taj pokušaj kanonika nije uspio.¹⁰ Zanimljivo je da nakon tog neuspjeha Križanić postaje kapelanom u crkvi Sv. Jeronima od milosrđa. Ali je zanimljivo i to da se tjedan dana pošto je izabran i određen za kapelana Križanić na blagdan Sv. Jeronima (30. rujna 1653) nalazi na listi onih koji su tog dana misili u »ilirskoj« crkvi sv. Jeronima, a da se idućih godina Križanić više ne nalazi na listi gostiju što su misili za blagdan sv. Jeronima u istoj crkvi. Dva pak tjedna nakon što je izabran

⁶ Arhiv Ujedinjenih ustanova Sv. Jeronima od milosrđa u Rimu, Decreti 1653—59, sv. 236, f. 24.

⁷ Črnčić, Prilozi; ..., 141—145.

⁸ N. dj., 156.

⁹ Golub, Križanić i pitanje prava Slovenaca, 246.

¹⁰ N. dj., 234—235.

za kapelana (7. listopada 1653) Križanić se nalazi na sjednici Kongregacije Sv. Jeronima (Congregatio Sancti Hieronymi Illyricorum), ali se na njoj nije više pojavio sve do 30. ožujka 1655.¹¹

Križanić je u crkvi Sv. Jeronima od milosrđa obavljao poglavito ili čak isključivo službu ispovjednika. Vrlo je zanimljiv u kamen urezani natpis kod ulaza desno (koji još i danas stoji): »Tkogod, pošto se ispovijedi i pričesti, pobožno pohodi sedam oltara ove crkve na četvrtu nedjelju u mjesecu moleći za slogu kršćanskih vladara, za iskorjenje hereza i za uzvišenje Svete Majke Crkve, dobit će sva i pojedina oprostjenja, otpuštenje grijeha i oprostjenje kazni koje bi dobio posjetivši sedam oltara u Vatikanskoj bazilici«. Crkva je obnavljana od 1654. do 1660, dijelom dakle za Križanićeva službovanja u njoj. Da li je taj natpis o oprostima sastavljen i postavljen u Križanićevo doba, nije poznato. Međutim, zanimljivo je da se kao svrha molitve stavlja jedna politička i jedna crkvena nakana, politička: sloga kršćanskih vladara i crkvena: iskorjenje hereza i uzvišenje Crkve.

5. U Vatikanskoj knjižnici u kodeksu Barb. Lat. 6500, nalaze se pisma Luki Holsteniusu, svrstana prema autorima, i to po abecedi od slova P do V. Pod slovom S nalaze se i tri pisma Virgilia Spade: jedno od 17. lipnja 1641. (f.179), drugo od 26. veljače 1657. (f. 180r, 180v, 186r, 186v): treće od 4. lipnja 1657 (f. 181r, 181v, 185r, 185v). U prvom pismu riječ je o nekim knjigama. Nije isključeno da je upravo u to vrijeme Križanić molio tajnika Kongregacije za širenje vjere Ingolija da mu posreduje ulazak u knjižnicu Barberini ili u Biblioteku Oratorija. Ne pokazuje li to što Spada piše Holsteniusu 1641. o knjigama da je Spada tada bio bibliotekar Oratorija? Holstenius je, pak, bio tada bibliotekar biblioteke Barberini.

Spadino pismo Holsteniusu od 26. veljače 1657. predstavlja Spadin autograf. Nejasno je, da ne rečem zagonetno. K tome je očito napisano na brzinu, nedotjerano. Grafija je također prilično nejasna. Nema interpunkcija. Nisam siguran da li sam ga uspio razriješiti. U pismu se spominje neki Moskovita: »Molim mojega presvijetlog Monsignora Holsteniusa da se dostoji dati priloženih petnaest škuda onom Moskoviti, ili koji ima barem sklonosti (genio) za moskovitsko obraćanje (saobraćanje?) (conversione, conversatione?)« To je prva rečenica Spadina pisma. Tko je taj Moskovita? Očito je ponajprije da je to netko tko je i Spadi i Holsteniusu kao takav poznat. Da li se tu radi o rođenom ili o metaforičkom Moskoviti? Spada šalje preko Holsteniusa Moskoviti petnaest škuda. Ne veli, doduše, s kojom svrhom, no iz konteksta se razabire da ih šalje kao dar, kao pripomoć možda.

»Okrenuh da mu dadem jednu zlatnu medalju iste vrijednosti, ne bijaše moguće da je primi« — piše dalje Spada. Čini se da je Spada najprije pokušao Moskoviti dati gotov novac, pa je onda okrenuo da mu dade u istoj vrijednosti zlatnu medalju, no ovaj to nije mogao primiti. Spada svakako želi da Moskovita primi tu vrijednost novca. Smatra da u tome može posredovati Holstenius: »Možda bi je od Vas primio« »massimamennte [?] che porta [?] tacere che procedi da me«. Nije jasno, tko će to moći šutjeti, da li Moskovita

---

¹¹ N. dj., 235—236.

ili Holstenius. Prije bih, sudeći po kontekstu rekao, da Spada ima u vidu Holsteniusa koji će prešutjeti Moskoviti da dar što mu ga Holstenius daje potječe od Spade.

Spada je inače, ne znam da li i u to doba, bio papin milostinjar. Možda je on svotu od 15 škuda dao tom Moskoviti, preko Holsteniusa, iz milostinjske blagajne. Možda je Spada trebao samog papu izvijestiti o takovim milostinjama. Možda tako treba i razumjeti posljednju rečenicu Spadina pisma Holsteniusu: »Nisam imao prilike moći govoriti Našem Gospodinu [papi] o tome, no Vi to možete učiniti«. Ipak se čini manje vjerojatnim da bi Spada morao papi polagati račun za to kome je eventualno darovao iz milostinje papinske blagajne 15 škuda. Ako se radi o kakvom pravom Moskoviti, jedva se može pretpostaviti da Križanić ne bi za nj znao, jer je bio željan svega što se tiče Moskovijske i jer je bio povezan s Virgilijem Spada i Lukom Holsteniusom, koji su s tim Moskovitom imali neki kontakt.

Ovdje bih još samo spomenuo da u to upravo vrijeme pada moskovitsko poslanstvo na čelu s Čemodanovom i Postnikovim u Mlecima (11. siječnja do 1. marta 1657). Jagić smatra da je Križanić otputovao u Mletke da sretne to poslanstvo.¹² Aleksandar VII je nastojao s poslanstvom stupiti u dodir. Možda je na to preko Spade utjecao Križanić; a Spadino pismo u vezi s »Moskovitom« možda ide u sklop tog nastojanja.

6. *Pismo Virgilija Spade od 4. lipnja 1657. upravljeno iz Chiesa nuova u Rimu Luki Holsteniusu u Rimu čitavo govori o Jurju Križaniću.* Nalazi se u Vatikanskoj biblioteci, u Fondo Barberini, pod signaturom: Barb. Lat. 6500, f. 181r i 181v i 185r. Pisano je kaligrafski, osim brzopisnog Spadina potpisa i »post scriptum«. Nije isključeno da je čitavo Spadin autograf, s tim da je glavnina pisana kaligrafski, a ostalo brzopisno.

Ton pisma je familijaran s obzirom na Holsteniusa, a skrajnje dobrohotan s obzirom na Križanića. Spada se u njemu pokazuje kao prava suprotnost Dioniziju Massariju. Dok je tajnik Zbora za širenje vjere obilježio Križanićevu izuzetnost riječima »mutna glava i ekstravagantna«, bistri oratorijanac Spada objašnjava Križanićevu nestrpljivost i potištenost njegovom patnjom i nastoji ga pridići iz potištenosti. Dok nije bilo poznato ovo Spadino pismo, činilo se da Križanić nije imao u Rimu baš nikoga tko bi s njime prisno suosjećao. Virgilije Spada je zacijelo najsvjetlija točka Križanićeva rimskog neba. Njegova je veličina očito u tome što je on prihvaćao ljude onakvima kakvi jesu. Njegovo zalaganje za ljude, njegovo pomaganje nije poznavalo selekcije na počudne i nepočudne. Nije slučaj da je Spada vršio službu papinskog milostinjara, čovjeka koji se brine za siromašne i napuštene.

Riječi »Naš Križanić — Il nostro Crisano«, kojima počinje Spada svoje pismo Holsteniusu, pokazuju ponajprije to da je Križanić nekako njihov, osoba njihova kruga i skrbi, njihove naklonosti; nadalje, iz tog početka pisma vidi se da ovo nije prvi put kako saobraćaju u vezi s Križanićem.

Za Križanića Spada odmah kaže da je u kušnji, koja dolazi odatle što Križanić ne vidi ekspeditivnosti stvari za koje je zainteresiran. Spada opaža da Križanić trpi i uvjeren je da ga patnja baca u melankoliju.

¹² Jagić, Život i rad Jurja Križanića, 94—96.

Iz toga se može razabrati da su Križanić i Virgilije Spada saobraćali često i prisno. Križanić je očito u Spadi imao onoga kome se mogao povjeriti i izjadati.

Konstatiravši Križanićevu melankoliju i njen korijen: patnju zbog neekspeditivnosti svoje stvari, Spada govori Holsteniusu veoma konkretnim jezikom: Mons. Alberici [tadašnji tajnik Zbora za širenje vjere] rekao je Križaniću neka mu pokaže svoju knjigu što je želi tiskati, no Križanić je mislio da je ne pokaže, jer je tek skicirana, nabačena (abbozzata). Križanić je sastavio i jednu promemoriyu koju Spada prilaže pismu. Piše, nadalje, kako Križanić veli da je njegov trud (djelo) u Holsteniusovim rukama. To je prvi sloj Spadina pisma Holsteniusu.

Dok prvi sloj pisma sadrži konstatacije o Križanićevoj stanju, drugi sloj sadrži sugestije kako Križaniću pomoći. Drugi sloj teče paralelno s prvim. Dok je u prvom sloju na početku Spada govorio o tome kako je Križanić iskušavan time što mu se čini da nema ekspeditivnosti u njegovim stvarima, u drugom sloju pisma govori Holsteniusu o tome što je s obzirom na to kod Križanića poduzeo. On kaže da je nastojao podići potištenog Križanića time što mu je razložio kako Mons. Alberici ima mnoštvo poslova na brizi i kako ne može u nekoliko dana obaviti sve stvari i kako još nije bilo plenarne sjednice u papinoj prisutnosti. Spada je očigledno htio Križaniću pokazati da se iz objektivnih razloga njegova stvar ne rješava ekspeditivnije. Dok je u prvom sloju pisma naveo kako je Križanić smatrao da tajniku Propagande Mons. Albericiju ne preda tekst djela koje želi tiskati, u drugom sloju pisma piše kako je s obzirom na to svjetovao Križanića da nema boljeg puta za sigurnu plovidbu nego dati se ponijeti vjetrom istog prelata Albericija. Poticao je, piše dalje, Križanića neka dađe svoje radove Albericiju, ne zato što bi to Alberici sada čitao, nego da bi sam pogled na tako veliku količinu rukopisa stvorio kod njega pojam o Križanićevoj zaslugi i njegovu velikom zalaganju za studij.

Spada je nastojao mirno i stvarno poučiti Križanića kako odbijanjem da svoje rukopise da na uvid tajniku Zbora za širenje vjere Albericiju neće ništa postići jer o Albericiju ionako zavisi. Iz prizvuka pisma se nazire da je bilo potrebno da Križanić svojim rukopisnim radovima dokaže svoje zasluge i svoju založenost za studij. Bit će da je netko to dvoje osporavao Križaniću i to pred tajnikom Propagande Albericijem. Doista, sam je Alberici na jednoj sjednici izjavio kako mu je prethodnik u funkciji tajnika Propagande, Mons. Massari, rekao za Križanića da je »mutna glava i ekstravagantna«. Bit će da je to, ili koje drugo, ali slično prikazivanje Križanića tadašnjem tajniku Zbora za širenje vjere Albericiju bilo Spadi poznato. A Križanić je bio misionar; na taj naslov ređen je za svećenika i kao takav je potpadao pod Zbor za širenje vjere, pa mu je i tajnik Propagande bio neposredni poglavar. Spada je zato vrlo realno i istinski dobrohotno svjetovao Križanića. U tome je i uspio, jer je Križanić dao svoje rukopise Spadi, a taj je zamolio Holsteniusa da ih preda Albericiju uz povrat. Dok je u prvom sloju pisma Spada naveo Križanićevo uvjerenje da je sudbina njegovih rukopisa u rukama Holsteniusa, u drugom sloju moli Holsteniusa da pohvali Križanićeve spise, dakako, ako se to ne protiviti njegovu uvjerenju i da ih, ako mu to nije teško, pošalje Albericiju. Kao

motiv navodi da bi to zalaganje bila služba Bogu. Križanić je bio uvjeren, da li utemeljeno ili ne, da je sve u ruci Holsteniusa, a Spada je učinio sve da Holstenius pomogne Križaniću.

U »Post scriptum« Spada dodaje da s Križanićevim knjigama može poslati i Križanićevu priloženu promemoriju, ako to ne smatra nepodesnim. Nepodesnost bi, držim, mogla možda proizlaziti iz jetka ili razjađena tona promemorije. Budući da promemoriju nisam našao ni kao spis ni kao spomen u Arhivu Zbora za širenje vjere, pretpostavljam da je Holstenius nije predao s Križanićevim rukopisima. Da je Holstenius, pak, Križanićeve manuskripte prenio tajniku Propagande Albericiju, može se nazreti odatle što na jednoj sjednici Zbora za širenje vjere Alberici govori o Križanićevim spisima i o tome kako ih Luka Holstenius i kard. Brancacci veoma hvale.

Spada se u vezi s Križanićem spominje na generalnoj skupštini Kongregacije za širenje vjere održanoj 26. siječnja 1658. u prisustvu pape Aleksandra VII.¹³ Sekretar Kongregacije je zaključio svoj izvještaj o Križaniću upućujući papu na Virgilija (Spadu) kojemu je Križanićeva stvar dobro poznata. Papa je na to rekao da je već nešto čuo o Križaniću. Iz konteksta se vidi da se među onima od kojih je papa već nešto čuo o Križaniću nalazi i Pater Virgilije Spada.

Postoji, u istoj 1658. godini, mogućnost još jednog Spadinog angažiranja u vezi s Križanićem. Pišući, kao povratnik iz Rusije, Kongregaciji za širenje vjere u Rim, Križanić spominje kako je 1658. napustio Rim i uputio se mimo papine volje u Moskoviju. Kaže da se tad bio proširio glas da se u Moskoviji podižu škole filozofije. Potaknut time da je dao sugerirati papi Aleksandru VII, da pošalje poslanika u Rusiju, kojemu bi on, Križanić, bio interpret.¹⁴ Budući da je Virgilije Spada bio prisno povezan s Aleksandrom VII, često u audijenciji papinoj, nije nevjerojatno da je Spada bio ta osoba preko koje je Križanić podnio papi svoju sugestiju.

U Tajnom vatikanskom arhivu nalazi se »Fondo card. Spada«. U vezi s Virgilijom Spada privlači pažnju svezak od preko 1000 listova T. CXXX (olim 78): »Lettere, originali di parenti... al card. Spada dal 1624—1661«. Budući da je Pater Virgilije Spada bio brat kard. Bernardina Spada moguće je da se u tom svesku nalaze Virgilijeva pisma, pa nije isključeno da je u kojem od njih i riječ o Križaniću. Doista, u sloju koji sadrži pisma rođaka kard. Bernardinu Spada nalaze se pisma u kojima je riječ o Virgiliju Spada (f. 91, 112) i pisma samog Virgilija (f. 143—148v). U njima se spominju i imena osoba s kojima je Križanić bio u dodiru kao o. Tarkvinije Galluzzi, tadašnji rektor Grčkog zavoda Sv. Atanazija u Rimu.

Pogledao sam i onaj sloj sveska koji sadrži pisma kordinala Bernardina Spada raznim prelatima, u nadi da se možda ovdje nalazi kakvo Bernardinovo pismo tajniku Zbora za širenje vjere Albericiju u prilog Križaniću. Pater Virgilije koji je molio Holsteniusa da Križanića preporuči Albericiju, nije

¹³ Jagić, Zur Biographie Križanić's, 121.

¹⁴ A.S. Belokurov, Jurij Križanić v Rossii, Čtenija v Imperatorskom obščestve istorii, Moskva 1903, knj. 3, Priloženija, 279.

zacijelo propustio, ako je to bilo potrebno, zamoliti za nešto slično i svog brata kardinala Bernardina. Doista, u korespondenciji dolazi Alberici, ali o Križaniću ni spomena (f. 763). Na f. 725 spominje se samo neki »Coruatto«.

U nadi da bi se među pismima što ih je Virgilije Spada primao moglo možda naći Holsteniusovo pismo s odgovorom na Spadino pismo o Križaniću, ili čak kakvo Križanićevo pismo Spadi, dao sam se na traženje literarne ostavštine Virgilija Spada. Budući da je Virgilije bio član Rimskog oratorija Sv. Filipa Nerija u Chiesa nuova, odakle je svoja brojna pisma datirao, usmjerio sam istraživanje najprije u Arhiv Rimskog oratorija.

U tom arhivu nalaze se doista brojna pisma što ih je Virgilije primao. Mnoga su mu upućivana u razdoblju od 1656. do 1660. To su pisma raznih crkvenih prelata i drugih odličnika, iz raznih krajeva: iz Lanciana, Livorna, Firenze, Napulja, Beneventa, Kölna, Carbognana, Chietija,¹⁵ Trenta.¹⁶ Međutim, ni traga kakvu Križanićevo pismu ili pismu kojeg Križanićeva znanca.

Budući da je Virgilije Spada sve svoje rukopise ostavio oporučno (7. XII 1662) prasinovcu Fabriziju Spada — oporuka se nalazi u Vat. biblioteci, Fondo Chigi, dakle u biblioteci Spadina prijatelja pape Aleksandra VII, nekoć Fabija Chigi, pod signaturom Chigi E.V. 147— dao sam se na traženje obiteljskog arhiva Spada. Tražeći, pred koju godinu, obavještenja o arhivu obitelji Spada saznao sam da je obitelj Spada izumrla, a njen nasljednik da je obitelj Potenziani u Rietiu; ona da drži i arhiv obitelji Spada, ali da zbog njegove neuređenosti ne dopušta pristup u njega. Kad sam se zimi 1973/74. odlučio da ipak pokušam nešto poduzeti u vezi s istraživanjem u arhivu Spada, priopćeno mi je da je obitelj Potenziani u međuvremenu predala arhiv obitelji Spada Državnom arhivu u Rimu, no da arhiv nije još pristupačan javnosti. Doista, arhiv Spada je preuzet, no nije uopće popisano, nego tek najglobalnije, i, razumije se, ne stoji na raspolaganju istraživačima. Uprava Državnog arhiva u Rimu pokazala je izuzetno razumijevanje, pa mi je 20. II 1974. dopustila da u spremištu Arhiva Spada, kao prvi istraživač uopće, pristupim radu.

Arhiv obitelji Spada obuhvaća desetine polica pokrivenih brojnim svescima rukopisne građe. Na sreću, na hrptu svezaka označen je približno sadržaj sveska. Istražio sam tek dio građe koja je obećavala da će otkriti nešto o Križanićevim vezama s obitelji Spada.

Letimičan uvid u *Indice antico dei manoscritti*, Nr. 1134a, koji sadrži popis rukopisa obitelji Spada abecednim redom pokazao je ovo: Pod imenom »Crisanius«, odnosno »Crisanio« ne nalazi se niti jedan rukopis. Međutim, pod »Moscovia« zabilježeni su među ostalim ovi manuskripti: »Relatione di Moscovia fatta dall'Ambasciatore Cesareo in scrittura. Tom 200. f. 503«. Budući da arhiv nije raspoređen prema tom indeksu, nije se po naznačenoj signaturi moglo naći spomenuti rukopis i utvrditi od koga je i na koje se razdoblje odnosi. Isti je slučaj s ostalim rukopisima koji dolaze pod »Moscovia« kao: »Istruzione di Clemente 8. data an un Arciprete di S. Girol. de Schiavoni mandato al Gran Duca di Moscovia. Tom 266, fol. 475.833«. Riječ je o instrukciji koju je Klement VIII dao Aleksandru Komuloviću, nadsvećeniku crkve Sv.

¹⁵ Arhiv Kongregacije rimskog oratorija Chiesa nuova, B. IV. 1, f. 85—850.

¹⁶ Navedeni arhiv, B. IV. 2, f. 88—202.

Jeronima u Rimu (S. Hieronymi Illyricorum in Urbe). Značajno je da postoji stanovita srodnost između instrukcije Klementa VIII Komuloviću, koga papa šalje u Rusiju radi sklapanja antiturske lige, i Note koju Križanić 1641. podastire tajniku Zbora za širenje vjere Franji Ingoliju, u kojoj također govori o antiturskoj ligi.¹⁷ Križanić je u jednoj daljoj predstavi Ingoliju izrazio želju da mu se omogući uvid u dokumente o poslanstvima između Svete Stolice i Rusije. To je uradio u istoj molbi u kojoj moli da mu se omogući rad u biblioteci Oratorija odnosno Biblioteci Barberini. Budući da je u to vrijeme (1641—42) bibliotekarom Oratorija mogao biti Virgilije Spada, nije isključeno da je Križanić mogao ondje konzultirati instrukciju Klementa VIII, ukoliko se, dakako, nalazila u posjedu samog Patra Virgilija. Ipak, čini se, da ju je mogao poznavati već ranije.

Pod »Moscovia« nalazi se i rukopis »Relatione del Moscouia. Tom 257. fol. 294«. Kako Arhiv Spada nije više raspoređen po tim signaturama (zapravo, ni po kakvim), taj se rukopis ne može za sada naći, no nije isključeno da je to kakav Križanićev izvještaj o Moskovijsi, ili je barem u vezi s Križanićem.

Pod »Constantinopolis« nalaze se različiti izvještaji za koje je isto teško utvrditi nije li među njima koji iz Križanićeva pera. Križanić je, naime, poslije svog povratka iz Carigrada u Rim podnio Zboru za širenje vjere za tisak neke svoje radove. Nije isključeno da je Križanić napisao negdje i izvještaj o svom carigradskom putovanju iz 1651.

Pažnju su mi privukle kutije *Arhiva Spada br. 1108, 1109 i 1110* koje sadrže mnoštvo manjih tiskanih i pisanih tekstova. Pretražio sam ih u nadi da nađem negdje i primjerak Križanićevih »Asserta musicalia«, ali ih nisam našao.

Svezak *Arhiva Spada »Nr. 572: Lettere e Vigliatti del P. Virgilio Spada al Signore Card. Spada dal anno 1640 sino, all'Anno 1661«* budio je nade da bi se tu moglo nešto naći u vezi s Križanićem. Svezak sadrži pisma Patra Virgilija bratu kardinalu Bernardinu 1640—61, dakle približno u vremenu kad su se Križanić i Virgilije poznavali. Spadina pisma su brzo pisana, najčešće kratka, u isti čas poslovna i istinski prisna. Počinju »in medias res«, nekad podsjećaju više na dnevnik negoli na pismo; slikovita su i živa. Tako npr. »Siamo alle 17. hore, ne si parla se non d'andare ad udir la Messa in S. Martino...« (Pismo od »18. X 1653 a hor' 12«); ili »Non ostante pioggia continua per tutta la notte precedente...« 16. X 1653). Postoje i autografski Spadini zapisi koji nemaju naslovnika pa nalikuju dnevničkim ulomcima, kao npr. ovaj: »6 Ago 1655 uenerdi mattina a hora XI. Nella giornata di hieri con N[ostro] S [ignore] bench'ui spendessi molte hore...«

Imena što dolaze u Spadinim pismima jesu imena vrhova tadašnjeg rimskog društva: kardinali, prelati, a često i sam papa. Spada dosta marljivo bilježi svoje razgovore s papom, često vrlo podrobno. Budući da je na sjednici Zbora za širenje vjere bilo papi Aleksandru VII saopćeno da o Križaniću može više reći Pater Virgilije i kako je sam papa kazao da je o Križaniću već nešto čuo, nadao sam se u tim Spadinim pismima u kojima izvješćuje o svojim razgovorima s Aleksandrom VII naći neki podatak o Križaniću, ali ga nisam našao. Za kard. Bernardina, kome je Virgilije upućivao svoja pisma,

¹⁷ Golub, Biografska pozadina Križanićevih djela, 39—44.

izvještaj o Križaniću kao temi eventualnog razgovora između Patra Virgilija i Aleksandra VII bio je zacijelo odveć neznan da bi bio vrijedan spomena.

Među pismima od 1640. do 1642. nalazi se jedno Virgilijevo pismo od 22. VIII 1642. u kojem on spominje Petra Benešu (Pietro Benessa). Važno je da se Spada i Beneša poznaju. Nije isključeno da se i Križanić poznavao s Benešom, štoviše, da je možda Beneša povezao Križanića sa Spadom ili čak obrnuto. Svakako je teško zamisliti da bi mladi Križanić sam, bez ičije preporuke, isposlovao za se osobnu dispenzu Urbana VIII da može biti primljen (1641) u Grčki zavod Sv. Atanazija u Rimu. Nije li mu u tome pomogao upravo Beneša koji je radio u »državnom tajništvu« tog pape?

U pismu od 4. X 1651. Virgilije Spada piše: »Nel Regno di Dalmazia abbiamo guadagniato assai...« Dalmacija je, dakle, bila u krugu Spadinih zanimanja.

U pismu od 16. X 1653. Pater Virgilije spominje kard. Brancaccia. Možda je to onaj Brancacci koji je hvalio Križanićeve radove. Nije li isti Virgilije koji je molio Holsteniusa da pohvali Križanićeve spise, ako mu to savjest dopušta, molio istu stvar od kard. Brancaccia?

Autografski Virgilijev tekst iz 1655. sadržava, sudeći po svemu, Spadin govor kardinalima skupljenim u konklavu da nakon smrti Inocencija X iza-beru novog papu. Interesantno je kako Spada opisuje papu koji bi u tom trenutku bio potreban. On veli da je papinstvo najvažniji Božji posao na zemlji, »jer o njemu zavisi iskorjenjenje hereza, uzvišenje Crkve, jedinstvo kršćanskih vladara«. Te tri potrebe nalaze se uklesane i u crkvi sv. Jeronima od milosrđa u kojoj je Križanić službovao kao kapelan, kao nakana na koju neka mole pobožni hodočasnici. Nije li im Spada i u crkvi i u govoru kardinalima izbornicima začetnik? Ono što je tu blisko Križaniću jest visoko značenje papinstva. U svojim spisima koji su nastali u Tobolsku, poglavito u »De Providentia Dei« i u »Tolkovanie istoričeskikh proročestv« daje istaknuto mjesto papinstvu u svojoj teološkoj koncepciji povijesti.¹⁸

Iz konklava je 13. travnja 1655. izašao čovjek koga je Spada smatrao najprimjerenijim za dotični trenutak. U svom pismu od 13. travnja 1655. Pater Virgilije piše: »PS. Stigla je vijest da je papom postao kard. Chigi. Ako je to istina, a nema sumnje da jest, jer vijest dolazi od jednoga koji je u ono vrijeme bio u Rimu, možemo svi blagoslivljati Boga koji je izabrao najboljega. Što se moje osobe tiče, budući da sam s njime blisko saobraćao, pribojavam se da će me opsjedati razni prijatelji da bi dobili od pape razne milosti i dobročinstva; uostalom nisam nikad vjerovao da bih trebao biti smetan od drugih, tim manje od njega, novog pape koji je imao priliku upoznati moje nedostatke.«

Doista je Fabio Chigi, prijatelj Virgilija Spade postao papom i uzeo ime Aleksandra VII. Spadina strahovanja su se obistinila. On će se kod novog pape zauzimati za prijatelje. Kako već rekosmo, čini se, da će on biti onaj preko koga će Križanić pitati papu da li da ode u Moskoviju, jer su se otvorile ondje škole filozofskog učenja; a nedvojbeno je da će papa i Pater Virgilije razgovarati o Križaniću. Virgilijeva, pak, nada da ga papa neće »zaposliti«,

---

¹⁸ Golub, Križanićevo teološko poimanje, 105—129.

jer kao prijatelj poznaje njegove manjke, nije se ispunila. Virgilije je postao neke vrste osobnog tajnika i trajnog savjetnika Aleksandra VII. Uz poeziju Aleksandar VII kao i Virgilije Spada zanosio se i glazbom. Virgilije se brinuo da Rimski oratorij bude providen glazbenim prostorom.¹² Moguće je da je u toj sali, koja još i danas postoji kao glazbeni prostor, održan glazbeni skup na kojem je Križanić trebao braniti svoje »Glazbene tvrdnje« 1656. Ostaje nejasno kako to da je Križanić svoje »Glazbene tvrdnje« dao Aleksandru VII preko tajnika Kongregacije za širenje vjere, a ne preko Patra Virgilija. Nije li možda sam Virgilije savjetovao Križanića baš taj put koji je na neki način služben, kao potreban da afirmira Križanića možda više pred kardinalima Kongregacije nego pred samim papom? Križanićeve veze s Virgilijem izravno, a s Aleksandrom VII neizravno, pokazuju među ostalim Križanićevo stanovito uklapanje i u umjetničke krugove Rima. Povezanost s Holsteniusom pokazuje poglavito Križanićeve dodire sa znanstvenim krugovima. Veza, pak, s Kircherom i Caramuelom u isti čas je i na razini znanosti i na razini umjetnosti.

Povezanost Virgilija Spade s Barberinijima vidljiva je iz jednog lakonskog Virgilijeva pisma bratu. Pismo je iz 1655, očito iz doba konklava: »U ovaj sat u 2 i četvrt u noći otišao je gospodin kard. Barberini iz našeg Oratorija kamo je došao u jedan sat i dao me pozvati dok sam bio u svojoj sobi«. A došao je zbog konklava; govorili su također i o kraljici Kristini. Spada je dakle bio povezan s moćnim Barberinima. Moguće je da je imao stanovitog udjela u tome da je baš kardinal Chigi u konklavu izabran za papu. Ostat će tajnom što su Barberini i Spada u vezi s konklavom snovali one noći. Križanićeva povezanost s Barberinima je očita. Preko njih je Križanić ušao u Grčki zavod Sv. Atanazija. Barberini su bili u vezi i to intenzivnoj sa svima s kojima je Križanić bio u Rimu povezan, s Holsteniusom, Kircherom i Spadom.

Još je jedan kardinal u dodiru sa Spadom s kojim je na neki način bio i Križanić; to je Sacchetti. Spomenuto pismo o Barberiniju i zapis o Sacchettiju nalaze se u Arhivu Spada u svesku »Lettere e viglietti del Padre Virgilio Spada dirette al Card. Spada senza tempo, nr. 573«.

Ovo što sam istražio u Arhivu Spada jest neznatan dijelčić golemog fonda. U njemu se možda kriju dokumenti o Križaniću. Istraživanje će trebati ili nastaviti u ovako neuređenom arhivu, ako Uprava Državnog arhiva u Rimu to ponovo dopusti, ili počekati dok se arhiv sredi i pobilježi, što bi moglo potrajati koju godinu. Veza između Križanića i Spade možda je bila najdublja na području umjetnosti. Spada, graditelj i ljubitelj glazbe na jednoj, i Križanić, glazbeni teoretik i neke vrste glazbeni sociolog na drugoj strani, zacijelo su saobraćali ne samo na polju o kojem su sačuvani tragovi navedeni u ovoj raspravi nego, možda, i nadasve na polju umjetnosti. Moje nade da ću u literarnoj ostavštini Virgilija Spade naći primjerak Križanićevih »Asserta musicalia« nisu se ispunile, što ne znači da se taj primjerak ondje ne nalazi, jer ja sam mogao istražiti samo neznatan dio ostavštine. Međutim, u obitelji Orsini, s kojom je Virgilije Spada bio najprisnije povezan, nalazi se i primjerak

¹⁹ Giovanni Incisa della Rocchetta, L'Oratorio borrominiano nella descrizione del P. Virgilio Spada, Quadri del Oratorio 13, s.a.

Križanićevih »Glazbenih tvrdnji«. Budući da se u Rimskom oratoriju, kojemu je članom bio Virgilije Spada, gajila osobito glazba (ta se tradicija održava i danas, pa ista glazbena dvorana koju je Virgilije Spada nastojao osigurati Oratoriju i danas ugošćuje glazbene priredbe), možda je Križanić svoje »Glazbene tvrdnje« branio baš u Rimskom oratoriju. Oratorij se nalazio blizu crkve sv. Jeronima od milosrđa, gdje je Križanić bio kapelan.

Veza Križanića i Virgilija Spade, koja je do sada bila zapravo nepoznata, jest novost i to dobra novost. Iz dosadašnjih nalaza o toj vezi očito je da je Križanić u Patru Virgiliju imao istinskog prijatelja, utjecajnog pokrovitelja, osobu dubokog razumijevanja, a nit koja ih je tako prisno vezala bit će da je bila ljubav za umjetnost.

ZAKLJUČAK

Križanićeve veze s njegovim suvremenicima premalo su poznate. Prilog koji sam ovdje dao popunjava dijelom tu prazninu. Rasvjetljuju se Križanićeve veze njegova rimskog razdoblja.

Dok crkveni upravitelji i administratori, kao tajnik Zbora za širenje vjere Dionizije Massari, sude o Križaniću sa svojih službenih pozicija i praktičkih mjerila kao o čovjeku malo podesnom za misioniranje, dotle ljudi visoke kulture kao Luka Holstenius, bibliotekar Vatikanske knjižnice, i kard. Brancacci, visoko kultiviran čovjek, hvale Križanićev znanstveni rad; polihistor Atanazije Kircher uzima Križanića za svog suradnika, a čudovišni Juan Caramuel za prijatelja. Virgilije, pak, Spada ne zatvara oči pred Križanićevom nestalnošću, niti ga zbog toga odbacuje, nego nastoji pomoći Križaniću da je nadvlada, a kao umjetnik prihvaća i Križanića kao umjetnika.

Križanićevi rimski znanci i prijatelji tvore zapravo jedan krug, odnosno pripadaju raznim krugovima u kojima se opet nalaze zajedno. Odlikuju se svojim specifičnostima. Atanazije Kircher je odan pisanju i istraživanju na svim područjima prirodnih i jezikoslovnih znanja. Križanić se povezuje s njim na razini jezika, muzičke teorije i historijske geografije. Za razliku od enciklopedijskog Kirchera, Luka Holstenius je već specijaliziran i mnogo kritičniji. Posvetio se geografiji i izdavanju drevnih kodeksa, bibliotekar je bez premca. Križanić se s njime povezoao na području geografije, rada na »Bibliotheca Schismaticorum Universa« i na području bibliotekarstva. — Juan Caramuel je strastveni novator i kontestator starog, kako u politici, gdje anticipira mnogo kasniju ideju vjerske slobode, tako i u znanosti i umjetnosti, gdje svojim izumima pokušava dati novo, što je ponekad bilo više igra nego stvarna inovacija. Križanić je s njime mogao biti povezan na razini moralnog »laksizma«, strateških teorija i glazbenih doumljivanja te silnog zazora prema »akademiji«. — Virgilije Spada je čovjek skrajnje humanosti, izvrsne poslovne okretnosti, umjetničke, osobito glazbene i građevne inspiracije i fanatičke radinosti. Bit će da Križanića povezuje s njime baš glazbena naklonost, radinost i istinsko prijateljstvo, pa i stanovita srodnost nepostojane sudbine.

---

²⁰ Golub, O sačuvanim primjercima Križanićevih »Asserta musicalia« 31—41.

Rekao bih da je Križanić od svakog od njih imao ponešto u sebi, stečeno ili urođeno, što je možda bilo najjača karika u njihovoj međusobnoj vezi. U Križanića susrećemo kircherovsku širinu zanimanja, holsteniusovsku kritičnost u pripremanju tekstova, caramuelovsku težnju za inovacijama i spadinsku dobrohotnost. Taj je krug imao svoj stožer. Bio je to Fabio Chigi kao papa Aleksandar VII. Svi su iz toga kruga bili s njime prijateljski povezani, Kircher kao davni osobni prijatelj, Holstenius kao knjižničar, Caramuel kao prijatelj koji je zadavao prijatelju i briga, a Spada kao savjetnik i neke vrste osobni tajnik.

Nikusios Panajotis, pak, bio je povezan s Kircherom i Križanićem, i stoji nekako na rubu istoga kruga. Da li je Križanić o tom Grku imao jednako loše mišljenje kao o Grcima uopće, nije sigurno. Nesumnjivo je cijenio njegovo znanje, teološko protuprotestantsko opredjeljenje i političku vještinu. Rimskom krugu pripadao je najprisniji jedan Grk — Leon Allatius. Ne može se zamisliti da Križanić ne bi bio u dodiru s čovjekom koji je bio poznat kao najbolji poznavalac grčke kontroverzije u tadašnjem Rimu i bio najtešnje povezan s Grčkim kolegijem Sv. Atanazija u Rimu, kojem je ostavio svoju bogatu knjižnicu. No izravnih dokumenata o osobnoj vezi između Križanića i Allatiusa nisam unatoč poduzetim traženjima našao. Križanić već za svoga prvog boravka u Rimu (1641—42) izražava želju da dođe do Allatiusovih djela, a »Bibliotheca Schimaticorum« govori o tim spisima.

Križanićeve veze sa suvremenicima pokazuju da je Križanić dijete svoga vremena. Ako se komparativno proučavanje Križanićevih djela i ideja s djelima i idejama spomenutih suvremenika nastavi ovdje započetim tragom, predodžba o potpunoj njegovoj samoniklosti ne će se zacijelo moći održati. Ali njegova veličina ne će tom spoznajom biti nimalo umanjena.

R é s u m é

JURAJ KRIŽANIĆ ET SES CONTEMPORAINS

Historien, mathématicien, philologue, théoricien de la musique, égyptologue et sinologue, *Athanase Kircher* (1601—1680) a rassemblé autour de lui, à travers sa correspondance les plus grands érudits du temps (Galilei, Leibniz...). L'occasion des relations de Kircher et de Križanić (1618—1683) fut la théorie de la musique et langue illyrienne. Cet intérêt commun a aussi mis en rapport Križanić avec certaines personnes du cercle de Kircher. C'est ainsi que le même intérêt pour la musique, mais pas seulement pour la musique, a mis en contact Križanić avec *Jean Caramuel Lobkowitz* (1606—1682), un ami de Kircher. La collaboration de Križanić à l'ouvrage de Kircher »*Oedipus aegyptiacus*« (1652—54) a été un des points de contacts de *Križanić avec Nikusios Panayotis* (1613—1673) de la Porte Ottomane. Comme théologien Križanić fut en relation avec *Luc Holstenius* (1596—1661), bibliothécaire de la bibliothèque Vaticane et avec *Virgile Spada* (1595—1662), l'ami du pape Alexandre VII. Nous voulions en effet, de cette manière, situer plus adéquatement Križanić dans son contexte socio-historique.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor

IVAN KAMPUŠ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE